

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

ЭР ТАБЫЛДЫ

Кенже эпос

III том

Академик **Абдылдажан Акматалиевдин**
жалпы редакциясы астында

Түзгөндөр:

Батма Кебекова, **Абдылдажан Акматалиев**,
Асел Орозбаева

Бишкек
«Аврасия Пресс» – 2015

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Э 74

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Акматалиев А.А.</i>	<i>Мусаев С.Ж.</i>
<i>Байгазиев С.</i>	<i>Садыков Т.</i>
<i>Жайнакова А.Ж.</i>	<i>Токтоналиев К.Т.</i>
<i>Маразыков Т.</i>	<i>Эркебаев А.Э.</i>

Р е ц е н з е н т и *А.Исаева* – филология илимдеринин кандидаты

Э 74 **Эр Табылды:** Кенже эпос. 3-том./ Түз. Б.Кебекова, А. Акматалиев, А. Орозбаева. – Б.: «Аврасия Пресс», 2015. – 388 б. («Эл адабияты» сериясы)

ISBN 978-9967-464-66-7

«Эр Табылды» – кыргыз калкы басып өткөн катаал күндөрдүн изи, баатырдык күрөштөрүнүн, илгери үмүт, ой-тилектеринин элеси, жандуу тарыхы чагылдырылган эпос. Али да эл көңүлүндө, ой-сезиминде күнү бүгүнкүдөй сакталып, бүтүндөй бир калктын көңүлүн толкутуп, терметкен маани-мазмунунун терендиги, бийик көркөмдүгү менен окурмандардын көркөм табитин канагаттандырган чыгарма.

Э 4702300200-15

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-464-66-7

© КРУИА, 2015
© «Аврасия Пресс», 2015

«ЭР ТАБЫЛДЫ» – КАЛК ТАРЫХЫНЫН КҮЗГҮСҮ

Ар бир элдин тарыхында эстен кеткис кыйын кезең, күрдөөлдүү мезгил ырга кошулуп ырдалат, күүгө салынып чертилет. Ооздон-оозго, муундан-муунга өтүп, эпос болуп түрмөктөлөт. Казак жана Орто Азия элдеринин тарыхында мындай кыйын кезеңдердин бири калмак хандарынын жогорку аймакка жортуул жасаган XV–XVIII кылымдардын аралыгы болуп эсептелет. Бирок кылымдар бою созулган катаал согуш башынан жоокерчилик турмушта өзүнүн баатырдыгы менен даңкталган кыргыз элин биротоло мөгдүрөтүп, алардын келечекке болгон ишенимин жокко чыгара алган эмес. Тескерисинче, бирде жеңилип, бирде жеңип, бирде кубанып, бирде кайгырып, нечен оор мүшкүлдөрдү баштарынан өткөрүп келгендигине карабастан, жакшылыктан үмүтүн үзгөн эмес, келечекке ишенимдүү ой жүгүрткөн. Демек, бир ай, бир жыл эмес, кылымдар бою азаттык жолунда жүргөн күрөш калк кыялында Жаныш, Байыш, Курманбек, Шырдакбек, Табылды сыяктуу Ата Журтунун эгемендүүлүгү үчүн өз өмүрүн, башын сайган баатырларды жараткан.

Ал эми калктын көркөм дүйнөсүндө жаралган оң каармандардын негизин Курманбек, Шырдакбек өңдүү тарыхый инсандар же турмуштук эле адамдар түзүп, эл өз баатырларынын керт башына эрдик, айкөлдүк, боорукерлик, адилеттүүлүк сыяктуу бардык жакшы сапаттарды топтоп, алардын кый-

мыл-аракетинде, адилеттүү күрөшүндө өздөрүнүн ошол катаал мезгилдеги жана келечектеги кыялдарын, нукура ойлорун жүзөгө ашырган. Мына ушундай эл кыялынын чордонунда түзүлгөн эпостун бири – «Эр Табылды». «Эр Табылды» эпосу – кыргыз калкы басып өткөн катаал күндөрдүн изи, баатырдык күрөштөрүнүн, илгери үмүт, ой-тилектеринин элеси, жандуу тарыхы катарында эл көңүлүндө, ой сезиминде күнү бүгүнкүдөй сакталып, али да бүтүндөй бир элдин көңүлүн толкутуп, термелткен идеялык мазмуну бийик, көркөмдүгү жогору чыгарма.

«Эр Табылды» – Кыргызстандын түндүгүндө да, түштүгүндө да айтылып, калкка кеңири тараган көп варианттуу эпос. Бизге Актан Тыныбековдун вариантынан башка эки варианты белгилүү. 1923-жылы К.Мифтаков ошол кезде Сыр дарыя областы, Олуя-Ата уезди аталган аймактын тургуну Дыйканбай уулу Ырысбайдан жазып алган нуска али да Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун корунда сакталууда. Алгач араб алфавитинде жазылып алынган болсо да, биздин колго азыркы алфавитке түшүрүлгөн көчүрмөсү гана тийип, ошол боюнча басмага даярдалды (инв. № 19 (212)). Алгач кагазга түшкөн нуска колдо болбогондуктан, тексттен орун алган ыр саптарынын орун алмашышы, сөз ордунда болбой калышы, ат жагынан айырмачылык, стилдик жагынан так эместик сыяктуу мүчүлүштөрдүн ким тарабынан кетирилгендигин аныктоо мүмкүн болбоду. Басмага даярдоодо айрым оркоюп көрүнүп турган жерлерине текстологиялык тактоо иши жүргүзүлүп, ошол беттин аягында эскертилди. Ы.Дыйканбаевдин айтуусу боюнча чыгарманын мазмуну төмөнкү окуялардан турат: Эр Табылдынын төрө

лүшү, калмактардын жылкы тийиши, Табылдынын жоо артынан барып, алар менен урушуп жарадар болушу, жаратынан айыгып элине кайтып, кол курап барып калмактар менен экинчи мертебе согушу. Бул варианттан Кудайназар, Алтыбайларга байланыштуу жүргөн ички карама-каршылык орун албайт. Бирок чыгарманын башталышында «Бламан, Алатан аттуу эки ага-ини» болуп Бламандан жалгыз Эр Табылды, Алатандын тогуз уулу болгондугу баяндалгандыгына караганда мында деле алгачкы айтылышында ички карама-каршылык орун алган өндүү. Кийин айтуучу көп жерин эсинен чыгарып, түшүрүп койгон көрүнөт. Анткени бул вариант боюнча окуянын схемасы гана тартылып, кеңири тармак жайып өнүгө алган эмес. Көлөмү чакан. Чыгарманын мындай чыгып калышына себеп айтуучунун дарамети чектелүү болуп, үйрөнүп алып эсинде сакталып калгандарын гана айтып бергендей түрү бар. Байкоого караганда бул нуска да эл арасында өзүнө таандык өзгөчөлүгү менен көп айтылып жүргөн өндүү. Башка варианттан айырмаланган окуялык өзгөчөлүктөрү бар. Элдик баатырды сыпаттоодо сүрөттөөнүн байыркы апыртмалуу көркөм нукура формалары колдонулат. Алсак, Табылды төрөлгөндө «бир колуна кан, бир колуна жин кармап түшүп, жер титиреп, таш кулайт, там урайт. Кысыр бээ тууп, туубас катын төрөп иет. Боконо жүрөк болк этип, бок ичеги солк этип калмак коркот, ай түбүндө алыскы душман коркот».

Табылды эрезеге жетип, жылкысын айдап кеткен калмактын артынан кубалап жөнөгөндө жылкычысы Сарыгул жанына жөлөк болуп, Сары айгырды минип, душманды бир жагынан жапырып кирип салгылашып жүрүп, каза табат. Өзү 32 жеринен найза жеп, уй түгүндөй калмактын курчоосунда калганда бир кудайды жат алып, Арчаторунун жа-

лын жаздык кылып, качып кутулат. Жаратынан кан шорголоп айласы куруп турганда сагызгандын айтуусу менен күкүк уя салган терекке келип өрүш алат. Бул нускада Табылдыга күкүк көмөк көрсөтүп, суу ташып берип, суусунун кандырат. Капкарлык молдо досуна канатына байлатып кат алып барып берип, жаратынан айыгышына себепчи болот. Р.Дыйканбаевдин вариантынан жогоркудай адам менен канаттуунун достошуп, бири-бирине көмөктөшүп, бири-биринин дилин, тилин түшүнүшү сыяктуу деталдардын орун алышы жаратылыш менен адамдар дүйнөсүнүн бирдигин тааныган анимизмдик байыркы ишенимдин эпосто сакталып калышынын күбөсү. Бул вариант өзүнүн көлөмү жагынан чакандыгына карабастан, байыркы мотивдердин, көз караштардын алгачкы формасында сакталып калышы менен бааланат.

Жума Жамгырчиев 1940-жылы Академиянын кол жазмалар коруна «Эр Табылды» эпосунун дагы бир вариантын жазып тапшырат (инв. № 384 (1238)). Бул нуска А.Тыныбековдун айтуусуна көп жагынан үндөш. Мында да окуя схема түрүндө баяндалып, бутак-жаратынан айыгып элине кайтып келип, Кудайназарды өлтүрүшү менен чыгарма бүтөт. Табылдынын Чалкалмак менен экинчи жолу уруушу, Торкобек жөнүндөгү окуя орун албайт. Кыскарып калышы ыктымал.

А.Тыныбековдун айтуусунда жогорку варианттарга салыштырганда мазмуну толук, композициялык жагынан тыкан, көркөмдүгү жогору. 1940-ж. Түгөлбай Сыдыкбековдун редакторлугу менен алгач жарык көрөт¹. Басылып чыккан тексттин кол жазмасы сакталып калбагандыктан, басмага кан-

¹ Эр Табылды. Актан Тыныбековдун айтуусунда. Казань – Фрунзе, 1940-ж.

дай принципте даярдалгандыгы жөнүндө жыйынтыктуу ой айтуу кыйын. Бирок эпостун текстине караганда өз доорунун көз карашы, түшүнүгү сакталган. «Эр Табылды» 1957-жылы¹ экинчи жолу басылып чыгат. Кыскача баш сөз жазылган, айрым кайталоолор, маанисиз ыр саптары чектелген түрдө кыскартылган, түшүнүксүз сөздөргө комментарий берилген, орфографиялык жагынан бир топ такталган өңдүү. 1970-ж. окуучулардын суроосу менен үчүнчү ирет басмага даярдоо сунуш кылынгандыгына караганда бул варианттын идеялык-мазмунунун тереңдиги, окуяларынын ырааттуулугу, көркөм айтылышы эске алынса керек. Китептин 1970-жылы² басылышында мурдагы басмага даярдоодо кеткен айрым кемчиликтер эске алынат. Биринчиден, эпостун алгачкы кагазга түшкөн кол жазмасы сакталып калбагандыктан, 1940-жылкы басылышы түп нуска катарында алынат. Эпостун эки китебин салыштырып, текстологиялык байкоо жүргүзүүдө алгачкы басылышынын орун алган айрым ыр түрмөктөрүнүн 1957-жылы чыгышына кирбей калгандыгы аныкталат. Түзүү учурунда жогоркудай кемчиликтин кетирилиши кокустук көрүнүш эмес, өз мезгилинин саясий жагдайына байланышкан. Анткени эпос басмага даярдалып жаткан жылдарда эл оозеки чыгармачылыгы чыгарма түзүлгөн тарыхый доордон, эл түшүнүгүнөн, аңсезим, учкул кыялынан бөлүп алып кароо сыяктуу зыяндуу көз караш өкүм сүрүп турган эле. Бир катарлары «Манас» эпосундагы «Чоң казатты» алып таштоо жөнүндө маселе козгосо, айрымдары «кытай» деген этнонимди «калмак» менен алмашты-

¹ Эр Табылды. – Фрунзе, 1957-ж. Түзгөн, баш сөзүн жазган – Жаныбек Төлөев.

² Эр Табылды. «Кыргызстан» басмасы. – Ф., 1970. Түзгөн, баш сөзүн жазган – Батма Кебекова.

руу деген маселени көтөрүшкөн. Натыйжада, калктын көркөм мурасына өзгөртүү киргизип жаткан адамдар эл оозеки чыгармачылыгына, кыргыз фольклористикасына канчалык башаламандыкты киргизип жаткандыгын туюшкан эмес. Сөзсүз, калктын өткөндөгү мурасын баалоодогу жогоркудай башаламандыктар фольклордук чыгармаларды басмага даярдоо ишине да терс таасирин тийгизген.

Сенек мезгилинин салакасы «Эр Табылды» эпосунун 1957-жылы басылышынан да четтеп кеткен эмес. Алсак, анын текстинен Манастын арбагына (баатырдык эрдигине) шерденүүгө, шыктанууга чакырган төмөнкү ыр саптары кыскартылган:

*«Арбагы жоону баспайбы,
Даңкын уккан калмактар
Жүрөгү коркуп жатпайбы,
Даңктуу шердин арбагы
Дүйнө жүзүн баспайбы,
Дүбүрөгөн көп душман,
Түгөл бизден качпайбы.
«Азбыз» – деп жоодон жалтанбай,
Арбактуу эрди козгойлу,
Чындап арбак жар болсо,
Душмандын огун тоспойбу.
Казат үчүн жаралган,
Канча түрлүү шаар алган,
Кабылан Манас арбагы,
Калайыкка таралган.
Тагдырым сүйүп жол берген,
Алты миң калмак бул тургай,
Алты айлык Бээжин калааны
Алмамбет, Манас эр жеңген.
Айланайын шумкарлар,
Миңгеңиң бедөө тулпарлар,
Көңүлүңдөн чыгарбай,
Көп айткын Манас арбагын,*

«Баабедин» – деп бакыргын,
«Манастап» ураан чакыргын,
«Алмамбет» – деп айкыргын,
Алдыңкы жоону жапыргын.

(«Эр Табылды», Фрунзе–Казань, 1940-жыл, 88-бет.)

Же Кардыгачтын түшүн жорушундагы:

«Калмактан жумшап кул кылып,
Катынын анын күң кылып,
Кас байбиче болосуң,
Казына жыйып бул кылып» –

(1-басылышынан, 195-б.)

сыяктуу ыр жолдору кыскартылган. Мында түзүүчү «күң, кул жумшап» дегенди таптык сезимдин көз карашы менен караса керек. Туурасында бул же тигил эпосту басмага даярдап жатканда ошол чыгарма жаралган доордун тарыхый шарты, өз доорундагы эл түшүнүгү, аң-сезими жана фольклордо калктын кыялдануусунун чагылыш өзгөчөлүгү эске алынышы абзел. Жогорку ыр түрмөктөрүндө душманды (калмакты) жеңип, кул, күң кылып, көңүлү толуп бейпилчиликте жыргап-куунап жатып калышы жөнүндөгү элдин кыялдануусу, ой-тилеги берилип жатат. Ал эми согуш учурунда туткундалган адамдардын кул, күңгө айландырылышы тарыхый фактылар менен да бекемделет. Демек, мындай түшүнүктүн эпостон орун алышынын эч кандай катчылыгы жок. Тагыраак айтканда, ошол доордогу элдин түшүнүгүндө, аң-сезиминде оң көрүнүш катарында бааланып, жоокерчилик замандын жагдайына шайкеш келип турат. Согуштун жылкы тийүү менен башталышы өз мезгили үчүн стратегиялык мааниси болгон. Унаасыз калган тарап жоо артынан кубалап баруу мүмкүнчүлүгүнөн ажы-

раган. «Эр Табылдыда» да Чалкалмак бейкапар жаткан Табылдынын жылкысын тие качат. Ошондуктан элдик баатырдын душмандын артынан кубалап барып өч алуусу, калктын өткөндөгү тарткан азап-тозогу үчүн кек кубалашы – жоокерчилик заман жаратып, өз доорунун тарыхый-турмуштук зарылчылыгынан келип чыккан мотивдерден.

Табылдынын жаратынан айыккандан кийинки «Барып Чалкалмакты чаап, сан кара боз жылкы айдап элге олжолуу кайталы» – деп, Элдиярга кеңеш кылышын өз мезгилинин түшүнүгү, көз карашы катарында эпосто калтыра берүү керек. «Эр Табылдынын» 1970-жылкы басылышында түзүүчү Б.Кебекова тарабынан жогоркудай кемчиликтер эске алынып, кайтадан калыбына келтирилген. Албетте, мындан мурунку чыгышында көп окуялар кыскарган, эпостун окуясын, көз карашын кийинки доорго жакындаштырууга аракеттенген деген ой калбашы керек. Чыгарма фактыларды бурмалап коюу, оңдоо киргизүү сыяктуу кошумчаларга учурабагандыктан, айрым кыскарган ыр түрмөктөрү анын жалпы салмагын төмөндөтө алган эмес. Чындыгында, эпостун окурмандардын суроосу менен үчүнчү жолу басмага даярдалып отурушу чыгарманын али да калктын эстетикалык, көркөм табитин канагаттандырып тургандыгынын күбөсү болгон. 1981-ж. «Кыргызстан» басмасынан ушул эле басылышы баш сөзү кыскарып, кайрадан жарык көрөт.

Эпос калктын тарыхы, турмушу, күрөшү менен кошо жаралып, алардын ой-санаасы, үмүт-тилеги, учкул кыялы менен бирге жашады. Балким, Табылды калмак, кыргыз согушунда калктын көз каранды эместигин коргоодо башын сайган тарыхый инсан чыгар. Ошол үчүн бул ысым калк эсинде бекем сакталып калгандыр. Бул туурасында Белек Солтоноев бир кызыктуу материал берет: «Калмак-

тар каптап келе жатканда сол кыргызынан Кожожаш, саяк уруусунан Табылды баштаган азаматтар душмандын жолун тосуп, катуу каршылык көрсөтүшөт»¹. Бирок анын пикири башка тарыхый булактарда же аңыз-аңгеме, санжырада да бекем-делбегендиктен, дегеле тарыхый инсан экендигин аныктоого материал жетишсиз болгондуктан, келечекте тактала турган маселенин катарында калтырдык.

Башка баатырдык эпостор сыяктуу эле «Эр Табылдынын» калыптаныш, өсүп-өнүгүш процесси бир топ узак, эки-үч кылымды ичине алат. Натыйжада, чыгарманын ушул аралыкта жомоктук-мифологиялык катмардан тазарып, тарыхый-реалдуу эпостун деңгээлине көгөрүлгөндүгү ачык байкалат. Алсак, Б.Дыйканбаевдин айтуусунда адамдын куштар дүйнөсү менен карым-катышы, бири-биринин тилин, дилин түшүнүшү, күкүктүн Табылдынын кашкарлык молдо досуна кабар жеткириши сыяктуу байыркы түшүнүк сакталган болсо, А.Тыныбековдо реалдуу турмуш жагдайы көз алдыга тартылат. Элдияр элден кабар алганы кетип, жараты кабылдап эс-учун жоготуп жаткан Табылдынын күкүккө арман-муңун айтып кайрылышы баатырдын оор абалын баяндоодо көркөм ыкманын милдетин аткарып, апыртмалуулуктан реалдуулук маанайга өтөт. Эпостун өсүш жолунда анын мазмундук окуяларына, жанрдык табыятына, көркөм ыкма, каражаттарына жана идеялык багытына өзгөрүүлөр, жаңылануулар кирген. А.Тыныбековдун вариантына көз жүгүртсөк, эпостун өз боюна жаңы окуялар түрмөгүн, түшүнүк көз караштарды сиңиргендиги ачык байкалат. «Эр Табылды» кыргыздын баатырдык эпосторунда анчалык өнүгө албаган идеялык мотивдин кеңири тамырлангандыгы менен

¹ Борбордун кору, инв. №167 (1054), 119-б.

өзгөчөлөнүп турат. Мисалы, эпостун аякташы кыргыздын баатырдык эпостору үчүн мүнөздүү болгон салттуулуктан айырмаланат. Эгерде «Манас», «Курманбекте» атасынын кунун баласы кууп, согуш уланып, өч алуу, кек куу курч көтөрүлсө «Эр Табылдыда» окуя эки элдин ынтымакташып, кыз алышып, туугандашып калышы менен аяктайт. Ал эми чыгарманын мындай бүтүшү да жөн-жай кокустук көрүнүш эмес. Турмуштан келип чыккан зарылчылык. Анткени коом, тарыхый шарт өзгөргөн сайын элдин түшүнүгү, көз карашы да жаңыланат. Коңшу элдердин кылымдар бою бири-бири менен согушуп, жазыксыздан кан төгүлүп, талоонго түшүп, чабылып чачылышы калкты катуу бүлгүнчүлүккө түшүргөн. Ошондуктан өз учкул кыялында, ой-санаасында коңшу элдин өткөн-кеткен кегин унутуп, кыз алып, кыз беришип, уруш-талашсыз тынчтыкта жашашын эңсешкен. Жогоркудай эл кыялы, ойтителиги оң каарман Табылдынын кыймыл-аракетинде жүзөгө ашкан. Сөзсүз эпоско кирген жаңы мотив элдик баатырдын образына да жаңы сапаттарды кошкон. Бул – оң каармандардын биринчилерден болуп:

*«Табылды болсун бала де,
Журтчулукту сана де,
Кан төгүшүп баш кеспей,
Калк болор жагын кара де.
Өткөн ишти ташта де,
Өрнөктү журтка башта де.
Үй чабышып, мал тийбей,
Үлгү болсун жашка де.
Калмак, кыргыз баш кошуп,
Калк болуудан качпа де» –*

деп, Чалкалмакка элчи жиберип, бейкутчулукка кол сунушунан көрүнөт. Дегеле, элдик баатырдын бардык кыймыл-аракети эки элдин тынчтыгын биро

толо камсыз кылууга багытталат. Бул Табылдынын Чалкалмактын өлүшү менен урушту дароо токтотуп, жазыксыз калмак калкын бөөдө кыргынга учуратуудан баш тартышынан, окуянын аягында калкынын эгемендүүлүгүн сурап, башын тартуу кылып, тизе бүгүп, алдына келген ары терең акылдуу, айдай нурдуу калмак ханынын кызы Торкобекти өзү эмес, Элдиярга алып беришинен көрүнөт. Бирок эпостогу окуянын жогоркудай жалпы салттуулуктан өзгөчөлөнүп аякталышына карап, «душман жазасыз калат» деген жыйынтык чыкпайт. Мында да душман өз кылган күнөөсү үчүн жооп берет. Табылдынын тынчтыкка сунган колун четке кагып, кургак намыска алдырам деп, кара ниет Чалкалмак баатырдын колунан ажал табат. Ал эми ички душмандын жок болушу карама-каршылыктуу жагдайда өтөт. Табылдынын энөөлүгүнөн, кечиримдүү, айкөлдүгүнөн Алтыбай, Кудайназардын жүзү көпкө чейин ачылбай, өмүрүнүн аягына чейин Алтыбай тактыдан түшпөй кала берет. Дегеле эпостун салтында калк душманы жазасыз калбайт. Бул эл оозеки чыгармачылыгында байыртадан көтөрүлүп келе жаткан нукура идея элдик чыгармада кандай шартта болсо да аягына жеткирилет. «Эр Табылдыда» да калктын ички-сырткы душмандарынын жазаланышы башкача жагдайда, шартта өткөндүгүнө карабастан, баары бир эпосто адилеттүүлүк, акыйкаттуулук жеңип чыгат. Өз элине чыккынчылык кылып, душманга өнөк болгон Кудайназар, Алтыбайлар таякеси Чалкалмак тарабынан өлтүрүлөт.

«Эр Табылды», «Курманбек», «Шырдакбек» сыяктуу чыгармалар менен ирегелеш экендигине карабастан, жогорку поэмаларда из салынган айрым идеялар бул эпосто кеңири чечмеленген. Эпостун башынан аягына чейин эл менен Табылдынын бир-

диги баса белгиленип отурат. Табылды бардык учурда катаган элин жыйнап, алардын кеп-кеңешин угат. Эң майда иштерден баштап, согуштук ири маселелерге чейин көпчүлүктүн талкуусуна салынат. Ал эми элдик оң каарман менен көпчүлүктүн ортосунда тыгыз байланыштын түзүлүшү анын ички, сырткы душмандарды жеңип чыгышына өбөлгө түзөт. Кээде Табылдынын калктын пикирине көңүл бөлбөй коюп, үзгүлтүккө учураган учуру да болот. Атасы Эрманканга аш берүү жана конок чакыруу Уста карыя баштаган айыл аксакалдарынын кеңеши менен өтөт. Ошондой эле аштын өтүшү, аш үстүндө жолдон атын кошуп, баш байгени ээлеп, чатак чыгарууга аракеттенген Кудайназардын Алтыбай баштаган балдарынан кубаланышы тикеден-тике элдин колдоосунда жүзөгө ашат. Кудайназар жана анын балдарынын салтан, нарктан тышкары арсыз кылык-жоруктарын эл өзү ашкерелейт. Окуянын башталышында эле Эр Табылды калктын сүймөнчүлүгүнө ээ болуп, эл адилеттүү каармандын тегерегине топтолот. Айрыкча Табылдынын жарадар болушунда элдин өз баатырын сүйүүсү, кадырлоосу таасын сүрөттөлөт. «Табылды өлдү» деген кабарды угуп, жалпы катаган эли аза күтүп, терең кайгыга батса, анын келгенин укканда аттуусунан жөөсү озуп, баласынан карысы озуп, зор кубануу менен алдынан тосуп чыгышат.

Эпосто элдик баатыр өзүнүн идеалы, умтулуусу, ой-санаасы, айкөлдүгү жагынан Алтыбай, Кудайназардан кескин айырмаланат. Табылдынын аталаш агаларынын жетим бала, жесир катынга көрсөткөн өткөн-кеткен кылык-жоруктарын эстен чыгарып:

Чоочун мейман чакырдык,
Чогулушта болуңуз,
Чогулуп тууган бололу,
Чогоолдукту коюңуз» –

деп, атасынын ашына урматтап кабар беришинде өз ара ыдырабай, биримдүүлүккө, ынтымакка чакырган өз доорунун идеалы, калктын ой-санаасы көтөрүлөт. Эпоско кылдат киргизилген сынчынын сыны, берген баасы аркылуу Табылдынын образы тереңдейт. Табигый көзү канык, көөнү сергек сынчы Кудайназардын 60 уулун көргөндө «кабыргасы сөгүлүп, кайгырып жашы төгүлүп, капа болуп зээни кейисе, Табылдынын турпатынан элдин уулун, эл даңазалап жактырган каарманды көрөт. Сынчынын 60 адамдын ичинен журт башын кармаар, эл кызыкчылыгын, көз каранды эместигин сактаар бирөөнү таппай, жалгыз Табылдыга көңүл токтотушу элдин өз ишенимин, келечекки тагдырын ага ыйгарышын бекемдеп турат.

Жетим-жесирге кайрымдуу, адилеттүү башкаруучунун образы эчактан эле эл кыялында жашап келген. Эл алардын жасаган иши, ой-пикири аркылуу өз мүдөөсүн, тилеген тилегин жүзөгө ашырган. Не бир жагымдуу ойлорун, келечекке үмүттүү тилектерин өзүнүн сүймөнчүктүү каарманынын тегерегине топтогон. «Эр Табылды» эпосунда да Табылдынын күрөшүнөн, кыймыл-аракетинен эл өз мүдөөсүн табат. Аны жүзөгө ашыруу милдетин элдик баатырга ыйгарат. Эпосто Табылдынын жетим-жесирге кайрымдуулугу, боорукерлиги, адамкерчилиги жогору бааланат. Табылдынын Алтыбайдан калган мал-мүлктү калыстык менен элге бөлүп беришинде калктын кылымдар бою көксөп келген үмүт-тилеги чагылышат. Ал эпосто ачык мүнөздөмөгө ээ болгон:

«Жесир катын бар болсо,
Жетимиштен кой берди.
Жетим бала бар болсо,
Жети саан уй берди.
Эл ичинде кедейге,
Эки бооз бээ берди,

*Эси кеткен кемпирге
Эки нарча төө берди».*

Табылдынын күрөшүнүн адилеттүүлүгү, ар бир кыймылы өз уруусунун эгемендүүлүгүн коргоого багытталгандыгы баса белгиленип отурат. Ошондуктан анын бул же тигил кыймылы бүдөмүктүүлүктү туудурбайт. Эпоско башынан аягына чейин кызыл сызык сыяктуу душманга намысты кетирбөө, эл эркиндигин коргоо деген идея бекемделип отурат. Ошондуктан Курманбек сыяктуу Эр Табылдынын да атсыз калгандыгына карабастан, кайраттана бел байлап, жоо артынан кубалай чыгышы чыныгы эрдиктин, кайраттуулуктун үлгүсү катарында даңазаланган. Баатырдык эпостордо элдик баатыр кыйын учурларда, ал эмес өлүм босогосунда турганда да дүрбөлөңгө түшүү, ындыны өчүү сыяктуу терс сапаттардан алыстыгы менен бааланат.

Бул оң каарман үчүн мүнөздүү салттуу сапат. Табылдынын образы жалаң гана баатырдыктын эмес, адамкерчиликтин, айкөлдүктүн да үлгүсү боло алат. Кудайназар 60 уулу менен келип, жолдон ат кошуп, баш байгени ээлегенде да атасынын ашында чатак чыгарууну намыс көрүп, Элдиярды тыйып коёт. Айрыкча согуш учурунда чыныгы элдик каармандын жүгүн толугу менен аркалайт. Ириде кошундун ыңгайы жөнүндө кам көрүп, аларды өргүтүп коюп, өзү күндөп-түндөп ат үстүнөн түшпөй, чалгынга чыгат. Кызуулук менен калмак кошунуна кыргын салып жиберген жоокерлерин тыйып:

*«Элдияр, Эрмек келгиле,
Эрдиктин ишин билгиле,
Элге кылдык көп зыян
Эсиңерге салгыла» –*

деп, душманга карата да аёо менен мамиле кылып, өзүнүн күрөшүнүн адилеттүүлүгүн айкындайт.

Кыскасы, Табылдынын образына эл өзүнүн нечен бир нукура ойлорун, жылуу сезимдерин, келечекки тилектерин топтогон. Алардын элдик баатырдын кыймыл-аракетинде, күрөшүндө, өз калкына, кошуна, ал эмес душманына болгон мамилесинде жүзөгө ашырган. Демек, эл турмушуна, салт-санаасына, ой-тилегине сугарылган оң каармандын образы качан да болсо окурмандардын руханий дүйнөсүндө өз маанисин жоготмок эмес.

«Эр Табылды» эпосунда кеңири өнүккөн темалардын бири – кыргыз фольклорунда салттуулукту түзгөн достук темасы. Эпосто бул тема Элдияр, Эрмек, Табылдынын тегерегинде бири-бирине жасаган адамкерчиликтүү мамилесинде жүзөгө ашат. Алсак, жараты ырбап, эс-учун билбей жаткан Табылдынын Эрмектин көйнөгүнүн жакасын жыттап, тируу экенине «көзү жетип, оору жери басылып», «көзү умачтай ачылып», бир аш бышым бууга алгандай тердешинде достуктун чыныгы символу даңазаланат. Эпостогу Элдияр, Эрмек элдик баатырдын образын көп жагынан толуктап турат. Үч каарманды калктын жалпы кызыкчылыгы, мүдөөсү бириктирет. Ары акылдуу, ары аяр, жан аяшпас дос Элдияр бардык убактарда Табылды менен үзөнгүлөш жүрөт, бирге согушат, асыл азабын бирге тартат. Ары акыл-кеңеши, ары эрдиги менен элдик баатырдын жеңишине көмөктөш болот. Элдиярдын образында калктын байыркы магиялык ишеними сакталган. Дегеле жаратылыштын ар кандай түргө боёлгон, түскө өткөн кубулуштарын адам эркине баш ийдирүүгө, аны башкарууга аракеттенүүлөр эчактан эл турмушунан, оозеки чыгармачылыгынан орун алып келген. Эпосто жогоркудай ары маанилүү, ары ардактуу милдет Элдиярдын мойнуна жүктөлөт. Элдиярдын кара ташты дубалап, душмандын тылына кара жамгыр жаадырып, өз кошуну үчүн ыңгайлуу шарт түзүшүндө калк мүдөөсү, учкул кыялы жүзөгө ашат.

Эпосто Элдиярдын образы Табылдыдан кийинки негизги каармандан болуп, ал элин-жерин берилип сүйгөн баатыр, жолдошчулукка бекем, камкор, кысталышта акыл, кыйчалышта жол тапкан аяр, акылман, чаалыксаң көңүл жубатар сөзмөр каарман катарында бир топ толумдуу түзүлгөн. Анын ак ниет айкөлдүгү, кара кылды как жарган калыстыгы жалаң гана өз элине эмес, душманга жасаган мамилесинен да байкалат. Ал да Табылды сыяктуу эле бекерден эрегиш чыгарып, элге зыян келтирүүнү, кан төгүлүп чабышып-чачылууну жактыра бербейт. Анын аярлыгы, терең акылман сезгичтиги калк тарабынан жогору бааланат. Ал эпосто:

«Устанын уулу Элдияр,
Кебелбеген кул эле,
Кең акылман уул эле» –

деген айтуучулук мүнөздөмөдө бекемделет.

Кыргыз эпосторунда жаңы кирген образдын бири – Чалкалмактын кызы Торкобектики. Образды жаңы дегенибиз салттуу образ системасынан айырмаланып, калмак калкынын турмушундагы коомдук-социалдык жагдайларга башкача баа берүүсү, көз карашынын жаңылыгы менен өзгөчөлөнөт. Торкобек эпосто тунук акылдуу, кылдат сезгич, өз элинин мүдөөсүн, калк тынчтыгын керт башынын кызыкчылыгынан жогору койгон аярлыгы артык, алдынала билген, көрөгөч каарман катарында мүнөздөлөт. Ала көөдөн атасы Табылдынын тынчтыкта кол сунуп жиберген элчисинин буту-колун сындырып зынданга салдырганда, Торкобек иштин чатакка айланышын сезип:

«Ханың менен жакшыңар,
Калктын камын жебейсиң,
Элге бүлүк түшүрбөй,
Эртелеп өзүм барсамбы» –

деп, жеңеси аркылуу энесине айттырышында жеке өз кызыкчылыгынан калктын мүдөөсүн, бейкуттуу

гун жогору койгондугу ачык көрүнөт. Торкобек эки элдин чатагын басуу, өз калкын кыргыз-сүргүндөн сактап калуу максатында башынан касташып келген душманына тизе бүгүп, бөлөк элге, башка жерге, өмүрүндө жүздөшүп көрбөгөн күйөөгө бармак болот.

Калмактардын тынчтыгы үчүн кайындугу кыз аталып, каада менен, нарк менен катарлап себин арттырып, калы килем жаптырып, хан кызы катарында урмат-сый менен ардакталып салттуу узабастан, беш кыргызды ээрчип, «качкан кыз» аталып барууга да макул. Ошондой эле барган жери көңүлүнө ынабаса, ыгын келтирип, баатырдык көрсөтүүгө да даяр. Ал кыздын:

*«Баланын байкап эрдигин,
Баатыр болсо жагайын,
Анча-мынча жан болсо,
Айла кылып өлтүрүп,
Айылды аман багайын» –*

деген сөзүндө ачык чагылышкан. Торкобек Чалкалмак Табылдыдан ажал таап, кабыргасы кайышып, кайгыга чөмүлүп турганда да, атасынын кылган иштерин калыстык менен кылдат талдап, кыйышып кылыч чаппастан, атышып өмүр кыйбастан туруп, кыргыз баатырынын алдынан тосуп чыгып, урушту токтотот. Өз калкын берилип сүйгөн Торкобектин бардык кыймыл-аракети калмак элинин жалпы кызыкчылыгынан, алардын бейкутчулугун, эркиндигин сактоого аракеттенүүдөн келип чыккандыгы эпосто баса белгиленип, бир топ ишенимдүү деңгээлге көтөрүлгөн. Ошондуктан кыргыз угуучулары үчүн да Торкобек сүймөнчүктүү каарманга айланып, анын керт башынан, өз жеке кызыкчылыгынан калкынын мүдөөсүн жогору коюу сыяктуу руханий бийиктик, терең акылман аярлык, кылдат сезгичтик, алдын-ала билген көрөгөчтүк, көз тайгылткан көркөмдүү сулуулук сыяк-

туу эл жактырып, идеал туткан жакшы сапаттар топтоштурулган.

Эпосто элестүү түзүлгөн образдардын бири – Кардыгачтыкы. Анда чексиз кайраттуулук, ашкере баатырдык да жок. Жөн-жай өзүнүн табигый сезимталдыгы агасын, эли-жерин берилип сүйүп, анын адилеттүү күрөшүнө, баатырдык иштерине жардамдаш, көмөктөш болууга, ага шарт түзүүгө аракеттенгендиги менен көңүлдү бурат. Кыз тикеден-тике согуш майданына катышпагандыгы менен бардык тилеги, ой-сезими агасынын кыймыл-аракетине аралашат. Табылдынын жеңишине кубанып, үзгүлтүгүнө катуу капа чегип, жапа тартат. Кардыгачтын бардык кыймыл-аракети, ой-тилеги, эл мүдөөсү, журт кызыкчылыгы, Табылдынын баатырдык күрөшү менен тыгыз байланыштуу сүрөттөлгөн.

Эпосто экинчи катардагы образдарды терс каарман, персонаждар түзөт. Айрыкча жеткилең иштелип, ар тараптуу ачылган образ – Кудайназардыкы. Кудайназар сымап сыяктуу мөлтүлдөп, бирде куу, бирде момун, бирде жоош, бирде кара ниет, митайым, бирде дос, бирде душман, бирде боорукер, бирде тааш боор, айтор, ар бир кырдаалга карата жүзүн да, сөзүн да өзгөрткөн татаал каарман. Ошондуктан анын чыныгы жүзү ары аңкоо, ары энөө Табылды үчүн көпкө ачылбастан кала берет. Алы жетпеген адамдын алдында тилинен бал тамызып, чечекейин безген жойпу жоош, колунда күчү жок, билеги ичке жетим-жесирлерге кыргыйдай тийип, короосундагы коюн, желесиндеги жылкысына ээ кылбаган зордукчул Кудайназар эпосто:

*«Жетимди малга ээ кылбай,
Жергеси менен жумшап,
Короодон айдап койду алып,
Кулданып кедей бойду алып» –*

делип, чыныгы баасын алган. Кудайназардын дагы бир өзгөчөлүгү жокту бардай, барды жоктой сүйлөп,

жан эргитип, көңүл сергиткен сөздүн устаты болуп саналат. Ошондуктан анын кара ниет кылык-жоруктары укмуштуудай куулуктун, митайымдыктын, жан эргиткен чечендиктин аркасында жаап жашырылып, көмүскөдө калат. Табылдынын жаратынан айыгып элине кайтышында калкка жана анын үй-бүлөсүнө көрсөткөн кордугун жаап жашырып, бардык аракетин алардын кызыкчылыгы, мүдөөсү үчүн багытталгандай, бирде жашып, бирде жалынып, актанышынан анын эки жүздүүлүгү ачык көрүнөт. Ары калыс, ары чынчыл, көзү жетик сынчы Кудайназарды бир көргөндө эле айра таанып:

«Тилиңде балың бар экен,
Көзүңдө каарың бар экен,
Сөзүңдө заарың бар экен,
Бал тилиңди салганда,
Таш да болсо эриткен,
Таңдайда сөөлүң бар экен» –

деп, таамай мүнөздөмө берет. Бирок Кудайназар канчалык бултулдабасын, жамандыкты да, жакшылыкты да таразалай билген эл анын чыныгы жүзүн айра таанып, Ата Журтуна жасаган кастыгы, чыккынчылыгы, калкка, жетим-жесирлерге көрсөткөн зомбулугу үчүн жазаланышын элдик баатырдан талап кылат. Окуянын аягында Кудайназар таякеси Чалкалмактын колунан ажал табат. Анын чагымчылдыгы, куйтулугу өз эли эмес, душманга да жага бербейт. Чалкалмак аны элчи катарында урматтап кабыл албастан, буту-колун жанчып, кордук көрсөтүп, зынданга салдырат. Эл өз кыялында эки элдин арасына чагымчылык жасаган Кудайназар өңдүүлөрдүн жок болушун жактырышат. Ошондуктан эпостогу:

«Калкынын канын көп соргон,
Хан да болсо оң болбойт,
Элинин ыркын кетирген,
Эч кайда барып чоң болбойт» –

деген ыр түрмөктөрү элдин көз карашынын, ой санаасынын корутундусун берет. Эпостогу Табылды менен Кудайназар жана анын балдарынын ортосундагы карама-каршылык жеке адамдардын гана чыр-чатагы эмес. Патриархалдык-феодалдык коомдун ички карама-каршылыгынан, уруу-уруу, ата-атага бөлүнүп, өлкөнүн ички ыдыроосунан чыгып жаткан күрөш. Ошондуктан эпостогу Кудайназар сыяктуу душмандардын жок болушу, өз доорунун талабы, калктын социалдык-турмуштук муктаждыктары менен шайкеш.

Поэмадагы сырткы карама-каршылык калмактын каны Чалкалмакка каршы багытталат. Чалкалмак бүтүндөй өмүрүн жортуулдарда, баскынчылык согуштарда өткөрөт. Аны каарман өзү да танбайт:

«Эрдемсиген кыргызга
Алда канча кол салдым,
Капилет элди көп чаптым,
Канчалык олжо мал таптым,
Туйгун жаткан эл чаптым,
Турпандан эчен олжо алдым» –

деп мактангыч кылат. Чалкалмактын адилетсиздиги мурунку өзү эскерген чабуулдарда гана эмес, кийинки окуялардан да ачык көрүнөт. Анын Табылдынын ооруп жаткандыгынан пайдаланып шашылыш согуш ачышы, капилет жаткан айылды бүтүндөй аттан ажыратып туруп, анын эрдемсип кабар бериши адилеттүүлүккө жатпайт, чындыгы эрдиктин үлгүсүнөн алда канча алыс турат. Тескерисинче, анын ар бир кыймыл-аракетинен адилетсиздик, курулай эрдемсинуу сыяктуу терс сапаттар ачык байкалып турат.

Чалкалмактын зулумдугу, ач көз, ырайымсыздыгы өз элине жасаган катаал мамилесин баяндоодо тереңдейт. Кошунун согушка зордоп айдап киргизет. Эпосто анын баскынчылык жортуулда-

ры, адилетсиз кыймыл-аракети эл тарабынан колдоого алынбайт. Тескерисинче, анын ишин адилетсиздик катарында ашкерелеп, кандын каарынан, кандуу кылычынан коркпостон:

*«Айдап жүрүп бул элди,
Далай кырдың каныбыз,
Ачкадан өлмөк биз болдук,
Араң турат жаныбыз» –*

деп, өз нааразылыктарын билдиришет. Чындыгында да Чалкалмактын кыргызга жасаган жортуулу калмак элинин кызыкчылыгын сактоодон эмес, жеке өзүнүн мүдөөсүн көздөөдөн, оңой олжо, мал-мүлк табуудан келип чыгат. Буга ачык мисал, өзү үңкүрдө бекинип жатып алып, Табылдыны алдап колго тушурүү максатында күндө жүздөн калмакты чубатып жиберип, жети жүз калмактын өлүмүнө себепчи болот. Чалкалмактын өз жеке кызыкчылыгын, өз ыңгайын элинин бейкутчулугунан жогору койгондугуна кыргыздан барган элчини уруп-сабап, кордук көрсөтүп, эки элдин ортосундагы каршылашууну курчутушу, эки калкты ынтымакташууга чакырган Табылды, кызы Торкобектин аракеттерин кыянаттык кылып четке кагышы далил. Кыянатчы Чалкалмактын элдик баатыр тарабынан ажал табышы элдин эзелтен көздөгөн нукура мүдөөсүнүн, ой-санаасынын эпосто кубатталышы жана жүзөгө ашышы болуп саналат.

Чыгарманын алгачкы сюжеттик башаты Табылдынын атасына аш бериши, калмактар менен согушушу, жарат алып айыгышы сыяктуу окуялардын тегерегинде эле жүргөн сыяктуу. Буга Ы.Дыйканбаев айткан, Ж.Жамгырчиев жыйнап тапшырган (айтуучунун ысмы эскерилген эмес) варианттар ачык далил. Өсүү жолунда алгачкы мазмундук линия бутактанып, кеңири тармак жайган. Алсак, А.Тыныбековдун чыгармачылык

мүмкүнчүлүгү айтуучулук менен гана чектелбейт. Ал эл оозеки чыгармачылыгын терең билген, «Манасты» да аткарып жүргөн, акындыгы да болгон. Бул өзгөчөлүк анын вариантынан ачык эле байкалып турат. Эл менен баатырдын биримдиги, ички, сырткы иштерди акылдашып чечиши сыяктуу демократиялык көз караш А.Тыныбеков айткан нускадан терең өңүт алган. Ошондой эле Кудайназар жана анын балдарынын акылсыздыгы, арамза кытмырлыгы, кара ниеттиги бул вариантта реалдуу мүнөздөмөгө ээ болгон. Байкоого караганда калмак ханынын кызы Торкобектин эпоско кириши А.Тыныбековго гана таандык болуп, жеке чыгармачылык өнөрканасынын жемиши болушу ыктымал. Кыскасы, А.Тыныбеков эпостун толук кандуу нускасын түзгөн, окуялары ырааттуу баяндалып, композициялык жагынан тыкан, оң, терс каармандардын сыпатталышы, жер, суу аттарынын аталышы реалдуу, Ата Журттун эгемендүүлүгүн коргоо идеясы жогорку бийиктикте чечилген. Ал эми башка эпостордо из салынган проблемалардын чыгармачылык багытта өнүгүшү алышы кандайдыр бир деңгээлде А.Тыныбековдун жекечилдик өнөрканасынын «Эр Табылдыга» чагылышкандыгын ачык аныктап турат.

Бул вариант 1970-жылкы басылышы боюнча басмага даярдалды. Алгач кагазга түшкөндүгүн жана байыркы архаико-мифологиялык катмар сакталгандыгын эске алып, көлөмүнүн чакан экендигине карабастан, Б.Дыйканбаев айткан нусканы да жыйнакка киргиздик, алгач жарык көрмөкчү.

«Эр Табылды» эпосу Ата Журт, Ата Мекен эгемендүүлүгүн коргоо, коңшу элдер менен тынчтыкта жашоо, калкты ынтымактыкка, биримдикке чакыруу сыяктуу азыркы күндө да маанилүү коомдук-социалдык проблемаларды курч көтөрүшү менен баалуу. Ошондуктан чыгарма калкты кайдыгер калтырбайт.

Батма КЕБЕКОВА

ЭР ТАБЫЛДЫ

*(Актан Тыныбековдун
айтуусу боюнча)*

Мурунку өткөн заманда катаган деген эли бар, Кара-Тоо деген жери бар, миң үйлүү катаганды бийлеп, Ат-Башы, Нарынды жердеп Омокан деген өткөн. Омокандын Ормонкан, Эрманкан деген эки уулу болгон. Бул Ормонкан, Эрманкан баатыр чыгып, катаган элин кайтарып, калмактын мизин майтарып, эрдик менен эл багып, катылгандын катыгын берип туруучу эле.

Ормонкандын баласы жок жүрүп өтүп кетти. Эрманкандын мурунку калмак аялынан Кудайназар деген бир уулу болгон. Ал Кудайназар чоноюп бой тартканда эле куу-шум чыкты. Кудайназардын жети уулу болду: Алтыбай, Кенжебай, Олжобай, Аргынбай, Чаргынбай деген балдары өзү менен тең өсүп, Кудайназар өзүн өзү бийлеп, өз алдынча сүйлөп, бөлөк айыл болуп, бөтөн сууга конуп, Эрманкандан эл талашып, эрегишип басташып, кармашып чыкты.

Кырк каракчы атанып ууру кылып, жол тосуп, нар өлтүрсө пул бербей, эр өлтүрсө кун бербей, зордукчул чыкты. Бул Кудайназардын жаман адаттарын койдура албай канча сапар энчи берип жүрүп, Эрманкан айласы кеткенде Кудайназардын энесин колуна берип, өзүн: «Балалыктан кечтим» – деп, көп мал энчи берип, элден, жерден кууп жиберди. Эрманкан элүү жашка чыкканда нойгут элине барып, Агача деген кызды алып келди.

Агача он жылга чейин төрөбөй жүрдү, Эрманкан алтымыш жашка чыкканда, Агача бир эркек

бала тапты. Атын Табылды коюп, эли-журту сүйүнүп, «карып кеткен кезинде Эрманкан эркек балалуу болду» дешип калың той берип, таң-тамаша кылып тарашты. Эрманкандын көңүлү жай болуп, кубаттанып калды.

Агача жана дагы бир кыз тапты, атын Кардыгач койду. Табылды он үчкө чыкканда, атасы Эрманкан өлдү. Кудайназар келип «энчилеш малым» деп жесир катын Агача, жетим бала Табылдын малына зордук кылып, мал бөлүп алып кетти. Табылды он төрт жашка чыкканда, атасынын казынасын ачып, жоо-жарагын алып, кырк жигит күтүп, Элдияр, Эрмек деген эки досун эненин эмчегин бирге эмишкен бир тууган кылып, кырк жигитин мылтык атуу, кылыч чабуу, найза саюуга маш кылып, атка адис кылып, баатырдык мүнөзгө киришип, кырк жигитине соот, чопкут, чарайна, калкан даярдап, мал-пулдун көзүнө карабай, жоо-жарагын алдырып, атасы Эрманкандан мыкты болду.

Бул арада: «Агам Эрманканга аш берсемби» – деп катаган калын элин жыйнап, кеңеш сурап калды. Көпчүлүк эл Эрманканга аш берүүнү макул таап, казак, кыргыз, өзбек элин чакырып, Анжыян, Аркага кабар салып, ашка даярданып калышты. Табылды ойлонуп: «Күнү катындын баласы болсо да, Эрманкандын уулу деген аты бар эмеспи, Кудайназарга кабар берейин» – деп жазган каты:

«Кудайназар агама,
Атамдай болгон абама,
Алдына киши жиберип,
Айттырам кабар мен сага.
Жаш Табылды иниден,
Жесир калган каралуу –
Агача аттуу эненден,
Кудайназар карыга,
Балдарыңдын баарына.

Дувай салам кат жаздык,
Туугандыгын сагына.
Эрманкан ашын бермекке,
Эли конду жабыла,
Катаган калың тууганың,
Катар конду камына,
Карыябыз эле – деп,
Кат жазды инин жалына,
Каргадай жалгыз ининдин,
Караан болгун жанына.
Келсин деп сага кат жаздык,
Атаңыздын ашына,
Ак сакал болуп турсун – деп,
Аш берген элдин башына.
Агалыгын сыйлаган,
Каргадай жетим ининиз,
Атаң Эрман ашында
Айлыңызды билиниз,
Алыстан келген көп элге,
Аралашып жүрүнүз,
Анча-мынча душманга,
Бар эмеспи сүрүнүз.
Чоочун мейман чакырдык,
Чогулушта болуңуз,
Чогулуп тууган бололу,
Чогоолдукту коюңуз.
Келбей жатып калбаңыз,
Кебим ушул, абаке,
Кечирип туруп сындаңыз.
Алдыңа жазган кат ушул,
Айта турган арыз ушул».

Бул катты алып барып, Кудайназарга берди. Кудайназар катты көрүп, көтөрүлүп: «Мен барып малын, пулун тартып алганда жалгыз кул коркуп калган экен го, дагы жүрөгүн чыгара кат жазып жиберейин» – деп, барган кишиден жазган каты:

«Мен – Кудайназар абаңмын,
Атаңдай болгон агаңмын,
Өзүң келип сүйлөшпөй,
Атаңдын көрү куу жалгыз,
Арага киши салганың.
Аш берем деп атаңа,
Адамсынып калганың,
Атанын малын күтүрбөй,
Акылыңды табармын,
Аш үстүнөн көрөрсүң,
Алтымыш менин балдарым.
Ашыктай болгон куу жалгыз,
Атаңда акым көп эле,
Аламын сенден калганын.
Энең калмак эле – деп,
Элден кууган Эрманкан,
Эл ичине тургузбай,
Жерден кууган Эрманкан.
Эрте-кеч кармап мал сойгон,
Жемден кууган Эрманкан.
Атаңдын өчүн аламын,
Аш берсең мен да барамын.
Ашыктай сендей жалгыздын
Азапка башын саламын,
Ак калпак кыргыз журтумду
Анык колго аламын.
Абалкы болгон кенештен,
Акылсыз кандай каламын?
Аягында кат жазып,
Акчыланып каласың,
Айылды өзүң билгенсип,
Ары жок кандай баласын.
Эр болсоң ашты берип көр,
Эрегишсең келип көр,
Энбаш сендей жалгызды
Эбине салчу мендей шер!
Барсам барып каламын,

Башыңа балаа саламын.
Баш байгеге сен кулду,
Байге кылып саямын,
Байбиченин баласы,
Баатыр абаң мен болом.
Агача токол энени,
Аяккы атка саямын!
Кулдугунду билгизип,
Куур тонду кийгизип,
Кунанга байге кылбасам,
Кудайназар атыкпай,
Кубултуп атым бурбасам!»

Барган киши бул катты алып келип, Табылдыга берди. Табылды бул катты катаган элине окуп берди. Катагандын карыясы Уста деген Табылдын аяш атасынын айткан сөзү:

«Калың кыргыз катаган,
Ханыбыз эле Эрманкан,
Калмактын сөзүн уктунар,
Кудайназар куу калмак,
Каймана болгон атадан,
Каракчы болуп мал уурдап,
Канча бир жылы жашаган.
Эрманкан кууган элинен,
Ат-Башы, Нарын жеринен,
Коркпо, балам, Табылды,
Каракчынын кебинен.
Эрманкан ашсыз калабы,
Табылды жаман балабы?
Ушунча журтка бир калмак,
Урушуп бузук салабы?
Камынып ишиң кыла бер,
Ойлобой, балам, санааны.
Атадан арам туулган,
Андыктан элден куулган,

Аш үстүндө эр болсо,
Салып көрсүн чуулган».

Көпчүлүк катаган эли Устанын сөзүн макул деп,
уга турган акыл деп таркап, аштын камын кылып
жатышты.

Карыя Уста камынып, калың элди жайгарып,
кең Соң-Көлдүн боюна конуп, Эрманкандын малы-
нан он миң кой, бир миң жылкы, бир жүз төөнү
аттын байгесине арнап бөлүп алып, кемегени ка-
зып, келген элди тосуп, конок бөлүп кондуруп жа-
тышат. Эмки сөз Кудайназардан болсун.

«Суусамыр чыга жайлаган,
Күлүктөрүн байлаган,
Күндө жарак шайлаган,
Эки жүз түтүн эли бар,
Эпкиндүү кыйын кеби бар,
Үйүндө жатып оолукса,
Кудайназар абандын
Аш бердирбес деми бар,
Соң-Көлгө айыл конду – деп,
Угуп калган чени бар.
Кудайназар абандын,
Кутургандай көзү бар,
Аш берем десе Табылды,
Кууратам деген сөзү бар.
Аттарын таптап байлады,
Ар жарагын шайлады.
Алтымыш уулун чогултуп,
Аш жөнүнөн сайрады.
«Эрманкан биздин атабыз,
Эмне тынчып жатабыз.
Ок-дарыны калың ал,
Ашта жамбы атабыз.
Конок болуп барабыз,
Байгеге атты чабабыз,

Корсондосо жалгыздын
Башын кесип салабыз.
Ашка жалпы барабыз,
Алтыбайдын күлүгү
Ала-Тоону чабабыз,
Алты сан кыргыз элине
Алтыбайды хан кылып,
Абийирди эми табабыз.
Чүй боюна барып кел,
Чүй өзөнүн чалып кел,
Сокур кара сынчы бар,
Күндөп, түндөп алып кел.
Ашта сынын көрөмүн,
Алтымыш уулумду сынатып,
Акысын толук беремин.
Чатак кылса Табылды,
Чаап алып келемин.
Эрманкан малын чачамын,
Эртең жолго басамын,
Элден, журттан бөлүнүп,
Эченден бери жашадым,
Карып кеткен кезимде,
Хан көтөрүп баламды
Капамды эми басамын.
Кадырлап жакшы күтпөсө,
Каргадай болгон жалгыздын
Канын суудай чачамын!
Алмадай башын кесемин,
Ачуума тийсе жалгыздын
Айлында кардын эшемин.
Ага болушса катаган,
Ал элден мен да кечемин.
Көл башында Чалкалмак,
Көчүп кирип кетемин» –
Деп, оолугуп агаңыз,
Кудайназар абаңыз,
Балдарына кеп айтып,

Эрманкандын ашына
Барабыз эртең деп айтып.
Сынчыга киши чаптырып,
Ок-дарысын арттырып,
Аш сөөлөтү болот – деп,
Сурнайларын тарттырып.
Жабуулап күлүк коштотуп,
Жасоосун жыйнап топтотуп,
Жамбы атууга даярдап,
Жасайыл мылтык октолуп.
Кемегенин башына,
Кеч киргенде абаңыз,
Керней, сурнай тарттырып,
Келип калса Табылды,
Кек алам – деп козгошуп.
Сурнайдын үнү угулуп,
Суу-суудан киши чогулуп,
Кернейдин үнү угулуп,
Кемегенин башына,
Келип жатат ар кайдан,
Ким болду? – деп чубуруп.
Кузгундай көзү кызарган,
Куудай сакал агарган,
Кудайназар чал экен,
Купшундаган жан экен.
Кулагы типтик укмуштуу,
Минген атын карасан,
Куу байталы бар экен.
Кутургандай көзү бар,
Кубулжуган сөзү бар,
«Куу жалгыз кайда чакыр – деп,
Кудайназар чал экен,
Агаң ашка келди де,
Адамдын баары көрдү де,
Атандын көрү Табылды,
Алдыма келсин бери де.
Көтөртүп койгон үйү жок,

Көрүшүп келген бийи жок,
Аш берем – дейт куу жалгыз,
Ага, ини менен ою жок.
Кабарды катуу салып кел,
Кадырлап мени күтпөдү,
Каргадай болгон жалгызды
Кармап байлап алып кел,
Жылкысын тийип айдап кел,
Жалгызды кармап байлап кел,
Ачууңа тийсе тил албай,
Айлында өзүн жайлап кел.
Алтыбай балам барып кел,
Эки бала ээрчитип,
Эрдик кылып айдап кел!» –

деп, Кудайназар кемегени тегеректеп түшүп олтурду. Катаган элинин карыясы аш башкарган ак сакал Уста келип Кудайназарга айткан сөзү:

«Кудайназар аксакал,
Эрманкандын уулусун,
Ашка бузук салам – деп,
Эмне кылган жумушун?
Жарайбы сенин өзүңө,
Душмандык кылып турушун?
Өз атаңдын ашында
Өкүмдүк кылган урушун,
Аныгын айтсам сен өзүн,
Элден качкан уурусун.
Сен жарагың болсо жамдап чык,
Жасоонду бөлүп камдап чык,
Урушар болсоң бери чык,
Укканың ушул эми чык.
Өз атаңдын ашында
Өлтүрөм сени сөзүмдү ук!
Кармашар болсоң бери чык!
Табылды арзан балабы,

Тартынып сенден калабы?
Эрманкандын ашында
Эрдигин калмак салабы,
Калың кыргыз сен кулга
Ээлетип туруп калабы».

Кудайназар Устанын бул сөзүн уккандан кийин деми сууп,: «Аттаналык, аксакал» – деп, калмактар карбаластап аттанып, Таштулганын төрүн көздөй чыгып кетишти.

Алтыбай эки бала ээрчитип алып, Табылдынын айлын издеп бармак болуп аттанган эле. Табылдыга баруудан коркуп келе жатса, алдында калың жылкы жайылып келатканын көрүп: «Эки бээ кармап алып барайын» – деп, эки бээ кармап алып кайра келди. Келсе кемегенин башында эч бир киши жок. Суу алганы келген эки келинди көрүп, Алтыбайдын айткан сөзү:

«Сууга келген келиндер,
Сураган сөзгө жооп бер,
Коркпогула, балдарым,
Сөз айтамын бери кел.
Кемегенин башында,
Алтымыш уулу кашында,
Ашка келген абабыз,
Алтымышта жашында,
Аппак сакал карыя,
Алардан кабар уктунбу?
Айткыла менден жашырбай,
Жакшылар тосуп келдиби?
Жайлап жооп бердиби?
Жакшы конок кылууга
Жамааты бөлүп кеттиби?
Аларды топко бөлдүбү?
Табылды бала келдиби?
Таазим менен абама,

Таза салам бердиби?
Аш башкарган ким эле?
Абамдын жайын билдиби?
Айткылачы келиндер,
Алтыбай деген мен болом».

Анда келиндердин Алтыбайга берген жообу:

«Каттаган элден кеп уктук,
Кабарды сизден эми уктук,
Кудайназар келиптир,
Кузгундай бир чал деп уктук.
Эрманкандын уулу – дейт,
Уулу эмес калмак кулу – дейт,
Кемегенин жанынан
Кетирип Уста кууду – дейт,
Алтыбай деген бир уулун,
Арачы кылган элге – дейт.
Аттанып абаң жөнөптүр,
Таштулганын төргө – дейт.
Сөзүбүз ушул акелер,
Башка сөз жок бизде» – дейт.

Алтыбайдын ачуусу келип: «Менин арачы болгонумду кайдан уккан» – деп, сөзүнүн жалганы чыгып, келиндин чачын жулсамбы, керип салып урсамбы, кебимдин чыкты катасы, кеп салып эли чогулуп кенешип алганбы, куугунтук жеп абакем куулуп төргө барганбы – деп, Алтыбай эки бээни жетелеп алып, Таштулганын төрүнө чыгып барып, абасын андан таап алып, эки бээни союп, этине мыктап тоюп, жатып калышты.

Эртең менен Кудайназар балдарын чогултуп алып айткан сөзү:

«Аксакал болгон кезинде,
Аштан конок жетпесе,
Аш башкарган кишилер,

Аралабай кет десе,
Алтымыш уулум барында,
Аламын жоону деп жүрөм,
Ар ким мага беттесе.
Балдарым бери келинер,
Бабандын сөзүн угунар,
Баарың бирдей балдарым,
Кайраттанып чыгыңар.
Табылды жалгыз көрүнсө,
Таш менен жыга уруңар,
Алаксыбай, балдарым,
Абаңдын сөзүн угунар,
Табылды жолун тосуңар,
Таамайлап уруп жыгыңар,
Катардан минтип калганча,
Кара уруш салып чыгыңар.
Каргадай болгон жалгыздын
Кармап башын жулуңар,
Катаган эли болушса,
Качпай тосуп туруңар.
Калмаксың деп четтетсе,
Калыстык кылбай катаган,
Качырып бизге беттешсе,
Бал тилимди салайын,
Баарыңарды урдурбай,
Аман алып калайын.
Куу байтал минип чу коюп,
Хан Чалкалмак тагамдан
Калың кошун алайын,
Катаган элин каптатып,
Карарта чаап салайын.
Астыртан кабар салайын,
Аскерди арбын алайын,
Атаңдын көрү кыргызды
Абдан чаап салайын.
Аш бийлебей калганча,
Арымдан өлүп калайын!

Аттангыла балдарым,
Ашты көздөй баралык,
Улуу жолдун боюна
Көчө болуп калалык,
Сокур Калча сынчыга
Чубатууга салалык,
Сынга толгон баланы
Хан көтөрүп алалык» –
Деп, абасы айтканда,
Көөкөрдө калган аракты
Көңтөрө ичип салышып,
Абасынын бул сөзүн
Балдары макул алышып,
Абырдан шабыр ат токуп,
Ат токуса бат токуп,
Аттанышып калмактар,
Улуу жолдун боюна,
Таштулганын оюна,
Келип түшүп олтурду.
Табылды кетер жолуна,
Койдой кара таш эңип,
Алтыбай алды колуна,
Жалгызды жыга урам – деп,
Каранып онду-солуна.
Алатоо күлүк ат менен,
Алтыбай турат айкырып,
Арак ичкен калмактар,
Ар кимиси бакырып,
Аркадагы сынчыны
Абаңыз алды чакырып.
Кудайназар кеп айтат:
«Кана, сынчым, балыңды ач,
Балдарды сына» – деп айтат.
Алтыбайды баштатып,
Алтымыш уулун чубатты,
Кенжебайды баштатып,
Кезеги менен чубатты,

Уландарын чубатып,
Улам бирин сынатып,
Олтура албай аттанып,
Куу байтал менен чуратып,
Балдар чубап бүттү эле,
Баарысы сындан өттү эле,
Кудайназар баатырга
Эми кезек жетти эле,
«Карып калган кезимде
Жакшы сына сынчым» – деп,
Абаңыз сындан өттү эле,
Куу чочморун колго алып,
Сынатып өтүп кетти эле.
Сынчынын өңү бузулуп,
Айталбай сөзү кысылып,
Улуу жолду бет алып,
Тунарып көзү сүзүлүп,
Куу байтал менен дыргытып,
Куюндай чаңын бургутуп,
Кудайназар келди эми.
Кулагын салып сөз угуп,
«Кең Чүй ата жериндей,
Келдим эле элимден,
Кебинди айтчы сынчым – дейт,
Кечиктирбей уксам мен,
Ачык айтып ак сүйлөп,
Айтчы сынчым кебинден,
Алтыбай сынга толдубу
Айтар кезиң болдубу.
Кенжебай сынга толдубу,
Кеп салар маалың болдубу,
Карыса да абандын
Башына сыймык кондубу?
Олуя болсоң оюнду айт,
Оңчулуктуу кебинди айт.
Сынчы болсоң сыныңды айт,
Сөз жашырбай чыныңды айт.

Сүйүнчүнө төө берем,
Сүйрү эмчектүү бээ берем,
Жолдугуна ат берем,
Кечиктирбей бат берем.
Алты миң түтүн кыргызга
Хан болор балам бар бекен?
Карыса да абакен,
Касиеттүү жан бекен?
Айт сыныңды сынчым» – деп,
Абаңыз турат энтелеп».

Сокур Кара сынчынын тубаса эки көзү жок туулган киши эле, сынчынын Кудайназарга айткан сөзү:

«Кудайназар агабыз,
Атабыз курдуу абабыз,
Шаштырып мени кыйнайсың,
Шашпаңыз түбү ыйлайсың.
Төмөнтөн келет калың чан,
Чаң ичинде бир топ жан,
Ошол чанды байкачы,
Мен ошол чаңга болдум таң.
Үнүм чыкпайт айтууга,
Койбодуң үйгө жатууга,
Берилесин ошол чаң».

Кудайназар ачуусу келип аттан түшө калып, сынчыга айткан сөзү:

«Айтсаңчы, сынчы, кебинди,
Азыр табайымбы эбинди,
Алыскы чанды каратып,
Алаксытам дедиңби?
Көрүнгөнүн сен айтып,
Жазсаңчы көңүл черимди.
Кандай урган сынчысың,
Каптатам сага жинимди.

Кара ниет окшойсун,
Калп айтарың билинди».

Сынчы кабагын түйүп, кашайып жаны күйүп,
Кудайназарга айткан сөзү:

«Кудайназар карыя,
Менин сыным жарыя,
Кара ниет болбостон,
Айтчы элем элдин баарына.
Мени сынга бек тууган,
Эки көзүм жок тууган.
Сындын айт дегенин айтчу элем,
Кой дегенин койчу элем,
Сынап жүргөн сынымды,
Сурадың менин чынымды,
Ачууң келбей угуп тур,
Айтайын эми сырымды.
Көрүнгөнүн айтайын,
Көөнүңө салып кайтайын,
Билингенин айтайын,
Билиндирип кайтайын.
Айтсам сенден өлөрмүн,
Айтпасам сындан өлөрмүн,
Көзүм жок сокур болсом да,
Көп элдин түрүн көрөрмүн.
Алтыбай деген бир уулун
Ала көөдөн жөн экен,
Акылы тайыз бала экен,
Аракка жакшы кызыса,
Алпооз сөзү бар экен.
Көйрөң чалыш кул экен,
Көөсөр* сымак уул экен.
Ачкыл жандуу киши экен,
Алыша кетсем койбойм – деп,
Ишенгени күчү экен.
Катынынын жанынан,
Күндүк жерге жол жүрсө,

Айласы кетчү ит экен.
Кенжебай деген бир уулун,
Керет* сөрөй жан экен,
Өзүнүн боюн көтөргөн,
Кербес сымал бала экен.
Келин, кыздын жанында
Кенеш тапчу ал экен.
Эки көз сөрөй эме экен,
Эстүүсүнгөн кул экен,
Кирди-чыкты эси бар,
Кичи пейил уул экен.
Кенжебайдын тилинен,
Чыкпай жүрсөн абаке,
Аштан ачка болбойсун,
Аттан жөө калбайсың.
Анын тилин албасаң,
Карып кеткен кезинде,
Кардың ашка тойбойсун.
Таштабайт сенин көөнүңдү,
Жаман кылбайт жөнүңдү,
Балдарыңды көргөндө,
Кабыргам жаман сөгүлдү,
Бычакка саптык уулун жок,
Кайгырып жашым төгүлдү.
Жалган айтсам оңбоюн,
Жалпы балаң биригип,
Жан бактыдай көрүңдү,
Жаман көрсөн, ак сакал,
Жаныма салгын өлүмдү.
Ачууланба, абаке,
Ашык айтсам өлөйүн,
Абдан жакшы угуп тур.
Өзүңдү сынап берейин,
Тилинде балың бар экен,
Көзүңдө каарың бар экен.
Эр көкүрөк ээликме
Сөзүңдө заарың бар экен.

Бал тилинди салганда,
Таш да болсо эриткен,
Тандайда сөөлүң бар экен.
Бирок ачуун чукул шашылган,
Акылынды качырган,
Аягына жете албай,
Аш бышымда жазылган,
Жайкы күндүн түрүндөй,
Жаай түшүп ачылган,
Жаалың келсе бир паста,
Жакыным дебей качырган.
Жазгы күндөй сөгүлгөн,
Жалындуу болуп көрүнгөн,
Жаш кезинде абаке,
Жалтанбапсың өлүмдөн.
Жашың өтүп кетиптир,
Көрүң жакын көрүнгөн.
Кармаган жерден кан чыккан,
Каарлансаң жан чыккан,
Каптап кетти арбагы,
Төмөнкү калың чаң чыккан.
Сыймыгың баштан качыптыр,
Сырттан сөөгүң жашыптыр.
Төмөнкү чандын арбагы,
Абаке сени басыптыр.
Таныпсың жүргөн жолуңдан,
Таалайың кетип колуңдан,
Издегениң чыр экен,
Имерип шайтан соңунан.
Балы кетип тилиңдин,
Баркы кетип күнүңдүн,
Мына, мына, мына, – дейт,
Мен эмес өзүң сына – дейт,
Калың чандын ичинде,
Канзаада неме тура – дейт.
Жакын келди калың чаң,
Чаң ичинде бир топ жан,

Кайсы хандын баласы,
Как ошого болдум таң.
Астында атын карасам,
Айбандан башка түрү бар,
Үстүндө ээсин карасам,
Адамдан башка сүрү бар.
Саадагын белге салынган,
Туяксыз жүрүп атасы
Зарыктырып табылган.
Душманды көздөй бет алса,
Ак жолборстой чамынган,
Кырк жигити кашында,
Кырмазы жоолук башында,
Мүчөлүнөн өтүштүр,
Аттанып он төрт жашында,
Кызыл чийкил жаш бала,
Болот кылыч байланып,
Бозум куштай айланып,
Алма баш мылтык асынып,
Акыл ойлоп озунуп,
Ак ниеттүү боз балдар,
Алган экен кошулуп,
Арбагы артык бул элден,
Асманга чаңы созулуп.
Жаагынан түк чыккан,
Жалындап көздөн от чыккан,
Ысыгы жайдын аптаптай,
Суугу сырттын шамалдай,
Катар тартып бир топ жан,
Качырганы баландай,
Шилтегени албарстай,
Ирмегени жолборстой,
Бала жолборс өңдөнүп,
Ушул кайсы хандын баласы?
Укмуштан угуп жүрчү элек,
Бул эмдигинин Манасы,
Өтүп барат мынакей,

Абаке байкап карачы,
Айбатына чыдабай,
Канчасы качып кетти экен,
Балдарыңды саначы».
Чочуп кетип абакен,
Жолго көзүн салды эми,
Чаңды карап калды эми.
Ысыгы жайдын аптаптай,
Суугу сырттын шамалдай,
Катар тартып бир топ жан,
Качырганы баландай,
Шилтегени албарстай,
Ирмегени жолборстой,
Алдынан чыккан душманын,
Ал кезде тирүү койбостой.
Эки жакты карабай,
Эч кимден жанын аябай,
Эр Табылды көрүндү,
Душманым бар деп санабай,
Арчатору буудандын
Шайбырына төндүрүп,
Басыгына көндүрүп,
Жалаң кылыч байланып,
Жагалуу айдай айланып.
Жаалы келип толгонуп,
Жалгыздыгын ойлонуп,
Кызыл жүзү бозоруп,
Ант ичкендей кумсарып,
Кырк жигитин ээрчитип,
Табылды өттү сумсайып.
Чочуганда эрдик жок,
Кудайназар абаңыз,
Кубулжуган агаңыз,
Алдынан каршы чыга албай,
Айткан сөзүн кылалбай,
Айбатын көрүп баланын
Ал жерге токтоп туралбай,

Ону байталга аттанып,
Кутулар жагын бет алып,
Сынчынын сөзүн угалбай,
Жалгызга зыян кыла албай,
Балдарына караса,
Жашырынып калыптыр.
Калың аттын ичинде,
Калкаланып чыга албай.
Алтыбай жүрөт бата албай,
Колунда койдой кара таш,
Коёрго жер жок ката албай,
Кенжебай жүрөт кете албай,
Кекенчине жете албай.
Келжиреп мында турганча,
Бая эле кемеге жакка бет албай.
Кудайназар абандын
Кужуру келип курушуп,
Куйкасы жаман тырышып,
Кубат кылган балдарым,
Силерби деп урушуп.
«Алтымыш жаман бергиче,
Ашыктай жалгыз берсечи,
Токсон жаман бергиче,
Томуктай жалгыз берсечи.
Аттангыла, өлүктөр,
Аркасынан барайын,
Бал тилимди салайын,
Эрке атан өскөн жалгызга
Эл болушуп алайын,
Ат үстүндө чыр салбай,
Байгеге атты чабайын.
Калың элди таратып,
Акылын өзүм табайын.
Ашка конок болоюн,
Абдан этке тоёюн,
Ак сакал деп сыйласа,
Агасындай болоюн.

Алты миң түтүн кыргызга
Хан көтөрүп коёюн.
Арам көөнү бар болсо,
Ашыктай болгон жалгыздын
Алмадай башын алайын.
Ай баткандай кылайын,
Арадан атты кошоюн,
Ашына бузук салайын,
Байгесин зордук кылайын.
Мандалактай жалгызды
Тамырын түптөн жулайын» –

деп, Кудайназар кемегенин башындагы калың элге келди. Элдин ортосунда эр Табылды аяш атасы Уста менен сүйлөшүп турганын көрдү. Кудайназар: «Жүргүлө, балдар, бүжүрөгөн кошоматчы Уста кул кечек менин сөзүмдү Табылдыга айтып жатат го. Ачуулунун астынан чыкпа деген, каны суюк жаш бала кагылыша кетип жүрбөсүн – деп, кабагыраак жерге балдарын түшүрүп коюп, кашатчадан карап олтурду.

Ашка чогулган калың эл тегерек тартып тең болуп, эл ортосу кең болуп, эр сайышып, балбан күрөшүп, эр энишип, жамбы атышып, тамашасын бүтүрүшүп тарашты.

Сурнай, керней тартылып,
Ырчылар жар чакырып,
Эртең эрте тургун – деп,
Ат чабар жерге жүргүн – деп,
Табылдынын жарлыгын
Баарың толук билгин – деп.
«Кызыл жарга барасың,
Кыйгас* күлүк чабасың,
Чыгып келсе күлүгүн
Кызык олжо аласың,
Кыябында жок болсо,

Атыңдын карды ток болсо,
Жүгүрө албай токтолсо,
Байгеден куру каласын».

Көтөргөн үйлөргө бөлүнгөн конокторун алып,
көпчүлүк тарап кетишти. Кудайназар айылга бат-
пай, же ашка келбей эле үйүндө жатпай, же конок-
ко бөлүнбөй, коктудан чыгып көрүнбөй, кайда ба-
рарын билбей, калың элдин жүрүшүн сүйбөй:

«Ачуусу келип бакырып,
Алтыбай деп чакырып,
«Алатоо күлүк атыңды,
Тердеткин» – деп камынып,
Талаада жалгыз калганга,
Териккенден чамынып.
Аттан тандап мингин – дейт,
Жылкыны көздөй жүргүн – дейт,
Эки семиз бээ алып,
Эртелеп бизге келгин – дейт.
«Төргө чыгып баралык,
Эки бээ союп салалык,
Эрманкандын малынан,
Эптеп өчтү алалык.
Элдин баарын таратып,
Эрбендеген жалгыздын
Эбин шашпай табалык,
Энебиздин энчисин
Эркибизче алалык» –

деп, Алтыбайга кошуп, төрт уулун аткарып, төрдү
карай бет алып барып, жатып калды. Алтыбай Эр-
манкандын жылкысына барып, эки бээни кармап
алып, эрдемсинип чапкылап абасына барып, эки
бээни союп салып, көк тезекти чоң калап, эки бээ-
нин этинен жая бычып куйкалап, тезектин чогуна
эт бышырып жеп, жатып калышты.

«Таң агарып сөгүлдү,
Тараза жылдыз көрүндү,
Калың эл дүрбөп аттанып,
Кызыл-Жарга бет алып,
Байрактын баары делбиреп,
Желектин баары желбиреп,
Ак сакал Уста эл баштап,
Адам калбай айылда
Келе жатат мелтиреп.
Кызыл-Жарга жыйналды,
Кылкандай күлүк чубады,
Кыя тап келген күлүктөр,
Чубабай карап турабы».

Атты айдап, байгени Кызыл-Жарга коюп, Таш-Кечүүнү кечирип, Торпу менен түшүрүп, Кыргоонун аягынан атты коё берди. Устанын уулу Элдиярдын Кертабылгы деген аты ыраак чыгып келатат эле, Таш-Дөбөнүн оюнан, Моло ашуунун сайынан, Кудайназар, Алтыбайдын Алатоо деген атын ардан кошуп, «Алтыбайлап» ат келди, «Кенжебайлап» бат келди, калың байгени калмактар тегеректеп алышып, жөнөшмөк болушту.

Элдияр, Эрмек Табылдыга келишип: «Кана, досум, үй үстүнө келген жоого байгени алдырып жиберемби? Калмактарга барып катуу уруш салып, калың байгени ажыратып, намысыбызды албайбызбы?» дегенде, Элдияр, Эрмек досуна Табылдын айткан сөзү:

«Баракелде эки дос,
Ал айтканың чын эле,
Айта турган сын эле.
Бирок менин оюмда
Бир акыл турат уккула.
Калмакка катуу барарбыз,
Кармашып байге аларбыз.

Калың кыргыз элине
Жаманаттуу болорбуз.
Атасынын ашында,
Агасы менен урушуп,
Арсыз бала экен – деп,
Мал талашып жулушуп.
Байкуш бала экен – деп,
Кыргыз-казак көп элге
Жаманаттуу болорбуз,
Андан көрө, досторум,
Баш байгеден кечели,
Бирдин соңу байгени
Айдап алып кетели.
Байгени алып абакем,
Мактанып калсын бул элге,
Баштагыдан абакем,
Шаттанып калсын бу жерде.
Айланайын, эки дос,
Байгеге уруш кылбайлы,
Бастырып ага барбайлы.
Табылды коркуп калды – деп,
Алтыбай акем мактансын,
Кенжебай акем шаттансын.
Алып кетсин байгени,
Атакемин ашында
Жаңжалсыз конок аттансын.
Атамдан калган малы көп,
Казына толгон дилде бар,
Канчалык алтын бизде бар.
Өрүшү толгон жылкы бар,
Өзүнчө далай мүлкү бар,
Короосу толгон кою бар,
Дагы байкап билербиз,
Алардын кандай ою бар,
Мен сурадым, эки дос,
Ушул ишти коюңар».

Табылды эки досун токтотуп, элдин баарын таратып ашты өткөрүп жатып калды. Атадан уул туулса ушундай туулсун – деп кыргыз, казак калын журт Табылдын жаш туруп баш болгонуна ыраазы болушуп, тарап кетишти.

Кудайназар эл тарагандан кийин: «Малынарды айдап келгиле балдарым» – деп, үйүнө келе берди. Алтыбай, Кенжебай кеңешип: «Малды бүгүн өргүтүп алып, эртең айдап кетербиз» – деп, ошол жерге түнөп алып, четинен кармап үч-төрт койду союп салып, жатып калды.

Эртең менен суусап калышкан экен. Алтыбай инилерине кеңеш салды: «Балдар, аттангыла, Табылдын үйүнө баралык, энеси сарамжалдуу киши эмеспи, кантсе да арак бардыр, арагынан ичип алып, «Ашта конок бербедиң» – деп, таарынчы айтып, нары чети үйүнөн чыккыс кор кылып салып жүрө берели – деди. Алтакемдин бул сөзү акыл сөз, уга турган макул сөз дешип, жөнөп калышты.

Кардыгач жаман түш көрүп, эртең менен тура калып, айыл үстү жагындагы дөбөгө жүгүрүп чыгып эки жакты караса, жогортон көп киши келе жатат, бул кишилердин түрү суук көрүнүп эси чыгып, энесине келип айткан сөзү:

«Айланайын, энеке,
Жогортон келет бир топ жан,
Тааный албай болдум таң.
Оңой-олтоң эл эмес,
Ондуруучу неме эмес.
Илебине нан бышат,
Камчы басып атына,
Төмөн карай жарышат.
Абакемди тур дечи,
Кырк акем кайда болду экен,
Кыйкырып бери жүр дечи.
Жүрөгүм согот түрсүлдөп,

Өшкөм кагат бүлкүлдөп,
Кырк акемди чакырып,
Айтсаңчы эне келсин – деп.
Абакем жалгыз турганда,
Алыстан душман келбесин,
Айылга келген жоо жаман,
Азапка бизди салбасын,
Арбын киши көрүнөт,
Абама айтчы, энеке,
Ага, инисин жыйнасын» –
Деп, Кардыгач тура албай,
Кайра чуркап барды эле,
Элди карап калды эле,
Жүгүрдү кайра Кардыгач:
«Турса экен деп абамдар».

Кардыгач үйгө келсе, Табылды төшөгүнөн туруп кийинип жаткан экен. Аны көрүп Кардыгач Элдиярды карай жүгүрүп барса, Элдияр дүрбүсүн алып, эки жакка салып олтурган экен. Кардыгачты көрүп, Элдиярдын айткан сөзү:

«Айланайын, Кардыгач,
Азандан келдиң жүгүрүп,
Жогорку элди сен көрүп,
Жоо белем деп түшүнүп,
Анын жайын мен билем,
Алардан коркпо, чырагым.
Ал келаткан топ киши,
Аты чыгып байге алган,
Алардын көөнү жайланган,
Олжо малдан союшкан,
Этке түндө тоюшкан.
Алтыбай акыл тапкандыр,
Арак издеп чапкандыр.
Агача аяш энемдин
Арагы болсо ичсек – деп,
Ашыгып келе жаткандыр.

Аланказар кулдарга,
Алдырып кантип коёлук,
Ачуубузга ал тийсе,
Атын жыгып соёлук,
Чочубагын чырагым,
Чогулуп алып баралык».

Аңгыча болбой, Алтыбай баштаган алтымыш калмак келип, Табылдынын үйүнө түшүп калды. Табылды атын байлап, алдына орун жайлап, алтын ооз аркыттан арак куюп, өзү сунуп олтурду.

Аракка кызып калып, Алтыбай оолугуп айткан сөзү:

«Кечээ күнү кечинде,
Кечке маал бешимде,
Алатоо чыгып байге алып,
Абийир таап олжо алып,
Эрманкандын тукуму,
Өз байгесин өзү алып,
Өкүм сүрүп эл бийлеп,
Өзүнчө сонун шанданып.
Аксакал Кудайназардын
Аты чыгып байге алып,
Атасынын ашында
Алда канча жанданып.
Кыргыз, казак көп элден,
Канчалык күлүк чабылып.
Калың элдин ичинде
Караандатпай ат чыгып,
Сан кара боз байгени
Айдап алып жатканда,
Туугансып жетип келбейсиң,
Ашка келсек алыстан,
Анда конок бербейсиң,
Жарыбаган Устадай,
Жакыныңды көрбөйсүң.

Табылды сенин кылышын,
Душманча жүргөн жумушун,
Өлгүчө эстен калбайт го,
Өзүңдүн кылган бул ишин,
Өзүмдөн башка жан жок – деп,
Өкүмсүнүп жүрүшүн.
Арчатору мингенсип,
Ашты бийлеп жүргөнсүп,
Бозум кушун салгансып,
Эл четине конгонсуп,
Атандын көрү куу жалгыз,
Кырк жигит жыйнап алгансып,
Кыргызды бийлеп калгансып,
Аркадай болгон жалгыз кул,
Кыйладан өзүн балбансып,
Кермеге атты салгансып,
Кесирленип алгансып,
Келсек ашка кондурбай,
Кектүү болуп калгансып.
Аш үстүндө урарда,
Алмадай башың жуларда,
Абакем кылды карылык.
Атамдын ашын берем – деп,
Кат жаздың бизди чакырып,
Абакелер көргүн – деп,
Алда канча зарыгып,
Араң келдик үйүнө
Абдан калдык таарынып.
Бүгүн үйгө кетебиз,
Мында туруп нетебиз,
Минте берсең жалгыз кул,
Түбүңө бир күн жетебиз,
Кыйыр айтсаң кокустан,
Каргадай башың кесебиз.
Тууган деп түштүк үйүнө,
Тартуубузду бербесең,
Таарындык сенден кечебиз».

Табылды бул сөздү угуп айткан жообу:

«Баракелде, Алты аке,
Бали ракмат, Кенже аке,
Тууган деп мага келипсиң,
Туугандыгың билипсиң.
Алатоо күлүк ат чыгып,
Алдыңкы байге алыпсын,
Арадан кошуп атыңды,
Анырандап калыпсын.
Алсынчы деп тим койсом,
Адамсынып калыпсын.
Ашка кел деп кат бердим,
Ашыгып жазып бат бердим.
Атаңдын ашын билер – деп,
Алдына киши жибердим.
Ашка барбай калам – деп,
Барсам жаңжал салам – деп,
Алдыңкы атын байгеге
Табылдыны саям – деп,
Арбак урган Алтыбай,
Атаң экөөң кат жаздың,
Ага кошуп мөөр бастың,
Кишимди кайра жөнөтүп,
Атын жыгып алыпсын,
Акың бардай жөөлөтүп,
Тууган сендей болобу,
Чакырса келбей коёбу?
Алыстан чондук көрсөтүп,
Ашка конок болобу?
Ары болсо баланын
Атасынын ашында
Мал уурдап соёбу?
Жашында жаман үйрөнгөн,
Жакыр сендей болобу,
Жакынын душман ойлогон,
Баатыр сендей болобу?

Алтыбай келип калганга
Табылды бала коройбу?
Ары жок сендей ууруга
Баш кесип алмак онойбу?
Таарынчыңды ит уксун,
Ит укпаса ким уксун.
Ууру кылып жан сактап,
Уялбай кайтып дардактап,
Ушинтип оокат кылганча,
Уу ичсеңчи сен акмак!
Арак ичип мас болуп,
Айылдан бездин жат болуп,
Алтымыш ууру атыктын,
Атаң менен кас болуп,
Адам болсоң элинде
Жүрбөйт белең баш болуп.
Энчиси деп энеңдин,
Малымды тартып алгансын,
Жесир калган энеме,
Жабырды катуу салгансын.
Түшкөндө жерден баш кескен,
Түгөнгүр кандай балбансын.
Акылыңдын жогунан,
Айылдан кетип калгансын.
Эрманкан менен кас болуп,
Айдалып алыс баргансын.
Кайдан келдин камынып,
Карышкырдай жабылып.
Катаган элден безгенсин,
Каракчы болуп мал уурдап,
Каралыкка салынып,
Катташпай кандай келбейсиң,
Калдыңбы мени сагынып?
Кат берсем ашка келбейсиң,
Кадырың менен жүрбөйсүң.
Кадырласам калмактар,
Как ошону билбейсин.

Кадырын менен тынч кетпей,
Катынынча тилдейсиң.
Улуу деп сыйлап отурсам,
Уруулуу кыргыз көп элди
Көңүлүнө илбейсиң.
Алтымыш ага-ини сен болсоң,
Кырк ага-ини мен болсом,
Чаптырып кантип калайын?»
Элдияр кайда келсин – деп,
Эрмекти бери жүрсүн – деп,
Эрдемсиген немени
Эшикке байлап салсын – деп,
Эр Табылды бакырып,
Элдияр деп чакырып,
Кырааның үйдөн бакырып,
Кырк жигит деп чакырып.
Алача моюн ак шамшар,
Кармай калып сабынан,
Жулуп алып кабынан,
Оң колуна түкүрүп,
Ондоюн деп жүгүрүп.
Алтыбай качты арбандап,
Айласы кетип дардандап.
Куйрукка шамшар жеп алып,
Куудуруп чыкты барбандап.
Алтыбай качып жорголоп,
Аркадан каны шорголоп,
Анча-мынча калмактар,
Аттарга барып корголоп.
Кубалап чыкты Табылды,
«Кулду тирүү койболоп».
Колу, бутун байла – деп,
Кулду кармап жайла – деп,
Кардыгач чакыр баарысын,
Кырк жигит кеткен кайда? – деп.
Үйдөн чыкты Табылды,
Үрккөн калмак камынды.

Үйүрлүү бөрү турабы,
Табылдыга жабылды.
Колдон, буттан алышып,
Короого сүрүп барышып,
Бутунан байлап алышып,
Мойнуна жипти салышып,
Тегеректеп калмактар,
Темтеңдешип чабышып,
Камчы, чочмор, муш менен
Кез келгенин чабышып.
Жыга алышпай жүрүшөт,
Жыйырмаасы жабышып,
Сыйыртмакты салышып,
Табылды чапкан калмактар,
Талп этип жерге жабышып.
Төртөөнүн башы жарылды,
Экөөнүн мойну кабышып,
Агача менен Кардыгач,
Арачалап жүрүшөт,
Арасына барышып.
«Эки тууган урушат,
Эртесинде табышат,
Жан соога, балдар, жан соога,
Жалгыздын жанын койгула» –
Деп, Агача жалынса,
Калмактар укпайт кармашып,
Тегеректеп алыптыр,
Табылдыны сабашып.
Кардыгач барат чыркырап,
Алты акелеп буркурап.
«Бир кашык канын берчи – деп,
Бир тууганың эмеспи,
Биз үчүн жанын койчу – деп.
Жалгызды урса көп киши,
Жан соогага берчү – деп».
Алтыбай аны карабайт,
Аяйын деп санабайт.

Аңгыча болбой кырк жигит,
Атганып жетип келди эми,
Алтымыш киши жалгызга
Кылган ишин көрдү эми.
Элдияр кирип аралап,
Эрмек кирди сабалап,
Кырк жигит кирди жабыла,
Кыйланын башын жаралап,
Эрдигине чыдабай,
Калмактар качты талаалап.
Колу сынган калмактар,
Кокуюн айтып буралат.
Жан соогалап Кенжебай,
Камчысын салып мойнуна,
Элдиярдан суранат.
Калмактын баарын байлады,
Карсылдатып айдады.
«Жалгызды талап алгыдай,
Арбак урган Алтыбай,
Бул зордугун кайдагы?» –
Деп, Элдияр турду эми,
Табылдыны бошотуп,
Тазалап жүзүн жууду эми.
Куйруктан канын чубуртуп,
Алтыбай турат кансырап,
Таяк жеген калмактар,
Талып жатат алсырап.
Камчысын салып мойнуна
Кенжебай келет: «Табылды,
Кечиргин» – деп, жалдырап.
Алтымыш калмак байланып,
Андан көөнү жайланып,
Атка минди Табылды,
Ак шумкардай айланып.
Талаада жаткан байгени
Табылды барып айдады,
Катаганды чогултуп,

Калың элди жамдады.
Сан кара боз байгени
Такыр айдап келди эми,
Элдин баарын чогултуп,
Энчи кылып берди эми.
Жесир катын бар болсо,
Жетимиштен кой берди.
Жетим бала бар болсо,
Жети саан уй берди,
Эл ичинде кедейге,
Эки бооз бээ берди.
Эси кеткен кемпирге,
Эки нарча төө берди.
Дуванага ат берди,
Дудуктарга тон берди,
Календерге* тай берди,
Кайырчыга кой берди.
Байгенин баарын таратып,
Баланы калкы жаратып,
Эки жүзчө кой берди,
Энчи кылып алгын – деп,
Алтыбай менен жарашып,
«Эр экен деп Табылды»,
Эли кетти тарашып.
Эми берди бирдикти
Эли көзүн карашып».

Алтыбай, Кенжебай арак ичебиз дешип, аксымдыгын салып, арбын малдан ажырап калып, эки жүздөй койду энчисине алып барып, жатып калды.

Күндөрдөн күн өтүп, айлардан ай өтүп, бир убактыларда Табылды катуу ооруп калды. Оорусу Кудайназарга угулуп, «Табылды өлөрчө алекте жатат дейт» деген кабар менен Кудайназар көл башындагы Чалкалмак деген баатырга Олжобай деген уулун чаптырат. «Табылдынын оорусу катуу, ушу кезде келип жылкысын тийип кеткин – деп». Бул кабар

менен Чалкалмак элин жыйнап, он миң кол алып, кошунду кабат мол кылып, оорукка* колду таштап, беш жүз баатырды өзү баштап, Чалкалмак баатыр ашуунун белинен дүрбүнү салып карап жатат. Табылды оорудан аман-эсен айыгып, тору этине толо албай, баштагыдай боло албай жүрдү¹. «Аттардын картасын толтуруп алалык» – деп, Арчаторуну баш кылып, аттардын баарын жазгы көктөмдө агытып жиберген.

Кардыгач макмалдан кылган дорбого мейизден жемди салып, Арчаторуга түшкү жемин берип, жалын тарап, соорусун сылап, күнүгө бир маал барып келүүчү. Арчаторуну жайы-кышы багып жүргөн Кардыгач эле.

Чалкалмак бейкут жаткан Табылдыннын жылкысын көрүп, Үч-Нуранын башынан, Нарындын кара ташынан, жылкыны беш жүз баатыры менен келип тийип кетти. Кичи-Нарындын суусунан кечирип жатып, Чалкалмак ойлонуп, жылкы айдаган баатырларга карап айткан сөзү:

«Жылкы айдаган баатырлар,
Ат башын бир аз тартыңар,
Баарың келип угуп тур,
Силерге айтар сөзүм бар.
Мен Чалкалмак болгону,
Чалкалмак атка конгону,
Кыргыздан жылкы көп алдым,
Кытайга барып кол салдым.
Казактан жылкы көп алдым,
Каңгайга барып кол салдым.
Алты-Шаар, Кашкардан,

¹ «Ошондон» дегенден баштап, «оюм бар» деген бир абзац текстке байланышы жок кошумча катарында кирген. 1957, 1970-жылкы басылыштарында кыскарган. Орундуу текстологиялык тактоо катары бул жолу да алынып ташталды.

Алтын, күмүш олжо алдым.
Эрдемсиген кыргызга
Алда канча кол салдым.
Бирок менин арманым,
Алдымдан чыккан тоскун жок,
Артымдан келген куугун жок,
Сайышып чыккан баатыр жок,
Салышып чыккан балбан жок.
Калдайган калың кол да жок,
Кармашып чыккан жоо да жок.
Капилет элди көп чаптым.
Канчалык олжо мал таптым.
Туйгун* жаткан эл чаптым,
Турпандан эчен олжо алдым,
Же багалчагым майышып,
Балбандын күчүн көрбөдүм.
Башты жара сайышып,
Баатырдын күчүн көрбөдүм.
Айбалта менен чабышып,
Ат үстүнөн алышып,
Кылычты кыя суурушуп,
Кызыл канга боёлуп,
Кызыгышып урушуп,
Чоюн баш менен чабышып,
Чокуга болжоп салышып,
Ак бараң мылтык атышып,
Аябай канга батышып.
Жаралуу болуп жалдырап,
Жатып калып кансырап,
Сооттун баарын айрышып,
Чопкутту чоюн тытышып,
Бир кумардан чыкпадым,
Ушул менин арманым.
Азыркы айтар сөзүм бул,
Абаң Чалкаш өзүм бул,
Алтымыш ашып жетимишке
Аяк баскан кезим бул.

Жылкыны суудан кечирип,
Өйүзгө чыгып чечинип,
Семизин союп жылкыдан,
Бүгүнчө өргүү болунар.
Күндүн нуру салганда,
Тегиз тийип калганда,
Менден кабар алынар.
Мага күйбөй кокустан,
Жөнөмөк болуп калсанар,
Күүгүмдө жолго салыңар,
Түнкү серүүн убакта
Төш таянып барыңар.
Көбөөрүгөн жылкыны
Катуу айдап салбанар!
Түтөк болуп кокустан,
Жалгыз кулун калбасын,
Өзүм салган жаңы жол,
Калмак-Ашуу бийик бел,
Кылдаттык менен чубатып,
Малды ашырып кетинер.
Өзүм кайра барайын,
Өзөндүн баарын чалайын,
Өрүштө калган мал болсо,
Калтырбай айдап алайын,
Бейкут жаткан беренге
Барып кабар салайын,
Эр болсо келсин артымдан
Бир беттешип калайын.
Белгилүү баатыр ал болсо,
Беш күнү удаа сайышып,
Бир кумардан канайын.
Эрманкандын баласын
Эрдигин көрүп алайын.
Эңкейтсем өзүн сайышып,
Ээрчитип силерди
Эртең кайра барайын.
Эчтеме койбой кыргыздан,

Элин чаап алайын!
Туйбай калдым дебесин.
Табылды бушман жебесин,
Ашкере баатыр ал болсо,
Аркадан кууп ал келсин,
Коркуп калса өзүмдөн,
Колоп* калса сөзүмдөн,
Коңулда жүрүп күн көрсүн» –

деп, Чалкалмак Карабоз менен бургутуп, артынан чаңын дыргытып, кең Нарынды бойлоп, ар түрдүү акыл ойлоп, адыр менен өрөөндү аралап чаап жойлоп, таңдын эре-середе Табылдынын айылына келип калды. Чалкалмак тегерете карап барсамбы? – деп санап, айылдын үстү кашаттан Табылдыны: «Барсыңбы?» – деп кабар салып айткан сөзү:

«Эр Табылды сенсинби,
Элимде эр жок дейсинби?
Ээн жаткан жылкыңды
Ээлеп алдым билдинби?
Эрманканда өчүмдү,
Эми алдым, балам, көрдүңбү?
Эсиңе салдым далайды,
Эр экен абам дейсинби,
Хан Табылды сенсинби?
Калкымда эр жок дейсинби?
Калың кара жылкыңды,
Калтырбай алдым, билдинби?
Кармаша албай калдым – деп,
Кайгырып бушман жейсинби?
Же калкыңды жыйнап мага келип,
Кармашуучу эрсинби?
Өрүштөн жылкың алдырып,
Өлүк бала жатпай кал,
Жайыттан жылкың алдырып,
Жаман бала жатпай кал!

Ооругум калды белинде,
Ондодум туюк төрүндү,
Опсуз баатыр болду – деп,
Уктум эле өзүндү,
Он айдан бери онолбой,
Оору деп уктум өзүндү.
Балбаның барбы элинде?
Баатырың барбы ченинде?
Беттешер болсоң Табылды,
Эки өргүймүн өзүндүн
Эчен Балгарт жеринде,
Чалкалмак абаң мен болом,
Кабарлаш калың элине.
Эр болсоң кууп келип көр,
Эрдигимди билип көр,
Баатыр болсоң, келип көр,
Бастырып бери жүрүп көр.
Балбан болсоң чалышып,
Бабандын күчүн билип көр.
Кош, Табылды, жетим – деп,
Коштошуп эми кеттим – деп.
Карабоз менен заңкайып,
Карааны бийик даңкайып,
Тоодой болгон Чалкалмак,
Бастырып кетти ошентип.
Матоодо төөлөр бышкырып,
Улуп-уншуп ит үрүп,
Короодо койлор чуркурап,
Байлоодо уйлар өкүрүп,
Жан алуучу белем – деп,
Кулагын басып кай бирөө
Жата калган бекинип.
Кыраан жолборс кырк баатыр,
«Келүүчү келип калды» – деп,
Жабыла турду секирип,
Мурунтан угуп жүрүүчү,
Чалкалмактан шекшинип.

Беттеше албай калдык – деп,
Кырк жигит кыйла өкүнүп.
Элдияр, Эрмек эки дос,
Энтелеп тура калышып,
Эр Табылды досуна
Ээрчишип барышып:
«Турбайсыңбы, Табылды,
Душманың сага камынды,
Чалкалмак үнү чаңырды,
Чааптыр жылкы малыңды,
Кашаттан кабар берди го,
Чамалап сенин алыңды.
Турбайсыңбы, Табылды,
Душманың калмак келиптир,
Жайыттагы жылкыны
Жалпы тийип алыптыр,
Сан жылкыңды алыптыр,
Буудандын баары калмактын,
Колуна кетип калыптыр,
Ошон үчүн Чалкалмак,
Озунуп кабар салыптыр.
Ат семиртип алам – деп,
Алыскы жолго барам – деп,
Агыттырып аттарды
Азапка салган кандай кеп?
Чалкалмак чапты жылкыңды,
Жатасыңбы мелтиреп?
Калмактын үнүн укпайсың,
Капилет жатып уктайсың,
Карыш жерге баргандай,
Жалгыз жылкы калбаптыр,
Канткенде элди сактайсың?
Уйкудан көзүң ачылбайт,
Кандай курган баласың,
Тушуна келген калмакты
Туйбай жатып аласың!
Чаап кетти Чалкалмак,

Чалкаңдан түшүп каласың,
Эки этегиң түрүнүп,
Эми кайда барасың?»
Табылдыны ойготуп,
Төшөгүнөн тартты эле,
Элдияр, Эрмек эки дос,
Эбиреп сөзүн айтты эле,
Эр Табылды ошондо
Алп уйкуда жатты эле.
Эми көзүн укалап,
Кылыч, мылтык жарагын
Керегеден сыйпалап.
«Элдияр, Эрмек досторум,
Эмне сөздөн козгодун,
Атандын көрү калмактын
Ашуудан алдын тосомун,
Көп жылкыны чубатып,
Көсөөр* калмак өткүчө,
Көп ашууну бүт ашып,
Көлгө түшүп кеткиче,
Калмак-Ашуу ашканча,
Кара-Каман басканча,
Калың малды чубатып,
Калмак алыс кеткиче,
Артынан жөө барамын,
Алыстан көрүп аламын,
Аша турган ашуусун
Андан мурда чаламын,
Ачакей кайкы белестен,
Алдын тосуп каламын.
Алма баш мылтык атамын,
Андан мурун мен барып,
Алдын тосуп жатамын.
Туюкка камап аламын,
Туткунга башын саламын,
Атым жок деп жаткыча,
Турбай азыр барамын,

Ак мөңгүгө саламын,
Кудай алсын калмакты
Кумардан эми канамын.
Элге кабар салбаймын,
Эл жүрөгүн албаймын,
Калкка кабар салбаймын,
Калк жүрөгүн албаймын.
Үч күндүк алыс кетсе да,
Калмакка жетпей калбаймын.
Кырк күнү кырда жүрсөм да,
Кыйналып чарчап талбаймын.
Айланайын, кырк досум,
Кыркың бирдей жолдошум,
Элдияр, Эрмек баатырлар,
Эмчектеш болгон жолборсум.
Эриктим деп жүрчү элөң,
Эми сага жол болсун.
Ок, дарыны мол алып,
Озунуп мурда жол чалып,
Чалкалмакты талкалап,
Келебиз калың олжо алып.
Капчыгайга салалык,
Кара кыр ашып баралык,
Карышкыр жүрбөс мөңгүдөн,
Карап дүрбү салалык,
Дөөгүрсүгөн калмакты
Көнтөрө сайып алалык.
Аксарбашыл алыңар,
Ай туякка чалыңар,
Арбакка атап мал союп,
Азык кылып алыңар.
Айланайын, кырк бөрү,
Атаңдын көрү калмактын
Аркасынан барыңар».
Кырк жигит жатат камынып,
Саадагын белге салынып,
Ача туяк мал союп,

Жөнөмөк болуп кырк баатыр
Чогулушту топтолуп».

Эртең менен Элдияр, Эрмек келип, Табылдыны ойготуп, Чалкалмактын кабарын айтып, чаң тополоң түшүп жаткан кезде, өзү он төрт жашында, саамайы бар башында, Табылдынын карындашы Кардыгач жылаңаяк, жылан баш, карбаластап өзүнчө капаланып бүлүнүп:

«Торкодон кылган көйнөгүн,
Так белине түрүнүп,
Арчатору бууданды,
Айлам келсе алсам – деп,
Абама алып берсем – деп,
Айылга такыр билинбей,
Аялданып илинбей,
Кеткен экен жүгүрүп.
Таманы жерге так этип,
Эки буттун согончок,
Май куйрукка шак этип.
Улуу жолго салыптыр,
Таң агарып атканда,
Кырк жигит дүрбөп жатканда,
Кардыгач кетип калыптыр.
Аны көргөн киши жок,
Кыз менен элдин иши жок,
Абакем атсыз калды – деп,
Кардыгач күйүп жалын чок,
Өрүшкө барып өксөдү,
Жылкыдан караан көрбөдү.
Колунда алган жеми бар,
Арчатору бууданга
Күндө берер жери бар,
Кайда болсо бууданды
Табамын деген деми бар.
Жайытка келсе жылкы жок,
Жалпы буудан баары жок,

Жашын төгүп Кардыгач,
Жалдырап ыйлайт ичи чок.
«Айланайын, жаныбар,
Арчатору буудансын,
Айбан да болсоң жаныбар,
Абама бир туугансын,
Алдына салып Чалкалмак,
Аттардын баарын куугансын,
Айбандыгың болбосо,
Акылың артык бир малсын.
Агадай сыйлап барчу элем,
Айрылып ыйлап мен калдым.
Айбан да болсоң билсеңчи,
Айланып кайра келсеңчи,
Амалым кетип турганда,
Арнаган жемиң жесеңчи,
Атадан жалгыз абама
Алпарып сени берсемчи.
Жылкы да болсоң билсеңчи,
Жылт коюп кайра келсеңчи,
Кишиден эстүү мал элен,
Кишенеп кайра келсеңчи,
Күйүнгөн мендей байкуштан
Мейизден жемиң жесеңчи,
Кишиден жалгыз абама
Сени алпарып берсемчи.
Артындан кууп барууга
Ал душмандан коркомун,
Артындан кууп мен барсам,
Ач билектен албасын,
Ат сооруга салбасын,
Алпарып мендей шордууну
Ашманчы күнү кылбасын.
Калмакка качып кетти – деп,
Калкыма ушак болбосун,
Карындашын жоготсо,
Хан абам сөзгө калбасын», –

Деп буркурап Кардыгач,
Боз-Дөбөдө турду эле.
Сурмалуу көздөн жаш агып,
Суксурдай баштан тер агып,
Жаш чыбыктай солкулдап,
Жалооруп ыйлап болкулдап.
Сербейип кырда турганда,
Жогортон чыкты калың чаң,
Чаң ичинде бир топ жан.
Кардыгач муну ойлонуп,
Капасы ашып толгонуп,
«Чалкалмак мени көргөн го,
Жер кайгуулдап жол салган,
Жоодон калган мерген го,
Мени көрүп калган го,
Шорумду колго берет го,
Көрбөйт го аккан жашымды,
Жулат го кара чачымды,
Кайыр айтсам чыркырап,
Кесет го алма башымды» –
Деп, ойлонуп Кардыгач,
Дөбөдөгү дөмпөйгөн,
Шыраалжынга жашынды,
Ат таппаган азаптан,
Азыркы кордук ашынды».

Арчатору буудан, жылкыдан кайып тууган, кишиден эстүү мал эмеспи, калың жылкынын сүрөөсү менен караңгыда барган. Чоң шашке болгондо суу ичип канып, кумга оонап алып, эки жакка көзүн салып, күндө жеген жемин эсине алып, калмакты көрүп кошкуруп-бышкырып, үйүр болгон кырк бууданды карап, окуранып кишенеп, Улуу-Сууну бойлоп, кычык менен кылт этип, кыл куйругу жылт этип, кутулар өлчөсүнө келгенде, кырк бууданды ээрчитип алдына түшүп, арыштап жөнөгөн экен. Арчатору бууданын, айбандан эстүү жаныбар, ала

келген жанында кырк энчи буудан малы бар. Эки жагын каранып, Кардыгач жаткан дөбөгө келип турган чагы бар.

Ошондо Кардыгач кубанып, Арчаторуга айтканы:

«Айланайын, жаныбар,
Арчатору сен болуп,
Ала келген жаныңда,
Кырк эки буудан тең болуп,
Эсине түшкөн күндөрү
Мейизден жеген жем болуп,
Аттардын качып ашканы,
Алты адыр бел болуп,
Аябай чуркап жаныбар,
Калган экен тер болуп».
Коркуп жаткан Кардыгач
Козголуп ыргып турду эми,
Макмалдан кылган дорбону
«Мо-молоп» берип сунду эми,
Арчатору буудандын
Башына нокто салды эми,
Арчатору күлүктүн
Оң көзүнөн өптү эми,
Сол көзүнөн өптү эми,
Солкулдап жашын төктү эми.
Жалынан жыттап жалынып,
Соорусун салып саамыгып,
Ат келгенге сүйүнүп,
Айласын таппай оолугуп.
«Мен садага болоюн,
Аркар көздүү буудандар,
Адамга канат учар куш,
Ардактап минген тулпарлар,
Садагаң болсун Кардыгач,
Мейизден жемин беремин,
Кишиден артык көрөмүн.
Асылдан жемиш беремин,

Ат да болсоң жаныбар,
Адамга тең көрөмүн.
Ат да болсоң буудандар,
Ардактап сени багармын,
Ар кимине ылайык
Асылдан жабуу жабармын,
Аманат жандын жайы үчүн
Абийир таап калармын.
Арпа жеген тишинден,
Абама берген күчүндөн,
Күрүч жеген тишинден,
Күндө чапса чарчабас,
Күлүктөр сенин күчүндөн,
Унутулбас бүгүнкү
Удаалаш келген кырк буудан,
Өнүм турмак түшүмдөн» –

деп, Арчатору буудандын жемин берип жетелеп, жөнөйүн деп энтелеп, арка жагын каранса, аттарды кууган калмактар топтошуп, дөбөдөгү аттарды көрүшүп, «жоо экен» деп токтошуп калган экен.

Кардыгач: «Жалгыздыгым билет го, артымдан байкап жүрүшкөн го» – деп, торкодон кылган көйнөгүн чечип алып бүктөп, Арчаторунун үстүнө салып ыргып минип, ат баштыкты колуна алып, аркасындагы буудандарды «кыруу-кыруу» деп айкын бөксө жол менен абасынын алдынан тосуп жөнөп бара жатты.

Эр Табылды кырк жигитин ээрчитип, койчулар минип жүргөн Көкчолокту минип, эки буту салаңдап, эки көзү алаңдап, нарга кошун артып, жазайылын тартып, кырк жигит жабыла жөө басып, Кара кырды бет алып, алды жагын каранып, ак жолборстой чамынып келе жатат эле. Алдынан уюган калың чаң чыкты. Чаңды көрүп, Табылды дүрбүсүн салып карап калды. «Бул кандай чаң болду экен? Чалкалмак бизди эптеп айылдан чыгарып ара

жерге жоолоп, кармап алып кетейин деп кароол коюп жаткан экен го?» – деп ойлоду. Дүрбүсүн сала берип, Табылдынын айткан сөзү:

«Чын Чалкалмак бу болсо,
Кудай мага берди го,
Кулжа тамга кирди го,
Кул кабакка кирди го,
Куурал тартып издетпей,
Купулума келди го.
Тенир мага берди го,
Теке тамга кирди го,
Темтендетип издетпей,
Тенирсиген чон калмак,
Тегеренип келди го.
Атын атып салсамбы,
Аман кармап алсамбы,
Аркасында калмакка
Анан кийин барсамбы?
Өзүн атып салсамбы,
Өчүмдү эми алсамбы?
Карабоз минип бургутуп,
Калмактарга барсамбы?
Жылкыдагы калмакты
Жылас кылып салсамбы!» –
Деп ойлонуп Табылды,
Дүрбүсүн ондоп салды эми,
Уюган чанды бет алып,
Улам карап калды эми.
Ат көрүнөт, адам жок,
Мал көрүнөт, киши жок,
Жоолуктап көзүн сүрткүлөп,
Жолдошторун түрткүлөп,
Көз кычыгын чукулап,
Жолдошун муштап нукулап.
Бери келгиле баарың – деп,
Кырк жигитти чакырат.

«Калмактан чыккан чанбы – деп,
Качкан-бозгон малбы? – деп,
Алдыңкысы эрбендейт,
Адамзат жанбы?» – деп.
Түз токтотуп караса,
Түгөл баары маралдай,
Чанды көрүп токтолгон,
Эр Табылды баатырың
Түз бастырып баралбай,
Алдыңкысын караса,
Арчатору көрүнөт,
Адамы келет чабалбай,
Анык таанып алган соң,
Айтарга сөзүн таба албай,
Кардыгач экен мингени,
Канырык түтөп Табылды,
«Кайдан тапкан аттарды,
Кагылайын каралды ай,
Кыз да болсо медегим,
Кысылган бизге Кардыгач,
Кырк буудан таап берерин,
Сүйүнчү, баатыр, кырк бөрү,
Билдинби жоону жеңерин.
Билдинер беле кырк туйгун,
Кыздан жардам келерин!
Каргадай болгон медегим,
Кардыгач менин зирегим,
Кадыр алда кудурет,
Кыз да болсо ушуну
Караан кылып бергенин!
Калмактан кантип корколу,
Кыз да болсо жөлөгүм,
Кысылган күндө өбөгүм,
Кырк жигиттин багына
Кызматы үчүн төрөлдүн.
Кыяматтуу бул күндө
Кызмат кылдың чарчабай,

Кышындай жалгыз бөбөгүм.
Кыл чачыңды сербейтип,
Жан адамга билинбей,
Кагылайын каралдым,
Жалгыз кантип жөнөдүң?»
Деп Табылды буркурап,
Эки көзүн жаш кылып,
Элесин көрүп каткырып,
Тула боюн тер кылып,
Туралбай жашын сел кылып.
Кырк жигит ыйлап буркурап,
Кардыгачты көргөндө,
Кыйкырып баары чуркурап.
Ат үстүнөн алууга,
Ар кимиси умтулат,
Арчатору буудандын
Даңканы көккө зыркырап.
Абасын көрүп Кардыгач,
Агалар деп чыркырап,
Жетип келди бир паста
Аткан октой зыркырап.
Көйнөгү жок жыланач,
Топусу жок жылан баш,
Саамайы учуп сербендеп,
Көкүлү учуп эрбендеп.
Көй буудандын баарынын
Таноолору дердендеп.
«Айланайын, кырк аке,
Аттарыңдын баарысын
Аман алып келдим» – деп.
Айта албай сөзүн аптыгып,
Чыканактай Кардыгач,
Ирмебей көзүн элеңдеп,
Көтөрүп аттан алышты,
Табылды сурайт: «Каралдым,
Быякка сенин кеткенин,
Билди беле жеңең?» – деп.

Жооп берди Кардыгач.
«Жок, абаке шашылып,
Жалгыз кеттим эле» – деп,
Көйнөгүн кагып кийинип,
Адамдыгы билинип.
Аты тийип колуна,
Эр Табылды жалгызын,
Көтөрүлүп сүйүнүп.
Калмакка кеткен бууданы,
Кайра колго тийген соң,
Кайраттанып жүгүрүп.
Көйнөктүн чаңын кагышты,
«Кыямат болуп турганда,
Кыз да болсо Кардыгач,
Алып бердин намысты».
Эр Табылды элөөрүп,
Эрлердин баары делөөрүп,
Карсылдап үндү салды эми,
Каткырышып калды эми,
Кайыптан келген бууданды,
Кармап баары алды эми,
Нокору* жүгөн катышып,
Ноктону атка салды эми.
Тойго барчу эмедей,
Тамашага батышып,
Терин сүртүп алышып,
Ак канкы ээр токушуп,
Арбагы башка конушуп.
Ар кимиси аңданып,
Ажыдаардай болушуп.
Жарактын баарын салынып,
Самаган иши табылып,
Чарайна, чопкут, туулга,
Алышкан экен камынып.
Беттешсек деп калмакка,
Берендер турат сагынып.
Жарагынын баарысын,

Даяр кылып жайланып,
Кыл канжыга тээкке
Доолбасты байланып.
Айбалта, чокмор илишип,
Адистик жагын кырк жигит,
Алган эле билишип.
Акыр заман салсак – деп,
Калмакка жетип беттешип,
Кабыландай тийишип.
Кылычын белге асынып,
Кырка тарта бастырып,
Ат суутуп алсак – деп,
Акылдашып каткырып.
Желектүү найза кылкылдап,
Алма баш мылтык асынып.
Алеңгир жаасы кошулуп,
Ар канча душман болсо да,
Айбыкпайт булар чочунуп.
Агалары сөз сурап,
Асмай тартып олтуруп.
«Айланайын, Кардыгач,
Айтчы билген сөзүңдү,
Аттарды аман жеткирдин,
Азыр көрдүк көзүңдү.
Өгүзгө дары ок артып,
Өр талашып жөө басып,
Өңчөй агаң жол тартып,
Өрүштөн жылкы алдырып,
Өжөрлүк менен келаттык,
Өзүң бардың жол чалып,
Өңчөй күлүк ат алып,
Өжөрлөнгөн калмактан,
Аттарды кантип куткардың?»
Дешип алар сурашып».

Кардыгач агаларына өзүнүн кантип шашылыш аттардын артынан кеткенин жана кантип мында

алып келгенин, жоолор артынан кууганын айтып берди.

Укмуштуу сөздү уккан соң, булардын зээни бузду. Табылды кырк жигит менен кеңешип, калың кара катаган элине кабар салуу үчүн Кардыгачтан кат жазып, эл ичинде эстүүлөргө, эбин тапкан сөздүүлөргө, алыскы жолду көргөндөргө, бирди жыккан балбандарга, душманды сайып алгандарга, аттуу-тондуу алдууларга, алыскы жолго камдууларга – деп кат жазды.

«Кардыгач ушул катты алпарып аяш атаң Устага бер» – деп, Көкчолокту токуп берип, кол кармашып коштошуп, Табылдынын айткан сөзү:

«Кош, чырагым, турба – деп,
Жолго жолтоо кылба» – деп.
Калың кыргыз элине
Кагаз жазып берди эми,
Кабарлап баарын жыйна – деп,
Эл ичинде эстүүгө,
Эштеп кычы сөздүүгө,
Ок-дарылуу мергенге,
Атышаар жоону алууга,
Калк ичинде малдууга,
Билеги күчтүү балбанга,
Билими күчтүү зардалга*,
Найза сайчу баатырга,
Талаптуу киши бар болсо,
Таштап бирин калтырба.
Катагандын карысы,
Карыя Уста баатырга,
Катыңды бергин колуна.
Каргадай жаным сак болсо,
Касиет орноп, бак консо,
Калмакты олжо кыламын.
Кабылып ишим ак болсо,
Кара-Каман, Балгарттан,

Таап алсын барганы,
Кабардашар чак болсо.
Жылкыны кайта айдатам,
Жыйналып барган кол болсо,
Кош, аман бол, ардагым,
Кошмо сөз айтып барбагын.
Абакем кантер экен – деп,
Санааңа мени албагын,
Эсинден күн-түн кетирбе,
Эрендердин арбагын
Эрманкан атам жар болсо
Эми сайып келемин», –

деп, Кардыгачты узатып, кырк жигитти алып, Табылды аттанып жөнөгөндөгү кырк жигиттин сөзү:

«Адам сыны келди го,
Алдам тилек берди го,
Айланайын, Кардыгач,
Аттарды алып келди го.
Атаңдын көрү калмак кул,
Алдымдан чыкса өлдү го.
Алыстан көрүп алалык,
Акылды эми табалык,
Калмактар салган жаңы жол,
Как ошого баралык.
Караңгыда ашалык,
Карагайды аралап,
Капчыгайды басалык,
Караанын көрсөк калмактын
Кар жаадырып салалык,
Кароолду жакшы чалалык», –
Деп, сүйлөшүп кырк баатыр,
Улуу жолго салды эми.
Элдиярды ээрчитип,
Табылды баштап алды эми,
Калмактар салган жол менен,

Карангыда барды эми.
Капка-Ташта бекинип,
Кырк жигит жатып калды эми.
Арчатору ат менен
Ашкере баатыр Табылды,
Кырга чыгып барды эми,
Алтын ооз дүрбүнү,
Ар тарапка сунду эми.
Оорукта* жаткан калмакты,
Оронуп көрүп калды эми.
Калың жылкы, көп калмак,
Казандап түздө жатканын,
Табылды көрүп алды эми.
Өлчөсүн алып калмактын,
Өнүгүн болжоп салды эми.
Кантер экен калмак – деп,
Кароолду жакшы чалды эми,
Камырабай Табылды,
Кайкыга чаап калды эми.

Калмактар калың жылкыны алып келип, өргү болуп жатышкан эле. Кароолчусу кайра келип «караан-параан көрбөдүк» деп кабарды берип, чогулушуп олтурду. Чалкалмак оолугуп сөзүн баштап калмактарга айтканы:

«Өзүм бүгүн жол чалам,
Өкүмүм угуп отургун,
Алтымыш баатыр аламын,
Ашууну өзүм чаламын.
Өзүм чапкан жаңы ашуу,
Белине чейин барамын,
Жол жолоочу көрүнсө,
Айдап алып келемин,
Жол чалган баатыр көрүнсө,
Байлап алып келемин,
Табылдыдан көөнүмдү,
Жайлап алып келемин.

Алтымыш баатыр кошчу алам,
Аттанып өзүм жол чалам,
Ашыктырбай силерди
Ат өргүтүп тынчтантып,
Ашууга жете мен барам.
Бүгүн тынчып жатынар,
Өргүү болсун атынар,
Эки күн мында конгула,
Элим өргүү болгула.
Кош башына бир семиз,
Жылкыдан тандап сойгула.
Калың кара кошунум,
Кара этине тойгула,
Чийки эт койбой салгыла,
Бүт бышырып алгыла.
Буту-колду чоюшуп,
Уйкуга мыкты кангыла.
Жылкыны ээн койбостон,
Отуз киши баргыла.
Кезек менен кайтарып,
Эсен багып тургула.
Оттуу таасим кылгыла.
Олжолуу болгон калың кол,
Ойноп бүгүн жаткыла».

Чалкалмак алтымыш баатырын ээрчитип алып: «Ашуунун белин чалам» – деп жөнөп кетти. Калың калмак жабыла барып, жылкыны ийрип алып, кысырак* бээ, кысыр эмди тайга чалманы салып, 32 жылкы кармап келип, кош башына бирден союп, кемегени оюп, этке абдан тоюп, буту-колун чоюп, аттын баарын агытып жатып калышты. Отуз калмак жылкыга аттанып, жылкыны Сары-Белди карай жайып жөнөштү.

Муну көрүп, Табылды ичинен тынып кымылдап, ителгидей жымындап, карап олтуруп, күн батаарда уктап жаткан кырк жигитке келип айткан сөзү:

«Айланайын, кырк жигит,
Аттанып жоого чык, жигит.
Белде жаткан калмактын,
Айтайын сөзүн ук, жигит.
Элдияр, Эрмек эр жигит,
Эми айтам сөздү кел, жигит.
Эненер эркек туугандай,
Сүйүнчүмдү бер, жигит.
Кыргыздан чыккан тандалып,
Кыркын бирдей эр жигит.
Кырандан көрдүм сонунду,
Кызыгын айтам кел, жигит.
Кайкыдан дүрбү салдым мен,
Калмактан кабар алдым мен.
Калмактын кылган ишине
Кумардан чыгып кандым мен.
Калың калмак көп жылкы,
Казандап жаткан жер көрдүм,
Кайгуулга* кетти Чалкалмак,
Катасы жок мен көрдүм,
Казан асып, эт салган,
Канды булоон эл көрдүм.
Калың малды кайтарган,
Отуз калмак жесекчи*,
Ошондой сонун эр көрдүм.
Отуз эки жылкыны
Союш кылды бир түндө,
Он миң эл кошун кол көрдүм,
Отту жагып табынган,
Олуя кылып отунду
Укмушту да мен көрдүм.
Оокат кылып жай жаткан,
Обу жок баатыр жан көрдүм.
Ошонун баарын бийлеген,
Опузалап сүйлөгөн,
Чалкалмак деген хан көрдүм.
Кудай берсе тилекти,

Кубантабыз жүрөктү,
Кужурланып эрсинип,
Курчутабыз билекти.
Жылкыга кошуп ат айдап,
Жылкы ичинен эр байлап,
Чалкалмакты саябыз,
Жылгадан тосуп, бер жайлап,
Камынгыла, кырк баатыр,
Карууну жыйнап, бел байлап.
Кар жаадырган Элдияр,
Кара таш салып, күн жайлап.
Каатчылык салалык,
Калмактар качсын сай-сайлап».

Табылды сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит карбалас-тап жүгүрүп, каткырышып сүйүнүп, каруу жаратын алып, каттоосу менен соот, чопкуттарын кийинип аттанышты. Элдияр кара ташты дубалап кара суунун түбүнө салып таштап, ал да аттанды. Элдияр, Эрмек баш болгон жыйырмасы бир бөлүнүп, Табылды баш болуп жыйырмасы бир бөлүнүп, жылкыны карай баратат.

«Эр Табылды баатырың,
Алдыга жалгыз бастырып,
Арчатору буудандын,
Араандай оозун ачтырып,
Жыланаптын керүүдө,
Жылкыга келди шаштырып.
Жылкычы калмак уксун – деп,
Күнгүрөнөт наз кылып,
Калмактан кабар билинбейт,
Караса көзгө илинбейт.
Ар өзөндө бир жүздөн,
Алты миң жылкы бириндейт.
Жылкынын алдын жөндөтүп,
Жыйнап кетчү өңдөнтүп,
Четин жыйнап топтошуп,

Айдап кетчү окшотуп.
Каскагын* кармап белендеп,
Кайсалаңдап элендеп.
Качырып чыкса жолборстой,
Кабылан бала чунайып,
Карап жүрөт элендеп.
Кабарым алып калмактар,
Качып кеткен белем – деп,
Жер арытып желигип,
Желмогуз бала ээлигип,
Жолугарга жоо издеп,
Урунарга тоо издеп.
Жылгалардан жылкы айдап,
Жыйнап баарын бүт айдап,
Салып жүрөт Табылды,
Оттой күйүп көз жайнап.
Жылаңачтын чатында,
Көк-Булактын башында,
Бир топ караан көрүндү.
Уктап жатат тизилип,
Уюлушкан топ калмак,
Окчун жатып калыптыр,
Борчук ташка ат байлап,
Көрө коюп Табылды,
Албарс сууруп кынынан,
Аларды карай камынды.
Арчатору атынан
Түшө калып басты эми,
Байлалуу турган аттардын
Чылбырын кыя чапты эми.
Издеп жүргөн душмандын,
Бир тобун мындан тапты эми.
Бууданга ыргып минди эми,
Булардын атын тийди эми,
Жылкыга кошуп аттарды
Жыласын кайра жүрдү эми.
Уктаган калмак туюптур,

Жабыла баары туруптур.
Уйкулуну көзүн сыйпалап,
Аттарын издеп жүрүптүр.
Эрбеңдеген калмактар,
Ээк алдынан кабылды,
Жагалмайдай качырып,
Жалгыз кирди Табылды,
Аралап өтө бергиче,
Алтоонун башы чабылды.
Бура тартып качырды,
Бириндеп калмак чачылды.
Ойногон калмак экен – деп,
Ойлонуп калмак башында.
Ким экенин биле албай,
Калмакча сүйлөп качырса,
Алмастын көрүп жалынын
Ошондо калмак шашылды.
Он биринин башын чаап,
Жаш Табылды баланын
Жалыны бир аз басылды.
Жоо экенин билген соң,
Аман калган беш калмак,
Ар кайсы жерге жашынды.
Буйдалып мында турбастан,
Табылды кайра жөнөдү.
Калмактар сойгон жылкынын,
Он алтысын төлөдү.
Он бир калмак өлтүрүп,
Жыйырма жигит Табылды,
Жылкыны айдап камынды,
Сөзүн айтса буларга
Сүйүнүп баары жалынды.
Калганын издеп тапсак – деп,
Жигиттер сурап чамынды.
Койгула, балдар, сөзүңдү,
Ачкыла эми көзүңдү,
Кайнаган калың душман бар,

Ошондо көрөм күчүндү.
Жылкыны жолго салалы,
Кең Балгарттын оюна,
Калтырбай айдап баралы.
Элдияр менен Эрмектен,
Эптеп кабар алалы,
Баарыбыз чогуу баш кошуп,
Малды жыйнап алалы,
Баатырлыкты көрсөтүп,
Калмакка анан баралы.
Элдияр кайда болду экен,
Эмне жумуш кылды экен.
Сайышып жаткан эл барбы,
Салынган кыраң бел барбы?
Эмгиче кандай кечикти,
Ээн жаткан мал барбы?
Же калмакка салып бүлүктү,
Кармашып жаткан эр барбы?» –

деп Табылды жигиттерди жылкыга коюп, Элдияр, Эрмекти издеп болжошкон Сары-Белдин ак ташына барып отурду.

Калмактар жаткан жерге кар аралаш мөндүр жаап, ат кулагынан шам күйүп, түнгө-түн кошулуп жаткандай болуп көрүнөт.

Элдияр, Эрмек ой-тоонун баарын жойлоп, бириндеп жүргөн калмактардын аттарын жылкыга кошуп айдап жер жесеген он беш калмактын төртөөн өлтүрүп, бирин кармап алып байлап келе жатат. Жылкынын каңыргын угуп Табылды аттанып, булардын алдынан утурлап бастырып келе жатса, Элдияр, Эрмек баатырлар созолонтуп ышкырып келе жатышат. Аны көрүп Табылдын көңүлү көтөрүлүп айткан сөзү:

«Айланайын, Элдияр,
Акжолтой Эрмек баатырлар,
Калың жылкы ичинде,

Калдайган чоочун кишин бар,
Караңгыда кашкайып,
Кандай өнөр кылдынар?
Калың олжо тапкандай,
Аттанып чыкса акжолтой,
Карышкыр сындуу баатырлар,
Атышкан жоого сан колдой,
Алган окшоп көрүндүң,
Аяктуудан мал койбой.
Сапарга чыксаң акжолтой,
Сайышкан жоого сан колдой,
Сайып алган окшойсун,
Калмакка жалгыз ат койбой.
Ээр-токум, жүгөнчөн,
Ат көрүнөт жылкыда,
Эки колу байлалуу,
Эр көрүнөт жылкыда,
Эси оогансып калдайган,
Жан көрүнөт жылкыда,
Ээн олжо тапкандай,
Шаң көрүнөт жылкыда.
Эчен түрдүү түрлөнгөн,
Мал көрүнөт жылкыда,
Эки досум айтып бер,
Эсен-аман келдинби?
Эмне сөз бар угууга,
Караңгыда бардыңбы,
Калмактын колун чалдыңбы?
Катуу жаан, борошо,
Кар жаадырып салдыңбы?
Кайгуулчу болгон калмакты,
Калтырбай сайып алдыңбы?
Казы жеген калмактын,
Калтырбай атын алдыңбы?
Же кармашып чыккан эр барбы?
Каршы алдында эл барбы,
Кандай жакка келдик – деп,
Капа болуп калдыңбы?»

Ошондо Элдиярдын Табылдыга айткан сөзү:

«Бардым жылкы четине,
Бардык жоонун бетине,
Бар экен он беш жесекчи,
Ойлонду качып кетүүгө,
Аракет кылдым мен дагы,
Алардын жолун бекүүгө,
Алым келсе түк койбой,
Алсам деп байлап кетүүгө.
Кырк жигит карап турабы,
Кыябы менен жетүүдө,
Кырып кетсек койбой – деп,
Кылычтап башын кесүүдө.
Күнүрт жаап туманда,
Күн жаркылдап турганда,
Калмактар бизди көрүптүр,
Капыстан тосуп өнүптүр.
Канетсе кыргыз экен – деп,
Калың кошун элине
Кабар салсак бекемдеп,
Качмак болуп калганбы,
Кантерин билбей элендеп,
Кабылышып биз менен
Качырып калды серендеп.
Ат башын кайра бурабы,
Кырк жигит карап турабы,
Алдынан чыккан калмактар,
Аралашты бу дагы.
Асмай тартым сайыштык,
Атынан баары кулады,
Кылычтап башын кесишип,
Кыргынды салдык калмакка,
Кызыкка батып минетип,
Кыраандар басты кумарды.
Жылкыны жыйнап айдадык.
Жалгыз калмак калыптыр,

Жылдырбай колун байладык:
Атка таңып шункуйтуп,
Аны кошо айдадык.
Он төрт калмак бар экен,
Ошонун баарын жайладык.
Калың калмак жагынан,
Кабар алып барбадык.
Кайгуулчу болгон он бешин,
Катары менен жалмадык.
Жөрөлгө ушул болсун – деп,
Желектүү найза камдадык.
Күндү катуу жайладым,
Күз булутун байладым.
Күдүргө жылкы түк койбой,
Күрдөлү менен айдадым.
Калмактын атын койбодум,
Карышкырдай жойлодум.
Караным сенин арканда,
Калмакты чаап ойнодум».

Табылды менен Элдияр аман-эсен табышып, калың жылкыга калмактардын атын кошуп алышып, Улуу-Суунун боюна, шар кечүүнүн оюнда, жылкыны суудан кечирип, буудандарды суудан бир аз ичирип, кара шибер чалдырып, суусун басып алдырып, кырк жигитке карап, Табылдын айткан сөзү:

«Айланайын, кырк жолборс,
Кыркың бирдей жан жолдош,
Анттуу досум экөөңөр,
Элдияр, Эрмек эки дос,
Кебиме кулак салгыла,
Ат ооздук таап алгыла.
Тилимди алсаң баатырлар,
Калмакка кайра баргыла,
Калып калган мал болсо,

Калтырбай такыр алгыла.
Капилет жаткан кезинде,
Каптап кирип калгыла.
Жылкы тийген эрлерди,
Жылас кылып салгыла,
Чалкалмак сындуу баатырдын
Жолун тосуп баргыла.
Буулугуп калган кырк баатыр,
Бир кумардан кангыла.
Кечээ күнү кечинде,
Кечке маал бешимде,
Чалкалмак кеткен чалгынга,
Алтымыш балбан артында.
«Калмак-Ашуу чалам – деп,
Кара кырга барам – деп,
Куугун келсе артымдан,
Курута сайып алам – деп,
Чамам келсе нар жакка
Чаап кирип барам – деп.
Катаган, кыргыз көп элди,
Такыр чаап алам» – деп,
Дөөгүрсүгөн чон калмак,
Кыргызга ойрон салам – деп,
Аттанып чыккан турбайбы.
Аттаналык кырк жигит,
Алдынан жоонун барууга,
Ашууга кеткен калмактын
Айласын көрүп алмакка,
Ачуусу келсе Чалкалмак,
Аттанып кетет нар жакка,
Акылын тапчы кырк жигит,
Атышып жоону алмакка.
А дегенде жылкы алдык,
Аттансак кандай баатырлар,
Калмакка эми бармакка?»

Табылдынын бул сөзүнө Элдияр мындайча жооп кайтарды:

«Эр Табылды төрөбүз,
Оозундан чыккан сөзүңдү,
Нур жаагандай көрөбүз,
Караңгылык капилет,
Калмакка барсак аралап,
Капысынан өлөбүз.
Уй түгүндөй көп элге,
Уруна кирип барбайлы,
Учурап калып торуна,
Уят болуп калбайлы.
Мал түгүндөй көп элге,
Батына кирип барбайлы.
Башка чалма салдырып,
Байлоого түшүп калбайлы.
Анда да биздей балбан бар,
Амалдуу кыйла жандар бар.
Кас санашкан душманга,
Каргаша кылчу жандар бар.
Калайыктын ичинде,
Канча түрдүү адам бар,
Калмакта эр жок дейсинби,
Кармашкан жоону алган бар.
Түн караңгы, күн бүркөк,
Жаап турат аппак кар,
Ат тайгылса кокустан,
Алты миң калмак жабылаар.
Андай болсо кишинин
Айласы кайдан табылар,
Ажыратып алгыча,
Алмадай башы алынар.
Караңгынын көзү жок,
Кагылайын, Табылжан,
Кайра ойлончу эсиң бар».
Ушундай айтып кеңешин,
Карап турат Элдияр.
«Калмактан калың кол жатат.

Кара курттан мол жатат.
Кара болбой, сен уксаң,
Кармаша турган жол жатат,
Кытайдын колу мол жатат,
Кырылса бүтпөс кол жатат.
Капа болбой сен уксаң,
Кыйын-кыйын жол жатат.
Жылкыны айдап кетелик,
Жылдырып элге жетелик,
Жымжырт жаткан калмакты
Жылас кылып нетелик.
Табылган атын алалык,
Калганын дагы табалык.
Кар жаадырып жүдөтүп,
Калтыратып үшүтүп,
Калмакты анан чабалык.
Бүгүнчө сабыр кылалык,
Бүтүндөй жоону сынайлык,
Бүлүндүрүп баарын өзүнчө
Бир күндөн кийин чабалык,
Бастырып чыгар аты жок,
Баарыга айтар даты жок,
Кургак турар үйү жок,
Куурабас жоонун күнү жок,
Катуулап күндү жаадырам,
Күнү менен түнү жок,
Ачкадан майып кылабыз,
Анын сонун түнү жок,
Макул десе Табылды,
Барбайлык бүгүн ыгы жок» –

деп, Элдияр сөзүн бүтүрдү. Элдиярдын бул сөзүнө капа болгонсуп, Табылдынын айткан сөзү:

Кашкайып күлүп Табылды,
«Макул го досум кенешин,
Жесектен кармап өлтүрдүн,
Жер кайкыган немесин,

Наспай тартым сайышып,
Коркуп калган белемсин?
Байлап келдин береги,
Маңоо болгон немесин,
Душманга санат болобу,
Санашып чабуул коёбу?
Миң койго кирет бир бөрү,
Корккондо Табыл онобу?
Кырк жигит айтчы сөзүңдү,
Же силерге макул болобу?» –

деп Табылды сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит кырк ооз сөзүн айтып, аягында Элдиярдын сөзүн макул таап, экинчи кенешти дагы Элдиярга беришти.

Элдияр: «Мына баатырлар, таң супасын салыптыр, тараза жылдыз так ордуна барыптыр. Эки күндү күчөтө жаадырып, жылкынын изин бастырып, калмактардын турган жерине, кала берсе тегерегине ат жүрө алгыс кар түшүрөмүн. Биз жүргөн жерлер жаркырап ачык болот. Кароол караган Чалкалмакты тосуп баралык, тамашаны капчыгайда салалык» – деди.

Табылды, кырк жигит «Элдияр билсин» деген сөзгө туталангансып олтуруп, «Чалкалмакты тосуп баралык» деген сөзгө кубанып карсылдап күлүп: «Макул, баатыр, макул деп, кана, жылкыдагы байлануу калмакты алып келгилечи» – деп, ат үстүндөгү калмакты алып келдирип, санына чылбыр салып, тилге мыктап канып, бекемдеп атка кайра таңып, жылкыны айдап Кара-Саздын талаасына жайып таштап, эр Табылды жолду өзү баштап, беш кишини жылкыга коюп, Табылды Талды-Суунун белин ашып, Чалкалмактын жолун тосуп, жатып алышты.

Чалкалмак алтымыш баатырын алып, ашуунун жолун чалып, өзү чапкан Калмак-Ашуунун белин-

де конуп жатыш калган экен. Эртең менен караса, ат бура тарткыс кар түшүп, жол көрүнбөй калыптыр.

«Жол көрүнбөй мелтиреп,
Борошолоп шыбыргак,
Жаап турат басылбай.
Белди кайра бекемдеп,
Капаланат карт калмак,
Кантип кошко жетем – деп,
Жол көрүнбөй түз болуп,
Сакалы шакшак муз болуп,
Ашууда жатат Чалкалмак,
Ачылбас күнгө туш болуп».

Табылды кароол карап, кырк жигит уктап, Талды-Суунун белинде Чалкалмакты карап жаткан кездеги болуп жаткан окуялар.

«Бешим маалы өткөндө,
Дигерге жакын жеткенде,
Калың эл жактан чуу чыгат,
Табылды тыңшап сезгенде.
Улам тыңшап жакындап,
Угулат даана шакылдап.
Мылтыктын үнү көп чыгат,
Удаа-удаа тарсылдап.
Бул эмне дабыш – деп,
Бул дабыш бизден алыс – деп,
Кырк жигитти ойготту,
Кыраандар угуп тааныш – деп,
Уруш чыгып калды бейм,
Ушуну көздөй жарыш – деп.
Уктагандар ойгонуп,
Угулган не деп ойлонуп,
Камынып калды кырк жигит,
Качырчудай комдонуп.
Аттарын минип алышып,
Аспабын даяр кылышып,

Алдындагы белеске
Аттанып чыгып барышып.
Анык чууну уккан соң,
Ажыдаардай кырк баатыр,
Жүрүп калды жарышып.
Кырк жигит менен Табылды,
Кыйкырып баары жабылды,
Урушуп жаткан көп элге,
Ушулар эми кабылды.
Аралап кирип барды эми,
Айран азыр калды эми,
Айкайлаган калмакка,
Абдан уруш салды эми.
Карышкыр койго киргендей,
Кырыштан башка жумуш жок,
Ким экени билинбейт,
Мылтыктын үнү күпүлдөйт,
Аралап кирсе чогууга
Чоюн баш үнү дүпүлдөйт.
Калмакка кирди Табылды,
Кабыландай аралап,
Качырган жагын талкалап,
Кайсы бирин жаралап.
Атчан кыргыз, жөө калмак,
Аралашкан чаң болуп,
Ак мейкин талаа, сары өзөн,
Ат тушардан кан болуп.
Аны көргөн адамдын
Акылы баштан маң болуп.
Мылтыктын үнү быдырап,
Союлдун үнү дыбырап.
Аттуу, жөөлүү калмактар,
Келип жатат жыбырап.
Көптүгүндө эсеп жок,
Кумурскадай кыбырап.
Кылычтар кызыл кан болуп,
Кызык уруш даң болуп.

Кыргын салган бул ким? – деп,
Кыйлалар жүрөт маң болуп.
Найзалар жүрөт калк этип,
Сайганда ичи жарк этип.
Кыргыздар сайса жөө калмак,
Кырданып кетет талп этип.
Караңгы түшүп баратты,
Кыргыздар ишке жарашты,
Калмак, кыргыз бөлүнүп,
Эки жакка тарашты.
Кар үстүндө бир канча,
Карарган өлүк көрүндү,
Калмактан чыгып, кырк жигит,
Кашатка чыгып бөлүндү.
Кыргыздын саны кырк болду,
Өлүккө өзөн жык толду.
Жылкыны көздөй бет алып,
Кырк жигит түгөл бүт болду.
Жылкыга барып чогулуп,
Эс алып түшүп олтуруп,
Сөзгө кирди Табылды,
Өзөнгө өлүк толтуруп.
Бүгүнкү кызык күн деди,
Азыр кирди түн деди,
Биз кароолдо жатканда,
Урушту салган ким? – деди.
Жылкыда калган чоң жигит,
Баарынан москоол сом жигит,
Акмат туруп сүйлөдү,
Сөзгө мокок тоң жигит:
«Жылкыны жайып туйдук – дейт,
Асыяк уктап калыппыз,
Кыйкыйган дабыш уктук – дейт.
Туя калдык тыбыяп,
Көйүнөт талаа жыбыяп,
Дөңгө чыгып каясак,
Калмактан келет калың эл.

Кумурскадай кыбыяп»¹.
Каткырышып кырк жигит,
«Сүйлө-сүйлө Акы – деп,
Сүйлөй түш Акы дагы – деп,
Сүрүшкөнүң сен айтып,
Көрсөтө турган чагың – деп,
Душманын жойсо эр жигит,
Көтөрүлөт багы – деп.
Акжолтой Акым айтты – деп,
Алсырап калмак жатты – деп,
Атайын келип бул жерге,
Калмактар кандай кайтты» – деп.
Кайта сурайт Табылды,
Калтырбай Акы айтчы? – деп.
Тамашага киришип,
Талкак айтып күлүшүп.
Олтурушту кырк жигит,
Бүгүнкү болгон уруштун
Башталганын билишип,
Акмат айтып түшүнтүп,
Алдык деп жоону ушинтип,
«Түндө жылкы алганда,
Азыраак уруш салганда,
Тирүү калган калмактан,
Кошуна качып барыптыр.
Колго кабар салыптыр.
Жыйналып алып көп калмак,
Жылкынын изин чалыптыр.
Жалпы каптап кирсек – деп,
Жылкыны кайра сүрсөк – деп,
Жөө-жалаңдап келиптир,
Жаңыдан күлүк минсек – деп.
Калмакты көрүп качырдык,
Кайра баарын жапырдык.
Калың элге капталып,

¹ Чулдур жигиттин сүйлөгөнү.

Кармашып бир аз шашылдык.
Жылкыда калган беш киши,
Азбыз деп жоодон качпадык.
Кумурскадай калмактан,
Качмак түгүл шашпадык.
Жылкыга жакын келтирбей,
Тилегине жеткирбей,
Баарын кайра жапырдык.
Балгарттын суусун кечтирбей,
Айбат кылып алышып,
Аз болсок да салышып,
Аттуу, жөөлүү калмакка,
Аянбай кирдик чабышып.
Аңгыча болбой кырк жигит,
Асабалуу туу алып,
Айкырып чыкты жарышып.
Эр Табылды баш болуп,
Эрдикти жоого салышып.
Кар үстүнө калмактын,
Канын суудай агызып.
Аман-эсен кырк жигит,
Кошулдук эми табышып», —

деп Акмат сөзүн бүтүрдү. Эр Табылды он кишини жылкыга таштап, отуз жигитин ээрчитип алып, Улуу-Суу, Балгарттын боюна барып, калмактын жолун тосуп жатты. Калмактар түнү бою дүрбөшүп, качалы эми жүр дешип, ичинен бузулуп, кардан, жоодон кысылып, карга малтап жүрүп жоодон өлгүчө, качып жүрүп жолдо өлүш керек дешип, туштушунан сөгүлүп, кырк-элүүдөн бөлүнүп, жылдызды белги кылып, күн чыгышка карай бет алып, аттуу-жөөлүү болуп качып кетти.

Чалкалмак алтымыш баатыры менен карга чумулуп, жерлерде көчкүгө көмүлүп, кошун карай бет алып, ар кимиси ар кайдан көрүнүп, көчкүгө алды-

рып көбүн карга чалдырып, он беш гана кишиси менен өзү аман калып, кырк баатырын көчкү алып, жүргөн жери күз болуп, муруту шак-шак муз толуп, аябай жүдөдү.

«Көрбөгөнү көр болуп,
Элиме кантип жетем – деп,
Ичи жалын бук болуп,
Буюгуп муздап жүргөндө,
Мундашар киши жок болуп.
Күнү-түнү кар бузуп,
Күйүккөндөн кан кусуп.
Албын айтып эмдешип,
Аттанып бери кел дешип.
Аттары чарчап жыгылып,
Алдыга бастыр сен дешип,
Аранда ойго түшүштү,
Ат чалдырып демдешип.
Таң агарып сөгүлүп,
Талаанын бети көрүнүп,
Тоо-тоого жаркын чачырап,
Күндүн нуру төгүлүп,
Уйгу-туйгу ак булут,
Удургуп көчүп бөлүнүп.
Чалкалмак баатыр аттанып,
Чар тарабын сактанып,
Табылдыдан чочулап,
Чарчагандан дарттанып.
Жолдошун карга бастырып,
Жол тосом деп наз кылып.
Келген го деп Табылды,
Башка жак менен жазгырып.
Бастыргыла ылдам – деп,
Жолдошторун шаштырып.
«Ооруктагы калың кол,
Ордунда жок бейм чачылып.
Жылкыны айдап калмактар,

Кеткенби деп ашырып»
Деп ойлонуп Чалкалмак,
Келип калды кошуна,
Карабоз менен бастырып.
Колдун түрүн караса,
Коломтодо күлү жок,
Колдун аман түрү жок,
Он бөлүктүн бири жок.
Колу сынып кокуйлап,
Боздоп жаткан андан көп,
Көзү чыгып темселеп,
Коштоп жаткан андан көп.
Буту сынып буркурап,
Бир тууганын өлтүрүп,
Бир боорум деп чуркурап,
Сокур болуп темселеп,
Жан талашып энтелеп,
Чубап жүргөн калмактар,
Бирин бири жетелеп.
Муну көрүп Чалкалмак,
Мууну бошоп жалдырап,
Буту-колу алдырап.
«Бул эмне шумдук?» – деп,
Карап туруп алсырап.
Сөз суурага алы жок,
Ачкалыктан каруу жок,
Күнү-түнү алты күн,
Ашууда калып кар болгон,
Алай-дүлөй борошо,
Асканын баары жар болгон.
Ат чалдырып, аш ичпей,
Аш тамакка зар болгон,
Ачуусу келип Чалкалмак,
Андагы күнү тар болгон.
Каары келип айкырып,
Карт жолборстой бакырып,
«Калбастан баарың келгин» – деп,

Калкынын баарын чакырып.
Эл эсебин алам – деп,
Элди жыйнап салам – деп.
Качып кеткен калмактын,
Аркасынан барам – деп.
«Жер майышкан кол кана,
Жети миң калмак эл кана?
От башы болгон эр кана?
Он миң калмак эл кана?
Чалгынга кетсем чачылса,
Чаржайыт кетип жашынса,
Чабышкан жоосу жок туруп,
Чакчелекей качышса,
Жылкыны жыйнап койбосо,
Семизин тандап сойбосо» –
Деп, Чалкалмак күпүлдөп,
Демигип сүйлөп дүпүлдөп,
Калган элин чогултуп,
Каарлап сөгүп, көп тилдеп.
Ачууланып турду эле,
Калмактын баары чогулуп,
Канынан коркуп чочунуп.
Калган калмак үч миңче,
Катар баары отуруп,
Карыя калмак кеп айтат,
Ханым уккун – деп айтат.
Калмактын көргөн кордугун,
Калың калмак эми айтат:
«Алтымыш балбан ээрчитип,
Ашууга кеттиң ханыбыз,
Аттарды кошо алдырдык,
Айдарга калбай малыбыз,
Артынан барсак жылкынын
Алты миң калмак баарыбыз.
Алдыбыздан качырды,
Аз гана кыргыз балдары,
Араң калды жаныбыз,

Жылкынын баарын алдырдык,
Жесекке жерди чалдырдык.
Жети миң калмак биз барып,
Желдей ыкчам кыргыздан,
Жети жүздөй калмакты,
Такыр кырып салдырдык.
Аттанып өзүң кеткенден,
Асманда булут ойноду.
Алган жылкы мал тургай,
Аттардан неме койбоду.
Аш кылып ичер чолоо жок,
Асмандан күнү тутулуп,
Ачылар дүйнө болбоду.
Артынан барсак жылкынын
Ажыдаар бизди жойлоду,
Алдынан чыккан кишини
Аман-эсен койбоду.
Калмакка бүлүк салгандан,
Калтырбай атты алгандан,
Канча киши кырылдык,
Кармашам деп баргандан,
Качып кетти колуңуз,
Кабылан бизди чалгандан.
Кырк жигит бар кашында,
Кызыл жоолук туулга,
Кыркынын тең башында,
Кыйкырып кирет баарысы,
Кызыл чийкил жаш бала.
Табылды кайсы билбедик,
Тааный албай сүрдөдүк.
Такыр эле жолборстой,
Таамай жакын кирбедик.
Тула бою ок экен,
Толкуну кызыл чок экен,
Калмак, кыргыз көп элде,
Мындай неме жок экен.
Баары бою ок экен,

Балбылдап көзү чок экен.
Баатырлыгы билинди,
Балада мындай жок экен,
Кийгени темир тон экен,
Кишиде мындай жок экен.
Ок өтпөс темир тону бар,
Орошон күлүк аты бар,
Ойрон кылат беттешсек,
Ошону ханым эсине ал» —

деп, калмактар Чалкалмакка айтып беришти. Чалкалмак ачуусу келип, калкынын качып кеткенине капа болуп, Карабозду минип, качкан элинин аркасынан жүрүп, бир жарым миңче кишини таап алып, айдап келди. Бардыгы төрт жарым миң калмак болуптур. Ошондо Чалкалмактын айткан сөзү:

«Мен Чалкалмак болгону,
Чалкалмак атка конгону,
Жоодон качып көрбөдүм,
Жолумду кишиге бербедим.
Эрманкан менен сайыштым,
Эчен жолу чабыштым,
Эрдемсиген далайдын
Элин чаап алыштым,
Ошолордон эр бекен,
Олжосун таап алыштым.
Ак дөө менен күрөшүп,
Алты күн жүрдүм тирешип,
Аягында жыккамын,
Аны дагы жүдөтүп.
Калмактан чыккан Кара лөк,
Каруусу жандан бир бөлөк,
Кармашып көрдүм жаш кезде,
Калкын чаптым олжолоп.
Кытайдан чыккан Кырымкан,
Кылымдан ашкан Урумкан,

Баарысы менен беттештим,
Кыркасы менден жыгылган.
Чалкалмак деген кабарым,
Чар тарапка угулган.
Ашыктай жетим Табылды,
Алышар болсо көрөмүн,
Аманат жаным соо болсо,
Адебин колго берермин.
Ажыраткан жылкысын,
Алдынан тартып алаармын,
Ал өңдөнгөн жетимдин,
Азапка башын салармын.
Томуктай болгон баладан,
Тогуз миң калмак шашканың,
Токтоо берип чыдабай,
Тоз-тоз болуп качканың.
Ашыктай болгон жетимден,
Алты миң калмак шашканың,
Азабын бербей колуна
Аламан түшүп качканың,
Оорук тамдан көчөмүн,
Балгарттын суусун кечемин,
Баатырсынган неменин
Башын кесип кетемин.
Жылкысын кайра аламын,
Артынан кууп барамын.
Ал өңдөнгөн жетимдин,
Акылын өзүм табамын,
Сайышып күчүн көрөмүн,
Сайдырсам олжо беремин,
Сайышууга келбесе,
Сан жылкысын чубатып,
Кайтып алып кетемин» –

деп, Чалкалмак төрт жарым миңче колун баштап алып, Ооруктан көчүп, Сары-Белди ашып, Жыланачты басып жөнөп калды.

Табылды отуз жигитин уктатып, өзү дүрбү салып олтуруп, Сары-Белден самсаалап ашып келе жаткан калың кара кошунду көрүп олтуруп, кароол карап, дөбөдөн кайра басып келип отуз жигитин ойготуп айткан сөзү:

«Айланайын, Элдияр,
Ашыкпай өөдө турунар.
Абаң калмак келатат,
Айтайын жакшы угунар.
Беш миңдей калмак чубашып,
Бир канчасы жөө басып,
Балгарттын суусун бет алып,
Келе жатат калың кол,
Маңдайкы Сары-Белди ашып,
Алдында келет бир топ жан,
Карап турдум айран таң.
Карабоз атын үпчүндөп,
Калкынын башын бүчүлөп,
Салынганы шарпылдак,
Көп калмактын ичинде,
Көөдөнү чыгып баркылдап.
Көрүп турдум кашаттан,
Көөсөр калмак келатат.
Аттар сууп калганда,
Таңга супа салганда,
Отко коюп бууданды,
Ойготпоюн жатсын – деп,
Отуз баатыр уланды.
Ай балтаны таянып,
Береги кайкы белеске,
Басып чыктым жай алып.
Таң агарып сөгүлдү,
Таркап жылдыз бөлүндү.
Күндүн мурду чалганда,
Күкүк сайрап калганда,
Күрдөөлдүү кошун көрүндү,

Гүлүстөн дүрбү салганда.
Кагылайын, Элдияр,
Жоо акылын тапчу элен,
Жолун тосуп жатчу элен.
Акылындан шашылбай,
Жолборсту көзгө атчу элен.
Айланайын, кырк жигит,
Шабыят* оюн салчу элен,
Шаттанып жыргап калчу элен,
Шабырдан аңыр учурбай,
Шашканда үчтү атчу элен.
Мергендигин билгизип,
Шакектин көзүн атчу элен.
Эми атышар калмак жоо келди,
Агыны катуу суу келди,
Эки чопкут, бир олпок,
Каттоо менен кийинер.
Чарайна калкан салынып,
Чынданып жоого кириңер.
Акылындан адашып,
Аптыкпагын бириңер.
Урааның айтып берейин,
Ушуну бекем угуңар.
Арбактуу эрди чакырса,
Алда канча бакырса,
Атын уккан калмактар,
Акылынан шашпайбы,
Арбагы жоону баспайбы,
Даңкын уккан калмактар,
Жүрөгү коркуп шашпайбы,
Даңктуу шердин арбагы,
Дүйнө жүзүн баспайбы,
Дүбүрөгөн көп душман,
Түгөл бизден качпайбы.
Азбыз деп жоодон жалтанбай,
Арбактуу эрди козгойлу.
Чындап арбак жар болсо,

Душмандын огун тоспойбу.
Казат үчүн жаралган,
Канча түрдүү шаар алган,
Кабылан Манас арбагы,
Калайыкка таралган.
Тагдырым сүйүп жол берген,
Алты миң калмак бул тургай,
Алты айлык Бээжин калааны,
Алмамбет, Манас эр жеңген.
Айланайын, шумкарлар,
Мингениң бедөө тулпарлар,
Көңүлүңдөн чыгарбай,
Көп айткын Манас арбагын.
Баабедин деп бакыргын,
Манастап ураан чакыргын,
Алмамбет деп айкыргын,
Алдыңкы жоону жапыргын,
Кырк чоролоп бакыргын,
Кыйкырык үзбөй чакыргын.
Кагылайын кырк бөрү,
Жоону кайра жапыргын.
Үзө чаап салбаңар.
Үргүлжү кирип барбаңар,
Майдасына буйдалбай,
Баатырларын тандаңар.
Катуу чаап салбаңар,
Капталга кирип барбаңар,
Караламан урушта
Кайраттуусун тандаңар.
Баатырын көрсөн, басып жүр,
Өзүң окчун качып жүр,
Аламанга киргенде,
Жааңды үзбөй атып жүр.
Көпчүлүктө тор болор,
Чалмачыл калмак мол болор,
Чалынып калсаң кокустан,
Алтын башың кор болор.

Өз боюнду сактан – деп,
Кол кармашып кырк баатыр,
Жүргүлө турбай аттан – деп,
Суу кечирбей калмакты,
Аталык өйүз жактан» – деп.

Табылды кырк жигитти кыркасынан кашатка коюп, эки жигит менен кечүүнүн жолун тосуп жатат.

Чалкалмак аттуусун алдыга салып, жөөлөрүн Улуу-Суунун боюна жаткыла деп, киши кара көрүнсө дым чыгарбай аткыла – деп, жүз балбан ээрчитип, Табылды жаткан кечүүнүн өйүзгү кашатына келип, дүрбүсүн салып карап турду. Ошондо эки колдун жаткан түрү:

«Дүрбү салбай таанышып,
Сүйлөшө албай барышып,
Аттарын байлап жашырып,
Бетине ташты алышып.
Баш кылайтпайт эки жак,
Баш бакканын атышып.
Беттешип найза салышпай,
Бешимге чейин жатышып.
Сууга келген калмактан,
Кырк жигит үчтү атышып,
Көрүнгөнүн жайлады,
Алыска жетип тийсин – деп,
Алма баш мылтык майлады.
Аттанып келип өтө албай,
Чалкалмак таппай айланы.
Өйүзүндө жер жатат,
Өңчөй кыраан эр жатат,
Баш кылайтпайт кырк баатыр,
Баш бакканын мээге атат.
Балгарттын суусу кириптир,
Башынан кыян жүрүптүр,

Күн ачылып жаркырап,
Күнгөйгө ысык тийиптир.
Кар бузулуп, суу болуп,
Карарып дайра буу болуп,
Өйүз-бүйүз желбиреп,
Ачкадан кырат экен – деп,
Арттагы калмак суу болуп.
Баатырлар жатат маташып,
Башбакташып карашып,
Кезенишип жатышат,
Кечүүнүн жолун талашып.
Акыл ойлоп Чалкалмак,
Ар тарапты чалды эми.
Аркайган тоого бет алып,
Дүрбүсүн салып калды эми.
Атчан беш жүз баатырды,
Калмактан бөлүп алды эми.
Алты бөлүп кошунун
Арасын ачып салды эми.
Беш жүз жанга бир киши,
Топ башы кылып койду эми.
Такыр буйрук кылды эми,
Тартылганда бу дайра,
Такыр кечип баргын – деп,
Талаанын бетин чаң кылып,
Таң калар уруш салгын – деп,
Жардык кылды калмакка,
Жалпы каптап бармакка.
Үркөрдөй болгон кыргызды,
Тегеректеп алмакка,
Табылдыны куткарбай,
Башын кесип калмакка.
Эгер колго тийбесе,
Айлына чейин бармакка.
Катуу буйрук кылды эми,
Каары келип Чалкалмак,
Калкына сөздү урду эми.

«Качканыңды атамын,
Каныңды суудай чачамын!
Куткарып келген жылкыны
Кубалатып иесиң,
Кунун албай көп элдин,
Кантип чыдап жүрөсүң?
Колдогу малды айдатып,
Кошундан киши байлатып,
Аттардын баарын айдатып,
Арадан киши байлатып.
Калмактын баарын кырдырып,
Качыпсыңар сайлашып.
Бир киши качса билемин,
Кармап бетин тилемин.
Качырып ийсең кошундан,
Топ башы болгон баатырды,
Толорсуктан илемин.
Атайы келип кыргызга,
Алдырсак кандай ушу жол.
Кыргыздар кыркча жан экен,
Табылды кандай бала экен?
Беттеше албай бекинген,
Илекор* жетим ал экен.
Караңгыда жоо алган,
Кара тумшук бала экен,
Кар жаадырып күн жайлап,
Калкында жайчы бар экен.
Күн бүркөлсө ачыңар,
Булутту бекем басыңар.
Калмакча кара дубалап,
Топурак кошуп чачыңар.
Караңгыда сак болуп,
Карга келсе атыңар.
Мен суу башына барамын,
Жогортон кечүү чаламын.
Жол таап алып түн бою,
Жоого ойрон саламын.

Эртең шашке маалда,
Беш топ башы баарынды,
Бет маңдайда көрүнгөн,
Белден тосуп аламын.
Эрте сууну чалыңар,
Кечүү таап алыңар.
Суу тартылган кезинде,
Өйүзгө чыгып барыңар.
Кыргызды көрсөн кырыңар,
Кылычтап башын жулуңар!
Кырылганга карабай,
Кыбыла көздөй сүрүнөр».

Чалкалмак элдин баарын башкарып, беш жүз балбан кошчу алып, Кара тоонун этеги менен алкымдан кечүү чалып, караңгыда барып, кыргызга кызык уруш салып, жылкыны жылма алып келем деп аттанганын Табылды дүрбү менен көрүп отурду. Чалкалмак жөнөп кеткенден кийин, Табылды кырк жигитти жыйнап алып масылаат кылып, ондон төрт бөлүнүп, Эрмекти аяк жагына, Элдияр орто жерине, он жигитти жылкыга жиберип, он жигит менен Табылды суунун башына карай барды.

Кара-Каман – кандуу суу. Кан жыттанып күнгүрөнүп, кулдурттап сүйлөгөнсүп, чети шуулдап күчөп жатат. Таң атып, жер бети көрүнгөн кезде, эч нерсе учурата албай Табылды ат чалдырып тумшук кара ташка чыгып, дүрбүсүн салып караса, төмөнкү кечүүнүн оозундагы калың элдин арасынан бур-бур эткен мылтыктын түтүнү чыккандай болот. Байкаса өйүзгө кар түшүп калыптыр, бүйүз жакта кар тургай жамгыр жок. «Бул болсо Элдиярдын өнөрү, калмакка кар жаадырып, кыргызга нур жаадырып салган экен го» – деп абдан байкап олтурса, төмөнкү көп эл удургуп калгандай көрүнөт.

Муну көрүп Табылды токтоно албай аттанып жөнөп калган жери:

Эр Табылды чунагын,
Элге салат кулагын,
Эл ичинен көп карайт,
Элдияр, Эрмек ынагын.
Баштап келип караса,
Кечүүнү карап байкаса,
Кечкен эл каптал жайпаса,
Суудан түтүн бурулдайт,
Өйүз-бүйүз чурулдайт.
Мылтыктын үнү быдырап,
Кулакка жакшы угулбайт.
Суу үстүнө калдайып,
Агып жүргөн жан көрдү.
Сууруп кылыч чабышып,
Салып жүргөн жан көрдү.
Калың элдин ичинен
Кызылала кан көрдү.
Арчатору күлүктү,
Аябай катуу жүгүрттү.
Мында калган баатырлар,
Көргөн го деп бүлүктү,
Атка камчы урду эми,
Аял кылбай жүрдү эми.
Алмамбет, Манас баатырдын
Арбагын айтып бакырып,
Абдан катуу кирди эми.
«Манас, Манас, Манас» – деп,
Баатыр эр мага жанаш – деп,
Алмамбет баатыр келчи – деп,
Жалгызга жардам берчи – деп.
Алымды бүгүн көрчү – деп,
Чалкалмак канын мен төксөм,
Калмактар алсын энчи – деп,
Чалкалмак кайда болду – деп,
Чалышар баатыр кошо – деп,
Карт бөрү кайда болду – деп,
Кармашар баатыр ошо – деп,

Эки жакты каранып,
Эрдин тиштеп жаланып.
Ак жолборстой айкырып,
Кабыландай бакырып,
Калың жоону аралап,
Качырып кирди Табылды.
«Манастап» ураан чакырып,
Алмабаш менен үч атып,
Аралата күч атып,
Калың элдин ичинен
Канчасы кетти куланып.
Желектүү найза суналтып,
Боолугун колго кыналтып,
Эңкейиштен эр неме
Экини катар кулатып,
Эрдин тиштеп качырып,
Беттегенин сулатып,
Чалкалмак издеп кайсактап,
Карап жүрөт чуратып,
Кечүү жакты караса,
Келе жатат тамаша.
Сырбаран мылтык колунда,
Алаңгир жаасы жонунда,
Түпөктүү найза чоң зүнгү,
Түрүлгөн желек көрүндү.
Оозунда канжа бурулдап,
Уй түгүндөй көп калмак,
Алды-артында чурулдап.
Чоң кисе жанда шалпылдап,
Соору өтүк сууга чалпылдап.
Асабалуу чоң зүнгү,
Айчыгы чыгып жаркылдап.
Чочмору белде култуюп,
Эки бети тултуюп.
Оттук ташы сороктоп,
Найзанын учу короктоп,
Буурул сакал жайыла

Муруту типтик сайылып,
Алагар көзүн антарып,
Ат үстүндө талпынып,
Кырдач мурун, жар кабак,
Кылыч жанда жалаңдап.
Алгыр бүркүт көздөнүп,
Айбаты катуу сөздөнүп.
Алып жешчү немедей,
Ашыгып ичи өрттөнүп,
Карабоз менен сүздүрүп,
Калмактын көзү тикчийип.
Кармап алчу немедей,
Табылдыны көргөндө,
Карбаластап бүкчүйүп.
Келе жатат Чалкалмак,
Кармашсам деп үксүйүп.
Эр Табылды сумсайып,
Эрдин тиштеп кумсарып,
Манастап ураан жат айтып,
Алмамбет атын бат айтып,
Алмабаш менен бир атып,
Кулатсам деп тартайтып,
Алмабаш үнү тарс этип,
Чалкалмакка чап этип,
Майтарылып коргошун
Кайра сууга чуп этип.
Алмабаш асып жонуна,
Сыр найза алып колуна.
Суу ичинде сайсам – деп,
Сулатып жыгып салсам – деп,
Эки колго түкүрүп,
Арчатору жаныбар,
Эликтей ыргып жүгүрүп,
Кечүүдөн чыга берерде,
Найзаны болжоп кемерге,
Жүрөктүн башы ушу – деп,
Кара өпкөнүн тушу – деп,

Жардай болгон калмакты
Жагалмайдай качырып,
Кош колдоп найза бек сайды,
Кокустатам – деп сайды.
Карбаластап Чалкалмак,
Колундагы чоң зүнгү,
Тосо берди көрдүнбү?
Карабоз сууга чумулуп,
Жыгылчудай көрүнүп,
Экөөнүн тышкы олпогу,
Буласы бурт деп бөлүнүп,
Кылычын колго алышып,
Кыя тартып чабышып.
Суу ичинде эки дөө,
Ай балтасын алышып,
Аябай башка салышып,
Жакадан кармай калышып,
Жалтанбай башка салышып,
Жабалактап көп калмак,
Табылдыга жабышып,
Чалкалмак менен Табылды,
Суу үстүндө таанышып,
Темтеңдешип агышып.
Калканды баштан жулушуп,
Канжар менен урушуп.
Дайранын ичин жол кылып,
Далай жерге барышып,
Мылтыктын баары суу болуп,
Чокмор менен салышып.
Эр Табылды берениң,
Эңкейип колдон алды эми,
Көк бөрүчүл түгөнгүр,
Ээрге жапма салды эми.
Суу ичинде тарталбай,
Самын ташка ат мүргүп,
Такыр үзүп кете албай,
Саздактай буурул сакалын,

Орой кармап тартты эми.
Менден алган энчиң – деп,
Бир жагын жулуп кайтты эми.
Сол жаккы ээги мултуюп,
Тыталанып кан чыгып,
Чалкалмак калды сыйпалап,
Сакалын берип кутулуп,
Чалкалмак кайра бурулду,
Карга барып урунду,
«Карма-карма-карма» – деп,
Кулакка дабыш угулду.
Үйдөй болгон кара таш,
Ортосунда болуптур,
Чалкалмак менен Табылды,
Тартышканын коюптур.
Эки буудан алыстап,
Тегеренип кырданып,
Күркүрөгөн чоң дайра,
Буларды эки бөлүптүр.
Чоң кара таш туш келип,
Ажырашып калыптыр,
Урушту коюп эки жак,
Буларды карап калыптыр,
Элдияр досу элендеп,
Экөөнө көзүн салыптыр.
«Табылдыга барсам – деп,
Экөөлөп жоону алсам – деп,
Көптү көргөн кексе чал,
Баланы кандай кылат – деп.
Суу ичинде балага
Сууруп кылыч чабат – деп,
Калдайып сууга акканда,
Канын төгүп салат» – деп.
Токтоно албай тыбырап,
Кырк жигитке шыбырап,
Алаксыткын жоону – деп,
Жөнөгөн экен зымырап.

Бир чакырым кетишкен,
Сайышып сууну кечишкен,
Эки дөөнү болжолдоп,
Элдияр байкап караса,
Эки жакка кетишкен.
Табылдыны карасан,
Этектен суусу шорголоп,
Арчатору жаныбар,
Бүрүштөй басып жорголоп.
Олпоктон була булайып,
Оңурандап мунайып.
Куткарып ийип калмакты,
Курган бала чунайып.
«Колундагы жоо кана,
Коштошуп жүргөн эр кана?
Коё берип иесин,
Кара тумшук сен бала!
Аркан бою агышсаң,
Алыша түшүп барышсаң,
Келбейт белем жанына,
Кирбейт белең алына» –
Деп, Элдияр жемелеп,
Кулагы укпай калганбы,
Кандай курган неме – деп.
Карма, карма, карма – деп,
Кабылан Табыл арба – деп.
Кашкайып күлүп Элдияр,
Колунда чалың кана – деп.
Табылдыга сөз айтса,
Султаның Табыл унчукпайт,
Оң колун карап ыргытып,
Бир тутам буурул кыл таштайт.
Олпогунда жака жок,
Ормолондоп ичи чок.
Жаагынан түк чыгып,
Жалындап көздөн от чыгып,
Жал-жал карап өйүздү,

Жооп айтпай унчугуп,
Элдиярга барды эми.
«Карымын десе катыгүн,
Маңдайында тырыш жок,
Кармашкан жоону куткарган,
Мен шордууда ырыс жок!
Кийгенимде тешик жок,
Жарагымда кетик жок.
Кишини колдон чыгарган,
Мен шордууда кешик жок,
Же Арчатору жыгылбай,
Сууга башым чумулбай,
Суу ичинде салышып,
Суурултуп колдон бошонтуп,
Сумсайып куру келгиче,
Султан башым жулунбай,
Толук ушул кезимде,
Токсондо чалды далдайып,
Тоодой кылып кулатпай,
Томсоруп кайта келгиче,
Тогошпой үйдө тим жатпай,
Акылымдан шашыпмын,
Ашыгып мылтык атыпмын,
Озунуп найза салыпмын
Чоң дайрадан чыкканча,
Ошого бекер барыпмын.
Кармалашып жеңе албай,
Карган чалды эне албай,
Олжо тапкан немедей,
Сакалын жулуп алыпмын.
Өйүз-бүйүз калың эл,
Карап турса жарданып,
Кимиси женер экен деп,
Калктын баары таңданып.
Кармашып жүрүп бир чалды
Катагандын Табылды

Куткарып ийсе кур калып,
Мындан жаман кеп барбы,
Мындан уят иш барбы?» –
Деп, Табылды комсонуп,
«Бул сөздү жалгыз досум ук,
Кантип чыдап турамын,
Оюн-чындан кырк жигит,
Чалкалмак кана деп айтса,
Ошону кантип угамын?
Өйүздө жоону бүт кырып,
Өлүккө сайды түз кылып.
Дайрадан кечип аламын,
Чалкалмак көздөй барамын».
Бууданга камчы бек уруш,
Баатырда карап не туруш.
Өйүздөгү калмакты
Табылды кирди качырып.
Кызып калган союлгур,
Буудандын оозун ачтырып.
Манастын атын көп айтып,
Баатыр колдо деп айтып,
Найзаны колго алды эми,
Бүйүздөгү калмакты
Бүлүндүрүп салды эми.
Кырк жигит жалпы качырып,
Топтогон душман чачылып,
Бет алдынан берендер,
Бер жактан нары жапырып.
Суунун чети кан агып,
Сулдуйган канча жан агып.
Өйүз-бүйүз жээктен,
Өзүнчө далай мал агып,
Кужуру канып Табылды,
Кубанды көрүп таң калып,
Кайра күчөп чоң дайра,
Кечинде кирди шар агып.

Күн батып, күүгүм кирип калган кезде Табылды кырк жигитти жыйып алып, жылкыга барып, ак-сарыбашыл мал союп, ай туяктуу тай союп, чалгынды чалдырып, кароолду каратып, жол-жолго киши коюп айткан сөзү:

«Айланайын, кырк баатыр,
Нечен күнү, нечен түн,
Чыканактап калбадым,
Чырым этип уйку албадым.
Ат үстүнөн түшпөдүм,
Калмактан кароол үзбөдүм.
Эс алып уйку албадым,
Эзилип катуу чарчадым.
Кароолду катуу салынар,
Кайпып жолго барыңар.
Кезек менен аттанып,
Кечүү жакты чалыңар.
Жоо көрсөнөр шашпанар,
Жолго түшүп качпаңар.
Чочуп кетип кокустан,
Жолдо мылтык атпаңар.
Көпчүлүккө кабылып,
Колго түшүп калбаңар.
Билинбей кайра чабыңар,
Бизге кабар салыңар.
Көрүнбөй кайра качыңар,
Кошко кабар салыңар,
Эки-экиден болуңар,
Сегиз киши төрт жерге
Жол чалмакка барыңар.
Түн ортосу болгондо,
Түн кылтайып оогондо,
Мында да сегиз киши бар,
Мурдагы барган кароолчу,
Келип тынчтык алыңар.
Мени жалгыз коюңар.

Башкаң тамак бышырып,
Этке мыктап тоюнар,
Үч-төртөөнөр аттанып,
Жылкыга жесек болунар.
Жогорлотуп жылдырып,
Жыйнак кылып коюнар»
Деп Табылды айтты эми,
Окчун барып аттанып,
Уктайын деп жатты эми.
Улуу Тоонун түбүнө,
Уруш салбас жерине,
Уу-чуу чыкса кокустан,
Угула турган жерине.
Жатып калды Табылды,
Учтанган кара сеңирге.

Кырк жигит Табылдынын айтканындай кылып жол тосуп, жылкыны имерип, күн батыш жакка бет алдырып жиберип, этке тоюп, эс алып жата беришти.

Элдияр кара ташты дубалап сууга салып, калмактар жаткан жерге кар жаадырып, өздөрү жаткан жерди жаркыратып ачык кылып, кырк жигитти иреттеп бастырып жүрдү.

Чалкалмак чарчап суудан чыгып сөлбүрөп, сакалынын бир жагын жулдуруп ызаланып, кошунун жыйнап, жүргүлө өйүзгө – деп кыйкырып жүрдү. Табылдынын кечиндеги урушун байкабай калыптыр.

Күүгүм кирип күн батканда, колу сынып, башы айрылып, чокусуна чочмор тийип, капталына найза тийип, көп кыргындын ичинен чыккандай болуп калмактар келип жатышты.

Буларды көрүп Чалкалмак ого бетер капа болуп, ачууланып айткан сөзү:

«Жалпы калмак, көп калмак,
Жалындап күйгөн өрт калмак,

Кебетенер бузулуп,
Келип жаткан киши көп,
Кечүүгө барса, сууга агып,
Өлүп жаткан киши көп.
Кыргыз менен беттешип,
Кырылганың андан көп!
Качып-бозуп бириндеп,
Жыгылганың андан көп.
Күн жааганда калтырап,
Үшүгөнүң андан көп.
Тамак кылып иче албай,
Мүчүгөнүң* андан көп,
Алдырып ийип атыңды,
Жөө калганың андан көп,
Аранарда бир канча,
Дөө балбаның андан көп.
Мандайдагы душманды,
Канеткенде алабыз,
Сырыңарды айткыла,
Атышар болсоң жоо менен,
Сыр алдырбай жаткыла!
Же болбосо калмактар,
Атыбыз жок дегениң,
Аттан кайгы жегениң,
Ашыбыз жок дегениң,
Аштан кайгы жегениң,
Көрүнө качып кете албай,
Менден коркуп жүргөнүң,
Жеринерге кайтыңар!
Менден коркуп уялбай,
Бекер мында туралбай,
Амалы жоктон жүргөнүң,
Чыныңарды айтыңар» –
Деп, ушундай Чалкалмак,
Кошунуна кеп айтты.
Аягында коркутуп,
Өлгөнүң көрү калмактар,

Өлсөң мейли – деп айтты.
Калмактардын тыны эле,
Картаң адам бул эле,
Калыс сымак жан эле,
Кайраты бар чал эле,
Башынан баатыр атанган,
Карыя Култаң ал эле.
Кары Култаң кеп айтты,
Хан Чалкалмак – деп айтты,
Карып калган экенсин,
Капа болбо, баатыр – деп,
Калыстык сөзүн эми айтты.
«Каргадай болгон балага,
Кармашып алың келбеди,
Кара тумшук Табылды,
Кандай курган бала эле!
Карыганда мултуйтуп,
Сакалың кана? – деп айтты.
Ээгине сакал койбоду,
Эрмек кылып ойноду.
Элине минер ат койбой,
Эбин таап жойлоду.
Беттешсем деген берендер,
Мерт болуп баары сойлоду.
Белгилүү баатыр турбайбы,
Бетине сакал койбоду,
Сакалың жулуп алганы,
Санат кылып салганы.
Кармашып жүрдүң аш бышым,
Алдырмак тургай ал бала,
Сакалың жулуп алганы.
Намыс кылба Чалкалмак,
Ал кыргыздын балбаны,
Эсен-аман келсин – деп,
Эрмек кылып ойноду.
Ээрге колуң басканда,
Эки көзүм айырбай,

Карап турдум калтырап,
Эрегишип чойболду.
Ажырап сенден кеткен соң,
Атынын оозун ачтырды,
Ак көбүгүн чачтырды.
Аркы өйүздө элинди,
Ак жолборстой качырды.
Аралап кирген жерлери,
Аркы-терки боо түшүп,
Арпа оргондой ачылды,
Айбатын көргөн кишилер,
Аман-эсен кетсек – деп,
Айласы кетип шашылды.
Көрүп турдук танданып,
Көп киши турдук жарданып.
Суудан чыгып сен баатыр,
Кошуна келдин сандалып,
Аты мыкты калмактар,
Араң келди тандалып.
Өйүздөгү тууганын,
Өлдү такыр кармалып,
Ишенбесең көрөрсүн,
Өзөндүн бою кандалып,
Араң качып келишсе,
Аман сени көрүшсө,
Жемелейсин буларды
Жети күн ачка жүрүшсө.
Чалкалмак сенсин ханыбыз,
Аман го үйдө малыбыз.
Ачкалык менен жаандан,
Чыкканы турат жаныбыз.
Жети күн удаа күн жаады,
Кетти го биздин алыбыз.
Табылды жайын айтайын,
Жыйырмада чагы экен,
Жылас кылар маалы экен,
Бер жактан санап отурдук,

Баарысы кырк үч жан экен,
Кырк үчү бирдей жаш бала,
Кызыл моюн табы экен,
Кийгени чопкут – тон экен.
Артынганы ок экен,
Баарысы жалын чок экен,
Байкап турдук биз карап,
Балада мындай жок экен.
Мактап салды дебегин,
Баладан найза жебегин,
Руксат кылсаң ханыбыз,
Ушунчамда кетемин.
Бөөдө өлүм болбоймун,
Бөтөнчө өлүп калбаймын.
Карысам да жан керек,
Ханым мында турбаймын.
Кессең мына башыбыз,
Алсаң мына атыбыз,
Айдап жүрүп бул элди,
Далай кырдың ханыбыз,
Ачкадан өлмөк биз болдук,
Араң турат жаныбыз.
Такыр кырып салсаң да,
Бул сөзүмдөн кайтпаймын».
Кары Калтаң кеп айтып,
Калктын баары чуркурап,
Карыя туура айтат – деп,
Калмактардын көбү айтып.
Коркуп турган калмактар,
Кордугун баштап эми айтты.
Уруксат бер ханым – деп,
Улуу, кичүү калмактар,
Уу-чуу түшүп көп айтты.

Чалкалмак ачуусу катуу келип, ар кайсыны ойлоп: «Кана, такыр кырып салсамбы, же баарын элге кетирип, өзүм жалгыз калсамбы. Кой, өз элим-

ди өзүм кырганым болбос. Чал-чабырын кетирип жиберип, тандап алып калып, Табылды менен кармашайын» – деди.

Кары-картаңынан, жөө-жалаңынан, жарадар болуп жалдырагандарды, жан багалбай алсырагандарды бөлүп санаса, бир миң эки жүз киши болду. Буларды кетирип, аттуу-тондуусунан, аябаган жоондуусунан, аябай катуу болумдуусунан, көзгө аткан мергендерден, көп мөрөй алып бергендерден, ишенимдүү баатырынан, илечил акылынан, жарактары мыктуусунан, жалтанбаган ыктуусунан тандап, үч миң кол алып калып, кенешке киришти.

Жамгыр жаап жыбырап,
Мөндүр жаап дыбырап,
Таң атканча басылбай,
Кардай түшүп шыбырап.
Күн ачылбай бүркөлүп,
Күүгүм тартып чүмкөлүп.
Шыбыргактап басылбай,
Жылдыздын көзү ачылбай,
Жыйналган калмак үйүлүп,
Түнөп чыкты жазылбай.
Кароол коюп жол-жолго,
Жердин баарын көрүштү.
Калганы менен кеткенин,
Катыштырбай бөлүштү.
Күлүктөй бакты көлүктү,
Күн тийген кезде кошундан,
Ар кайсы жерге дөмпөйгөн,
Арадан көрдү өлүктү.
Кайра кеткен калмактар,
Этегин кайра түрүнүп,
Элин көздөй жүгүрүп.
Эсен бошоп алдык – деп,
Эбегейсиз сүйүнүп.

Чалкалмак үч миңче колун көчүрүп, Кара-Тоону түптөп барып конду.

Табылды баатыр уйкусунан ойгонуп, тамакка тоюп, эки жигит алып, калмактын журтун көрүп келемин – деп, жөнөп баратып кырк жигитке айтканы:

«Баракелде кырк жигит,
Маашыр болдум эрдикке,
Браазы болдум жердикке.
Алты миңче калмакты,
Атышып жатып кетирдин.
Жалгызын бери өткөрбөй,
Жалпы кайра кечирдин.
Сайганыңды сулаттын,
Чапканыңды кулаттын.
Буудандарды булкунтуп,
Бугудай кылып чураттын.
Ак албарс кылыч суурудун,
Айкырып жоого чубурдун.
Атаңдын көрү калмактын
Айласын жаман куурудун.
Жаккан отун өчүрдүн,
Жаткан жерден көчүрдүн.
Таң аткыча жол чалып,
Уйкусу канбай көзүңдүн,
Аттанып үйдөн чыкканы,
Ат жайдактап бел чечпей,
Алыңар кетти өзүңдүн.
Бүгүн өргүү бололук,
Кысыр эмди кур тайдан,
Арбакка атап соёлук.
Чатыр тигип алалык,
Семизинен бир тайды,
Дагы союп салалык,
Калмактын дайны жок болсо,
Бул жерге үч күн жаталык,

Каз, өрдөгү көп экен,
Тамашага баталык.
Ат өргүтүп, эс алып,
Шабыят тээп күрөшүп,
Балалык кумар басалык.
Элге кабар салалык,
Бүт көчүрүп алалык.
Жайкалган ушул кара саз,
Жайлоо кылып салалык.
Ушул бойдон жоголсо,
Уйкусун такыр алалык,
Жай ичинде камынып,
Чалкалмак көздөй баралык.
Башынан бузук арамдын,
Бейпайга башын салалык».

Кырк жигит кысыр эмди тайды союп, чатырды тигип, чатыраш* ойноп, баарысы жатып калышты. Таң сүргөн кезде, Табылдынын элинен беш жүз киши келип калды. Аксакал Уста сөз сурап отурду. Жанакы болгон иштин баарын айтып беришти. Баштан аяк сөзүн угуп, Табылдыга жана кырк жигитке ыраазы болду. Жылкыны жыйнап, калмактан түшкөн аттарды санап көрсө, ээр-токумдуу ат үч жүз, ээрсиз ат миң сегиз жүз, барлыгы эки миң бир жүз ат экен.

Аксакал Уста кубанып: «Баракелде, балам, алам деп келип алдырат деген ушул, чабам деп келип чалдырат деген ушул, балдарым, эми кетелик» — деп, Табылдыга кеңеш салды.

Табылды менен Элдияр бул сөздөргө көтөрүлүп, карыя Устага айткан сөзү:

«Аяш ата Устасыз,
Арнаган жолду бузбаңыз.
Жол ачылып турганда,
Жакшы келди бул кошун,

Жалпы мага кошуп бер,
Быйылкысын силерге
Жайлоо болот ушул жер.
Жакадан элди көчүргүн,
Жалпы баарын келтиргин.
Жайлоо кылып мына ушул,
Балгартты бойлой жеткиргин,
Жата бергин чалкалап,
Мал семирсин кайкалап.
Өзү жеткен жылкыны,
Убара кылба алпарып,
Калмактын атын бөлүп ал,
Калган менин жылкымды,
Кара сазга жайып сал.
Көчүрүп келип айылды,
Каз катарлап конуп ал.
Үлүш берип, бээ союп,
Кийик атып, куш салып,
Жата бергин, абаке,
Өзүңчө жалгыз хан болуп.
Беш жүз кошун алайын,
Менден качкан калмактын,
Аркасынан барайын.
Алдымдан жоо кабылса,
Атын тийип алайын.
Кетип калса жеткирбей,
Айлына жетип барайын.
Ал кулга баш алдырбай,
Жылкысын тийип өрүштөн,
Жылас кылып салайын.
Кууп чыкса артымдан,
Алмадай башын чабайын,
Азапка дуушар кылайын.
Мындан кийин Чалкалмак,
Чалкалмак тургай бар калмак,
Кыргыздын атын укканда,
Кың эткисиз кылайын» –

Деп, Табылды басылды.
Толкуп кетип Элдияр,
Сөз айтууга шашылды.
Жол бериңиз, ата – деп,
Устага уулу асылды.
«Сөз ушундай эмеспи,
Ырас айтат Табылды,
Жатып алсак болобу,
Жайытка калмак келгенде,
Жазасын берип качырдык,
Бир беттешип көргөндө.
Өкүмсүп өзү кол салды,
Байкашып көрдүк бул жерде,
Калмактын калкы көп экен,
Чалкалмак деген беги экен,
Кумурскадай болсо да,
Кубаты начар эл экен,
Жан аябай киришке
Биздин кыргыз эр экен.
Беш жүз колго беттешип,
Кырк үч кыргыз салыштык,
Эки жолу калмактын
Эрдиги менен тааныштык.
Батанарды бергиле,
Барсын балдар дегиле,
Бир кудайга тапшырып,
Байкап бизди көргүлө.
Ажал жетсе өлөлүк,
Аман болсок келелик,
Атагы чыгып жер жарып,
Алышкан жоону женелик», –
Деп Элдияр суранып,
Дегдешип балдар чунайып,
Камчысын салып мойнуна,
Калың элден дуба алып,
Катар туруп кырк баатыр,
Карап турду мунайып.

Табылды баштап Кырк жигит бата сурап турганда Устанын берген жообу:

«Ракмат, балдар, жүрөккө,
Жеттиңер, жаштар, тилекке.
Бирок менин айтарым,
Бул сапар үйгө барыңар,
Эл ичинде кары бар,
Калың элди чогултуп,
Калкка кенеш салыңар.
Каны суюк эр жүрөк,
Жаш баласың баарыңар,
Элге барып шашпастан,
Көбүрөөк кошун алыңар.
Чалкалмакты чабууга
Мурда жолду чалыңар.
Жаштык кылып ээликпей,
Жасоону* калың табыңар.
Сураганың чын болсо,
Сунушум ушул балдарым,
Менин тилим алыңар» –

деп, Уста сөзүн бүтүрдү. Табылды, Элдияр, Эрмек жана кырк жигиттин шагы сынып: «Бизди дагы эле бала дейт турбайбы, мейли алдынан алакан жайып бата сурап кеттик. Бул келген беш жүз кишинин барганы барсын, барбаганы калсын. Калмактан түшүрүп калган аттарды бул келген эл олжо кылып кетсин, жылкыны бул жерге таштап, өзүбүз Чалкалмактын артынан барабыз» – дешип, эки бээ союп, элди конок кылып, калмактан алган эки миң бир жүз атты «соогатыңар ушул» деп келген элге берип, кырк жигит Чалкалмактын артынан жөнөмөк болуп он беш бээ, он жоргого кошун артып, аяш атасы Устага таарынгансып жөнөп бара жатып, Табылдын айткан сөзү.

«Кыргыздан чыктык кырк бала,
Кыяматтык дос бала,
Калкыбызды кайтарып,
Калмакка кеттик биз жана
Коштошуп алып кетелик,
Аяш атам Устага.
Ойлогон сөздү айталык,
Катагандын калкына,
Эл үчүн эрдик кылабыз,
Эркелеп бата сурайбыз,
Калк үчүн кайрат кылабыз,
Карыдан бата сурайбыз.
Калайык сага эп эмес,
Калмакка кетип барабыз.
Касташкан жоону жеңсек – деп,
Талап кылып турабыз.
Ат башын кайра бурбайлы,
Азыр бата сурайлы.
Аман-эсен тургула,
Аттандык, токтоп турбайлы.
Аяш атам жарыктык,
Ажалдан алып калчудай,
Аягансып турбайбы.
Аттанган сапар жолунан,
Айныганда иш болбой,
Атаңдын көрү Чалкалмак
Акыры бизди тим койбой,
Жайкын жаткан кезимде,
Жылкымды тийип алганы,
Туюк белди метилеп,
Ашуу кылып салганы,
Кайдан билдик калмактын,
Кароол карап, күч жыйнап,
Капыста жатып алганын?
Изине түшүп барбасак,
Калмактан кабар албасак,
Жерине сүрүп салбасак,

Камынып чыккан Чалкалмак,
Качып кетер эр эмес,
Душман жок деп тынч жатыш,
Бизге ылайык кеп эмес,
Береги аркайган аска Кара-Тоо,
Ашпай койчу бел эмес.
Жабытта жатса, төрт миң кол,
Жазы талаа кең өндүр,
Жарыктыгым кең Балгарт,
Жашырбай койчу жер эмес!
Жаман-Эчки, Үч-Эмчек,
Кулжасы кумда куюлат,
Аркары төрдө жыйылат.
Эчки, теке төшүндө,
Каршы-терши чубурат.
Атып жатса четинен,
Ар жагы бери жыйылат,
Ошого чейин барамын,
Калмактын изин чаламын,
Башы Жууку, Барскоондон
Ашууга чыгып барамын.
Кең Ысык-Көл бетине,
Ашыкпай дүрбү саламын,
Калмактын кайда экенин
Алыстан көрүп билемин.
Кетип калса Чалкалмак,
Ээн жаткан төрлөрдөн,
Аюусун атып келемин,
Тарагай, Буркан, Ысык-Көл
Калтырбай баарын көрөмүн.
Ажалым жетип күн бүтсө,
Үйдө да болсо өлөмүн.
Душманды көрүп турган соң,
Жабыттап жатып алгынча,
Жазы кыргыз элинин
Жайлоосун чалып келемин.
Кыргыз үчүн кыйналып,

Кызмат кылып беремин,
Кырк жигитим ээрчитип,
Кыдырып жерди көрөмүн.
Кош, аман тур, калайык,
Козголдум, эми жөнөймүн».

Табылды сөзүн бүтүрүп, жөнөмөк болуп атка камынды. Карыя Уста карап тура албай: «Токтой тур, балам Табылды» – деп, көзүнөн жашын төгүп айткан сөзү:

«Эр Табылды, кулунум,
Бул айтканың акыл сөз,
Уга турган макул сөз.
Калк үчүн каның көөкөрлөп,
Калмакты көздөй барам – деп,
Кайрат кылып турасың.
Катаган элин багам – деп,
Эл үчүн кызмат кылам – деп,
Ээликтин, балам, барам – деп.
Эрегишкен калмактын,
Элин чаап алам – деп.
Алыска сапар барам – деп,
Ар тарапты чалам – деп,
Атаңдын көрү калмактын,
Айлын чаап алам – деп.
Менин айткан бир сөзүм,
Угуп тур, балам, сен өзүң.
Аркарын атып, ойной жүр,
Акылың баштан жойбой жүр,
Санаасы бузук кузгун бар,
Кудайназар жаман чал,
Анык душман как ошол,
Алыска кетпей, кулунум,
Анын жайын ойлой жүр.
Сен болбосоң, Табылды,
Калкың кайрат кылалбайт,

Кармашып аны жыга албайт.
Элин эрдик кыла албайт,
Эрегишип жеңе албайт.
Өзүн үйдө турганда,
Ал как баш эл четине келе албайт,
Энеси калмак эмеспи,
Анын кеги түк калбайт.
Ушу турган элиндин
Ээрчигенин ала кет,
Жер калтырбай чала кет.
Кара-Каман, Тешик-Көл,
Как ошого бара кет.
Керилген сары төрү бар,
Кең өндүр түзөн, бели бар.
Үч мин тургай, он миң кол,
Көрүнбөй жатар жери бар.
Кароол карар кыры бар,
Калың отток чөбү бар.
Качпай калса Чалкалмак,
Как ошого бекинип,
Карап жатар эби бар.
Кантип сенден аяйын,
Карган атаң батамды,
Кагылайын кулунум,
Капаланбай эми ал!
Чал-чабырын маа таштап,
Ушу турган элиндин
Барар болсоң көбүн ал».

Уста чал элүү киши алып калып, төрт жүз элүү кишини Табылдыга кошуп батасын берип, Табылдыны жолго салды.

* * *

Чалкалмак элин эки бөлүп, эки өндүргө бекинип, өзү бир миң алты жүз кошуну менен Кара-Каман, Тешик-Көлдө кароол карап жатат эле. Та-

былдынын кошуну келип, Улуу-Суунун боюна конуп жатканын көрдү. Ошондо Чалкалмак калың колду камынтып, каруу-жарак салынтып:

Калың кара кошунун
Аттантып алды жабылтып.
«Серендеген жетимдин
Жолун тосуп барайын,
Конуп жаткан жеринде,
Козголтпостон чунакты
Кокуйга башын салайын,
Атайы келип жортуулга,
Атышпай кантип калайын.
Жерди мыктап чалайын,
Жер өлчөмүн алайын,
Кыябы менен жетимге,
Кызыкты эми салайын.
Колдун баарын аткарып,
Коштоосуна ат алып,
Ташкалактын талаага,
Такыр түшүп барайын.
Сарыгоонун күдүргө,
Колдун баарын бекитип,
Конуп жаткан жетимди,
Кокустатып салайын».

Чалкалмак жанына эки баатыр жигитин алып, Табылдыны конуп жаткан жеринен басмак болуп, күдүргө кошунун бекитип салып, өзү чалгынга жөнөп калды.

Табылды кошунун Улуу-Суунун боюна кондуруп коюп, Элдиярды алып: «Кара-Камандын башын чалып келемин» – деп кеткен эле, көз байланып, иңир кирип баратканда Кара-Камандын капчыгайынан калмактардын жатканын көрдү.

Табылды: «Кантер экен калмак» – деп карап олтурду. Чалкалмак кошунун бекитип салып, жа-

нына эки баатырын алып, Табылдынын колун көздөй келе жатканын көрүп олтуруп, Табылдынын Элдиярга айткан сөзү:

«Айланайын, Элдияр,
Издеп барчу Чалкалмак,
Изимден туура кез келип,
Имерчиктеп жаткан бейм,
Ирмесем деп белсенип
Качты деген Чалкалмак,
Кабылды жолдон кез келип.
Кара-Каман төрүндө,
Калмактар жаткан турбайбы,
Кармашарга белсенип,
Душманың жолдон кез болду,
Туура алдындан бет болду.
Көрүп алдык биз мурда,
Көңүлгө туура кеп болду.
Көнтөрө сайып алабыз,
Күдүрдө жаткан көп колду.
Эми Элдияр ылдам бар,
Элге бачым кабар сал.
Чалкалмак тооруп жеткиче,
Даярданып калыңар.
Эр болсо калмак батынып,
Элге барып кол салар.
Барып калса кокустан,
Тегеректеп алыңар.
Мен артыңан барайын,
Алдыма салып алайын.
Кайра тартса кашаттан,
Качырып найза саяйын.
Кары чалды өткөрбөй,
Калмагына жеткирбей,
Кайгуулга келген немени
Кан жөткүртүп салайын» —
Деп, Табылды жумшады.

Элдиярды элине.
Даярданып Табылды,
Тосуп жатты калмактын
Өтө турган жерине.
Элдияр кетти жылт коюп,
Элди көздөй кылт коюп,
Жетип кабар салды эми,
Конуп жаткан кошунга,
Сүйүнчүлөп барды эми.
Жайкын жаткан калың эл,
Жабыла тура калды эми,
Жанакы сөздүн баарысын,
Элдияр койбой айтты эми,
Абырдан шабыр ат токуп,
Аял кылбай бат токуп,
Табылдынын кошуну
Даярданып калды эми.
Күдүрдүн чети кайкаңдан,
Күтүп жатты Табылды,
Будурдун чети буткулдан,
Бугуп жатты Табылды,
Чалкалмактын каңыртын
Угуп жатты Табылды.
Өтсүн калмак мындай – деп,
Өнүп турат Табылды.
Келатканын калмактын
Көрүп турат Табылды.
Чалкалмак келет чалкалап,
Чарайнасын калкалап,
Табылдыны бүгүн түн,
Чабабыз – деп талкалап.
Карабоз аты бышкырып,
Караан көргөн немедей,
Эки жагын каранып,
Үркүчүдөй кошкуруп.
Камчыланып Чалкалмак,
Кара санга бир уруп,

Как тушуна жакындап,
Калмак өтү сункуюп,
Качырып чыкпас белем – деп,
Табылды турат зыңкыйып.
Кайра ойлонуп Табылды,
Калмак өтсүн эл жакка,
Кайра тартса бер жакка,
Кан жөткүртүп бул чалды
Капталтайын тузакка, –
Деп ушундай ойлонуп,
Сабыр кылып токтолуп,
Өткөрүп ийди эли жакка,
Онтойлонуп козголуп,
Алмабашка ок коюп,
Ак милтеге чок коюп,
Токтоно албай октонуп,
Атасын ээрчип алгансып,
Жүрөмбү – деп бук болуп.
Караанын улай бастырып,
Калсамбы – деп качырып.
Кантерге айла табалбай,
Келе жатат ашыгып.
Аңгыча болбой Чалкалмак,
Кашатка жакын барды эми,
Кабагында көп колдун,
Жатканын көрүп калды эми.
Мен ушундай жатайын.
«Кошунду ылдам алып кел,
Кайра бирөөң барып кел,
Сүйүнчүлөп күлүп бар,
Сүйлөгөн сөздү билип бар,
Калбай келсин калың кол,
Калың олжо кез болду.
Капилет жатат кыргыздар,
Баатыр багып калды де,
Барар жерин чалды де.
Тегерегин арытып,

Тегин жаткан кыргыздын
Как жанына барды де.
Ылдамыраак келсин де,
Баатырларды, балбанды,
Алды жакка бөлсүн де.
Таңдан эре-середе,
Тамашамды көрсүн де», –
Деп Чалкалмак күбүрөп,
Сүйлөсө үнү дүнүлдөп,
Бир жолдошун жумшады.
«Калың колго айтып бар,
Бүгүн олжо алуучу күнү деп».
Бул сөздү угуп Табылды,
Каары келип өзүнүн
Жалыны чыгып көзүнүн,
Алмабаш жулуп жонунан,
Албарсын оңдоп кабынан,
Караанды болжоп бир алып,
Качырып калды сонунан.
Качты калмак тура албай,
Канча экенин биле албай,
Алмабаш үнү чыккан соң,
Кайрылып беттеп кире албай,
Алмабаш үнү тарс этип.
Кызарып огу жарк этип,
Атына тийип бир калмак,
Калгандай болду жалп этип,
Алмабаш асып жонуна,
Найзасын алып колуна,
Арчатору ат менен
Табылды кирди кубалап,
Чалкалмактын соңуна
Тарс дей түшүп Алмабаш,
Манастап ураан аралаш,
Даана угулуп калды эми
Табылдынын колуна,
Аттанышып шашкылап,

Кармай көр деп чапкылап.
Кашатка чыкса калың эл,
Казылган кара чаң жатат,
Чаң артынан жарышып,
Найзанын учу кагышып,
Чуркураган көп кошун,
Чуулдап үндү салышып,
Кара талаа дүбүрөп,
Карангыда адашпай,
Кайдасың, бери жүрү – деп.
Кантип жалган айтайын,
Как эле Табылдынын үнү – деп,
«Баабедин» – деп бакырды,
«Манас» – деп ураан чакырды,
Бүгүн маашыр түнү – деп,
Келе жатат калың эл,
Кең талаада дүбүрөп
Коркоктордун баарысы,
Керээзин айтып күбүрөп.
Чалкалмак качкан тура албай,
Чамалап жоону биле албай,
Өксүп келет Табылды,
Өпкөгө найза иле албай
Кунан чабым барганда,
Куушуп кызык салганда,
Кутултуп ийип калмакты,
Каламбы деп арманда,
Атка камчы урду эми.
Арчатору буудан да,
Ачуурканып камчыга
Арышын катуу керди эми,
Арстай куйрук көтөрүп,
Аркардай бутун сайылтып,
Жал-куйругун жаныбар,
Асаба туудай жайылтып.
Аркан бою калмакка,
Аралашып келди эми.

Айдалынын бетине,
Табылды найза берди эми.
Учу болот, бөрү тил,
Найзанын жайын эми бил.
Таамай сайып Табылды,
Далыга мыктап тийиптир.
Чопкутту чоюп бөлүнтүп,
Соотту жарып сөгүлтүп.
Кыр арканын балык эт,
Карартып канын төгүлтүп.
Карыш кирип кетиптир,
Табылды таамай жетиптир,
Чопкут, олпок, соотту,
Чогуусу менен тешиптир.
Арканын балык этине,
Абдан кирип кетиптир.
Карабоз мүргүп эңкейип,
Калмактын бели деңкейип,
Аттан кулап кетерде,
Кылычтап башын кесерде,
Буйтап качып Карабоз,
Бура тарта берди эле,
Өтө коюп Табылды,
Алдына туура келди эле,
Кый сүйбөөгө Чалкалмак,
Кыйгай сайып көрдү эле.
Кыйбы менен тийгенби,
Кылычтын боосун үзүптүр,
Кылычы жерге түшүптүр.
Беттеше түшүп берендер,
Белчемдүү жерге сайышып,
Тең тийгенде найзасы,
Тегеренип буудандар,
Темтендей түшүп майышып,
Найза менен мушташып,
Жүрөктүн башын тушташып,
Көмөлөтө койсом – деп,

Көр оозун көздөй кысташып.
Найзадан айла боло албай,
Чочморун колго алышып,
Чокуга болжоп салышып,
Тарткылашып бир-бирин,
Жакага колу карышып,
Эки колдон тарткылап,
Далай жерге барышып.
Эки жактан эки кол,
Келип жатат жарышып,
Ким экенин ким билет,
Караңгынын көзү жок,
Кабылганын чабышып,
Калмак, кыргыз көп кошун,
Карсылдашып калышып,
Баатырлар найза салышып,
Балбандар чокмор алышып,
Башка болжоп салышып.
Уюган калың чаң болуп,
Ураандын үнү шаң болуп,
Калың элдин үнүнөн
Угалбай кулак маң болуп.
Уруш болду түн бою,
Жер жүзү кызыл кан болуп.
Жүрөгү жок адамдар,
Жүрө албай жатты дал болуп.
Жүгөнү башта шылдырап,
Жүргөн жайдак мал болуп.
Таң агарып сөгүлдү,
Жерге жарык төгүлдү.
Ким экенин тааныптыр,
Киши даана көрүндү.
Туусун көрүп эки кол,
Эки жакка бөлүндү.
Канчалык адам жуушаган,
Каза жеткен өлүмдү.
Казасы жетип канча жан,

Каны суудай төгүлдү.
Байрагын көздөй барышып,
Туусун карай жарышып,
Эсептешип эки кол,
Эл эсебин алышып.
Таң атканча тынымсыз,
Талкалашкан салышып.
Миң алты жүз калмактан,
Миңге жетпей калыптыр,
Башкасы кайда ким билет,
Эсебин азыр алыптыр.
Чалкалмак кошту белендеп,
Калмактар жөнөп калыптыр.
Кыргыздын колу топтошуп,
Кыранга барып токтошуп.
«Баланча кана, кокуй» – деп,
Кыйласын эстеп жоктошуп.
Жан эсебин алды эми,
Жогун издеп барды эми.
Кан аккан майдан талаада,
Калкка аралаш сулаган,
Өлүккө көзүн салды эми.
Кылыч тийип башына,
Жарылгандар бар экен,
Найзанын учу жүрөккө,
Малынгандар бар экен.
Чочмор тийип чыккыйга,
Жанчылгандар бар экен.
Шейит болду ушул – деп,
Айтылгандар бар экен.
Жыйнаганда баарысы
Жүз он эки жан экен.
Жыйнап баарын болду эми,
Аманат кылып бир жерге
Топтоштуруп койду эми.
Табылды кана, кокуй – деп,

Араң эми эстеди.
Эстен чыгып эки дөө,
Эл ичинде көрүнбөйт.
Талаадан таппай буларды
Издейлик тоонун төрүн дейт.
Издеп жүрөт эки кол,
Эки суунун башынан
Кол ортосу кошулбайт,
Коркоктор башын жашырган.
Үч-Эмчек өрдөп Элдияр,
Дүрбү салып караса,
Чубашкан киши көрүнөт.
Ашуунун бодур ташынан,
Билейинчи кимдер – деп,
Элдияр жүрдү артынан,
Кертабылгы ат менен,
Келе жатат чуратып.
Кенебеген эр немең,
Керүү тарткан бел менен,
Жоо экен деп ойлонбой,
Аралаш чыкты эл менен.
Белге чыгып барганда,
Элге көзүн салганда,
Ашуунун кайкы белинде,
Ачакей таштын түбүндө,
Арчатору көрүнөт,
Найза илинген ээринде
Алмабаш үнү тап этет,
Ача таштын бетине,
Ок тийгенсип жарк этет.
Элдияр ылдам жүрү – деп,
Табылды үнү барк этет».

Элдияр энесин көргөн немедей энтелеп, атасын көргөн немедей ашыгып, Табылдынын жанына келди.

«Айланайын, жалгызым,
Адашып кайда кеттиң – деп,
Артыңдан издеп чочудум,
Алда кандай болдуң – деп.
Атышкан жооң кана – деп,
Ачаташ болуп паана* – деп,
Аман-эсен барсынбы?
Аран көрдүм жүзүңдү,
Арзымды шашпай айтармын,
Анттуу досум сага – деп.
Көзүнүн жашы чубуруп,
Көрүшсөм деп жүгүрүп,
Элдияр аттан түштү эми.
«Айланайын, Элдияр,
Айткан сөзгө кулак сал,
Акыреттик жан досум,
Атыңды далдаа байлай сал,
Көрүнсө атып салбасын,
Көмүттө жаткан душман бар.
Жашырынып жакын кел,
Жаныма ылдам бачым кел,
Жабытта жаткан береги
Чалкалмакты келип көр.
Айдалыга найза жеп,
Шашып келген бул жерге,
Ат үстүнөн жулунуп,
Алдырар кези болгондо,
Аркасы канга толгондо,
Кыр аркага найза жеп,
Шашып келген бул жерге,
Койну канга жык толуп,
Батып келген бул жерге,
Колдон-тондон чоюшуп,
Тартып келген бул жерге.
Козголо алгыс болгондо,
Кокусунан бошонуп.
Качып келген бул жерге.

Кошто жаткан калмактар,
Кошо келген бул жерге.
Караңгыда көзүм жок,
Калп айтарга кезим жок,
Калың кыргыз кошундан,
Элдияр, Эрмек досумдан,
Ажырап калып мен жалгыз,
Калмак менен алышып,
Караңгыда салышып,
Мен да келдим бул жерге.
Таң ата ташты тапканмын,
Жан калкалап жатканмын.
Көрүнгөнүн кетирбей,
Күм-жам кылып атканмын.
Көл бетине жеткирбей,
Күн батканча жатканмын.
Кумурскадай көп калмак,
Көмөлөтө аткамын», –
Деп сүйлөдү Табылды.
Түндө кылган жумушун,
Көп сүйлөдү Табылды.
«Жаралуу кылдым калмакты,
Жардам бер деп ар убак,
Таң атканча оозумдан,
Кетирбедим Манасты».

Табылды менен Элдияр эс алышып олтурушту. Анан өз кошундарына барып кошулушту. Уста карыяны чакыртып алып, өлгөндөрдү ардактап көмүштү.

Чалкалмак жаралуу болуп качып, Чоң-Ашууну ашып, Табылды келип калабы деп шашып, атка жүрө албай, алына кире албай, жерден үй каздырып алып, жаратын дарыланып жатып калды.

Калмактын баарысы чогулуп, Чалкалмактын алдына келип, акыл сурап калышты. Ошондо Чалкалмактын айткан жообу:

«Атандын көрү көп калкым,
Баарын бирдей чөп калкым,
Алакандай кыргызды
Атайы келип ала албай,
Алдына жылкы сала албай,
Жаралуу кылып төрөңдү,
Аман үйгө бара албай,
Канетип элге барабыз,
Кан чыгып беттен уялбай,
Көп адамды кырдырып,
Колдогуну алдырып,
Эл оозунда болобуз,
Жаман атка конобуз,
Менин тилим алгыла,
Ысык-Көлдү жээктеп,
Кошту тигип салгыла.
Бирок Тоңдун белин каратып,
Өксүбөй чалып тургула.
Билинип калса Табылды,
Мага кабар салгыла.
Кубаласа качып кел,
Урааныңды чакырып,
Чалкалмактап айтып кел,
Менин жаткан жеримден,
Ыраактабай жакын кел.
Токтолбой качып өтө бер,
Кутулар жериң бет алып,
Куушкан бойдон келе бер.
Сырбаран оозун кылайтып,
Жер үңкүрдөн чыгарып,
Даярланып жатамын,
Андабай келе жатканда,
Табылдыны атамын.
Бирок силерге айткан кеңешим,
Качып бириң кетпегер.
Аркы четин калмактар,
Кара-Суудан өтпөнөр.

Кароолду күндө өксүтпөй,
Кыргыздын колун көздөнөр.
Топ-топ болуп жатыңар,
Жоо көрүнсө атыңар.
Эң акыркы айтканым,
Шашылып калсаң кай бирин,
Мени көздөй качыңар». –

деп, жерден үнкүр казып алып, ок куюп, дары ийлеп жатат. Табылды Тондун бир жагын Сары-Бел кылып, бир жагын Керүү-Төр кылып бекинип, кароол карап жатты. Кулгунанын белин көрдү. «Мен эртең менен кароол карап олтурсам, Ак-Сайдан көп калмак чыкты» – деп, Табылды кырк жигитти ойготуп, айткан сөзү:

«Кырк жигит менин жолдошум,
Кыраан бала жолборсум,
Калмактын көрдүм кыйласын,
Баатырлар эми жол болсун!
Элдияр, Эрмек келгиле,
Эрдиктин ишин билгиле.
Элге кылдык көп зыян,
Эсиңерге салгыла.
Ээк алдында душман бар,
Эбин таап киргиле.
Бүгүн оюм бөлүндү,
Кароол карап олтурсам,
Бир топ калмак көрүндү.
Моюнга алып чыкканбыз,
Кайыптан болчу өлүмдү.
Балгартта калган элибиз,
Бар беле мындай кебибиз,
Жоо көргөндө турууга,
Болобу биздин эбибиз.
Же алмакта, же өлмөк,
Ак калпак кыргыз элинин,

Жол кайтарчу чеибиз.
Ат өрүтүп эс алдык,
Алты күнү жол салдык,
Алдыдан душман көрүндү,
Талкалайлы эми биз.
Алыс калды белем да,
Ат-Башы, Нарын жерибиз.
Чалкалмакты өлтүрсөк,
Анан чыгат черибиз.
Узап кетпей калмактар,
Бекинип жолдо жүрүшөт.
Биздин кыргыз элинин,
Берендигин билишет.
Бир жолу тынып калбасак,
Бир күнү малды тийишет.
Жасанып чыккан калмактар,
Жабырттап жолдо жүрүшөт.
Оңуна келсе калмактар,
Айылды чаап киришет.
Өзүнөр көргөн Ала-Тоо,
Өзөнү кандай жер эле.
Өкүм кылып ээлеген,
Өжөр калмак эл эле.
Бир сапар кууп чыгарган,
Баатыр Манас эр эле.
Азыркысын айтканда,
Ала-Тоону жердечү,
Атагы чыгып эл дечү.
Алыстан душман келбөөчү.
Кыргыздын жанын тындырып,
Калмактын белин сындырып,
Калкы көлдү ээлөөчү,
Эрманкандын баласы,
Эр Табылды мен элем,
Эрчитип бирге жүрүшкөн,
Эмчекти бирге эмишкен,
Кырк баатыр атак сенде эле.

Алты күн өргүп тыныгып,
Ат эс алып калды го,
Абдан уктап жайланып,
Эр эс алып калды го.
Артынан кууп биз келсек,
Алыс кетпей калмактар,
Алдыдан кудай берди го.
Чалкалмак кайда болду экен,
Жарааты кантип калды экен?
Ушу жүргөн калмакта,
Чалкалмак баатыр бар бекен?
Баарысын айтып кантейин,
Балгартта калган биздин эл,
Кандай күндө болду экен?
Жер, суу толгон көп калмак,
Жабытта калып бир тобу,
Жылкы тийип жүр бекен?
Баштагынын үстүнө
Майып болуп кыргыздан,
Сайышып жаткан күн бекен?»

Табылды кырк жигит менен келе жаткан калмактын жолун тосуп, уруш салып, бир канчасын кырып, эки калмакты байлап алып, Арал, Кара-Тоону мекен кылып, чар тарапты чалып, чоң дүрбүнү салып жата берди. Кыргыздан калган калмактар ар жердеги калмактарга кабар салып, чогулушуп алып, Табылды жаткан Кара-Тоону тегеректеп, жөө мергендер менен курчап алып, туш-тушунан аңдып жүргөнүн дүрбү менен көрдү. Ошондо Табылды кырк жигитти төрт тарапка бет алдырып, үч күн, үч түн атышып жатып, ок-дарысы азайып, башка жерге баралы деп айткан сөзү:

«Айланайын, кырк баатыр,
Айла кетип баратыр,
Ок-дары калды азайып,

Ойдо душман мол жатыр,
Оюнарды айткыла,
Ойдун кара талаада,
Карарган калың кол жатыр.
Аркадан келчү кол кана,
Аркадан тапчу эл кана!
Алты күн өттү болжолдон,
Ашып келчү бел кана.
Тегеректеп калмактар,
Көптүгүнө салышты,
Түзөң жердин баарысын,
Түгөл ээлеп алышты.
Чөпкө тоюп, суу ичпей,
Буудандар ачка болушту.
Күнү-түнү алты күн
Бир уктатпай коюшту.
Атышып жатып жоо менен,
Мылтыктын үнүн үзбөдүк.
Жайкын жатып бир күнү
Жайланып тамак ичпедик.
Күпсөрдө дары күбүлдү.
Таз карды чөпкө толбосо,
Күлүктөр кантип жүгүрдү.
Кутуда дары куурады,
Кургакта аттар суусады.
Уй түгүндөй көп калмак,
Ушунун баарын чырмады.
Караңгыда аттанып,
Каптап сүрүп чыгалы.
Кабылганын калмактын
Калтырбай баарын кыралы.
Түзгө түшүп баралы,
Аркайган тоонун түбүнөн,
Атка жайлуу түзөңдү
Конуш кылып алалы.
Ат өргүтүп эс алып,
Анан уруш салалы.

Аркада калган кыргыздан,
Анык кабар алалы.
Аман-эсен жатышса,
Азык-түлүк, ок-дары,
Арбын жыйнап алалы.
Чалкалмак кайда экенин,
Чар тараптан чалалы,
Жаралуу болгон неменин,
Жаткан жерин табалы.
Жер өлчөмүн алган соң,
Анан жоого баралы» –
Деп, Табылды айтканда,
Кырк жигит макул көрдү эми.
Караңгыда аттанып,
Карышкырдай таптанып,
Кыялап жүрчү жол менен,
Кырк чамалуу кол менен
Каптал ташты пааналап,
Калмактын четин аралап,
Кабылышып калышса,
Кайсы бирин жаралап,
Буйдалыш уруш кылбастан,
Токтолуп жоого турбастан,
Бет алган жагын бакырып,
Туш келгенин найзалап,
Чалкалмак баатыр кайдалап,
Кайсы бирин калмактын
Кырк жигит чаап бир бирден,
Кылыч менен майдалап.
Талаага чыкты жарышып,
Тамашаны салышып.
Аңкайган тоонун түбүнө,
Агын суунун түзүнө,
Кош түшүрүп салышып,
Коштоодон семиз бээ союп,
Өргүп жатып алышып.
Кырк жигит калды демденип,

Уйкусун уктап канышып,
Табылды менен Элдияр,
Кароолдон түшпөйт бул экөө,
Калмакка дүрбү салышып,
Дарысын ийлеп, ок куюп,
Даярданып кырк жигит».

Калмактар Табылдынын Кара-Тоодон кетип, Ала-Тоонун этегине барып жатканын көрүшүп, жер үйдө жаткан Чалкалмакка келип кеңеш кылышты. Чалкалмак үңкүрдө жатып жарааты айыгып, ок-дарыны мол кылып алган экен. Калмактарга катуу жардык кылып айткан сөзү:

«Күлүктөн тандап ат мингин,
Чопкуттан тандап тон кийгин.
Күнүгө жүздөн баатырың,
Өксүбөстөн ма келгин,
Көрсөтөм барар жеринди,
Уккула айткан кебимди,
Өлүмгө айдайт деп коркпой,
Бекем байлап белиңди,
Эр Табылды душмандан,
Эсен сакта элиңди.
Араласа кырбайбы,
Амалдуу бала турбайбы.
Алты миң калмак бир жүрүп,
Алтымыш жоодон качканда,
Анык кудай урбайбы.
Кыябын тапса кырбайбы,
Кыраан бала турбайбы.
Кыйла калмак биз жүрүп,
Кырк кишиден качканда,
Кыргыздар олжо кылбайбы.
Мен жер үңкүрдө жатамын,
Чениме келсе атамын,
Атын атып аксатып,

Өзүн колго түшүрүп,
Тамашага батамын.
Жүз киши күндө барып кел,
Эрдик кылсаң баатырлар,
Табылды менен сайышып,
Жүрөккө найза малып кел.
Алдымдан туура качып өт,
Аял кылбай шашып өт.
Артыңда болсо Табылды,
Азыр бол – деп айтып өт.
Кароолду жазбай турамын,
Сырбараң мылтык сунамын.
Каргадай болгон немени
Кан жөткүртүп саламын.
Менин тилим алып тур,
Күндө жүздөн барып тур.
Кезек менен аттанып,
Барганың өргүп калып тур.
Аламан коюп кетпесин,
Абдан жолун чалып тур.
Аттанып келип жүз киши,
Алдыма келип учурап,
Акылыма канып тур.
Бул жардыгым билгиле,
Айтканыма киргиле.
Чалгынга барбай калганың,
Тарап кетпей чогулуп,
Даяр болуп жүргүлө.
Чамаңар келсе калың кол,
Мен күчүмө киргиче,
Эр Табылды баланы,
Элин карай сүргүлө» –

деп, Чалкалмак кошуна катуу жардык кылып, калкын узатып, үнкүрдүн үч жерин тешип алып, жата берди. Ошондо жигиттеринин айтканы:

«Чалкалмак бирди кылат го,
Такыр бизди кырат го,
Күндө жүздөн жиберип,
Табылдыга кырдырып,
Өзү жалгыз калат го.
Түнкүсүн тынчтык албасак,
Түгөл кырат барбасак.
Табылды келип талкалайт,
Талыбай жолду чалбасак,
Качып кетсек хан кырса,
Кармашсак кыргыз эл кырса,
Канткенде эми жан тынат,
Хан Чалкалмак коркутуп,
Каарын салып олтурса,
Кайдан келдик кыргызга».

Кужулдашып келип, кош-кошуна түшүп, кезек менен барууга даярланып жатышты. Табылды эки жигит кошуп Эрмекти элине жибермек болуп айткан сөзү:

«Эки жигит ээрчитип,
Эрмек баатыр барып кел,
Балгартта калган элинден,
Барып кабар алып кел.
Келебиз дешип кечикти,
Кебине мыктап канып кел.
Жылкыны барып көрүп кел,
Бизден кабар берип кел.
Калган кыргыз аманбы,
Же калмактан анда калганбы,
Капилет жаткан элинди,
Кайра тооруп барганбы.
Биз быякта жатканда,
Бир бөлөгү барганбы,
Уй түгүнөн көп калмак,
Улам тооруп жылкыны,
Анда калган элинди,

Убарага салганбы,
Аман-эсен жатышса,
Аркандан барам – деп айткан
Аяш атам жарыктык,
Устанын сөзү жалганбы.
Туура ушундан ашып бар,
Турбастан ылдам шашып бар,
Кайда экенин билүүгө.
Кара-Сазда калды эле,
Калың малды басып бар,
Жылкы барбы жеринде,
Бел-Тепшинин белинде,
Чыр бар бекен байкай жүр,
Нарында жаткан элинде.
Келмек эле биздин эл,
Бар болсо айткан кебинде.
Чар тарапты чала жүр,
Жоо жакын элдин ченинде.
Токтолбостон кайтып кел,
Толук кабар айтып кел,
Ок-дарыны мол алып,
Атка жүктөп артып кел,
Союшуна бээ алып,
Минүүгө күлүк ат алып,
Өзүң сырттан кайтып кел,
Өргүп бир күн жатып кел,
Алда кандай жай болот,
Анда турбай шашып кел,
Жолуң болсун баргын – деп,
Жолдон душман чыкпасын,
Ок-дарыдан алгын деп,
Досундун айткан бул сөзүн
Көңүлүнөн чыгарбай,
Көкүрөккө жат кылып
Абдан сактап алгын» – деп,
Кол кармашып, кош айтып,
Коштошуп досун узатып,

Эрмекти жолго узатты.
Эр Табылды баатырын
Эскертип далай сөз айтып.

Калмактардан жүз күлүк ат минип, жүз чопкут тон кийип, каруу-жарагын чыңдап, кайраттуусун тыңдап, жүз баатыры келип Чалкалмакка учурап, Табылдыга барып алыстан аткылашып турду.

Табылды: «Калмактардын бул аткылашкандыгы – биздин ок-дарыны түгөтүүгө ойлогон амалы». Калмактардын азыраак экенин көрүп, Элдияр ээрчип алып аткылап жаткан калмактарды качырып жөнөп калды. Табылды жакындап келгенде токтоно албай калмактар быт-чыт болду. Аркасынан Табылды, Элдияр экөө жеткенин сайып түшүрүп олтуруп, Чалкалмак жаткан үңкүргө чейин жетимиш калмакты сайып түшүрүп, калганын кубалап бара жатканда, Чалкалмак бир канча жолу аткылап калды. Кайра тартып кызуу менен билбей кетти. Жолдо жыгылган калмактардын атчан кез келгенин айдап, кабылган калмакты кылыч менен жайлап, кошуна келип жетти. Узун сөздүн кыскасы ушул түр менен жети күн удаа жүздөн калмак келип турду. Келгенинин жазасын эр Табылды берип турду. Үңкүрдө жатып Чалкалмак аткылап өңүп турду.

Сегизинчи күн болгондо, «күнүгө жүздөн барып өлгүчө, жалпы барып кандай болсо да көрөбүз» деп, калың калмак каптап келип, Табылдыны тегеректеп калышты. Муну көрүп Табылдынын кырк жигитке айткан сөзү:

«Көрдүнөрбү, кырк баатыр,
Көңтөрө калмак келишин,
Күнүгө жүздөн келчү эле,
Күлүгүн бизге берчү эле,
Күйүтүнө чыдабай,
Көптүгүнө салышын,

Ож-дарынын аздыгын,
Калмактар билип алышын.
Үйүр болуп биз менен
Тегеректеп калышын.
Кырсак да калмак болбоду,
Чети корооп койбоду.
Уй түгүнөн көп экен,
Улам өнөт болжолу,
Тегеректеп жүдөтүп,
Бизди алууда ойлору.
Караан болуп кыргыздан,
Калың кошун келбеди.
Эч болбосо эл жактан
Эрмек кабар бербеди.
Жарактын баарын салгыла,
Соот, чопкут, олпокту,
Каттай кийип алгыла,
Өлсөк шейит болобуз,
Өлтүрсөк казы болобуз.
Өкүм сүргөн калмакка
Жалпы аттанып алгыла,
Төрт тарапка бөлүнүп,
Калмакты көздөй баргыла.
Талыбастан душманга
Таамай уруш салгыла.
Бет алган жакты качырып,
Берендер жоону талкалап,
Бир кумардан кангыла,
Жан аябай киргиле,
Жагалмайдай тийгиле.
Оюнардан чыгарбай,
Чалкалмакты билгиле.
Кайда болсо калмактын
Кабарын мага бергиле.
Урааның чыксын Манастап,
Унутуп калба алаксып.
Төрт бөлүнүп кырк баатыр,

Бет алган жагын жапырып,
Калмакты куусаң берендер,
Кабыландай качырып,
Кара аламан чабуулда,
Кайсы экени билинбей,
Карбаластап жыгылып,
Калсын душман шашылып» –
Деп, Табылды айтканда,
Жарактын баарын салышып,
Жаратканга жалынып,
Жалпы аттанып кырк баатыр,
Жабыла кирди камынып.
Ач бөрүдөй качырып,
Алды жагын жапырып,
Аралап кирген жерлери
Айбатына чыдабай,
Арки-терки чачылып.
Төрт бөлүнүп беттешип,
Төрөңдүн сөзүн эп дешип,
Калын кошун калмакка
Жабыла кирип барбастан,
Качырып жүрөт четтешип.
Катарын бузбай кырк баатыр,
Калмактын колун талкалап.
Кан агызып сел кылып,
Кар кечкендей тепсешип,
Найза менен сайышып,
Буудандын бели майышып.
Найза белден үзүлүп,
Нечен адам жөнөдү.
Жумулуп көзү сүзүлүп,
Кылыч менен чабышып,
Калканын тосо калышып,
Чокмор менен урушуп,
Шамшар кындан суурушуп,
Айбалтаны алышып,
Аябай башка салышып,

Жердин бети чаң болуп,
Көргөнгө кызык таң болуп,
Катуу уруш болду эми,
Жарактын баары кан болуп,
Табылды кирген аралап,
Таамайлап салып жаралап.
Чалкалмак кайда болду? – деп,
Урушуп жүрөт чамалап.
Эр Табылды бет алса,
Калмактар качат сабалап,
Качканда калмак чубурат,
Канчасы колдон бурулат.
Качкандар салган кабары,
Чалкалмакка угулат.
Даярланган Чалкалмак,
Сырбараң мылтык сундурад.
Сырбараң үнү чаңырат,
Калмактар кайта жабылат.
Качырганда Табылды,
Карышкырдай жапырат.
Күнү-түнү үч күнү,
Катуу уруш салышты.
Жолдошун тапкан киши жок,
Бет алды кетип калышты.
Эр Табылды баатырдын
Эс ала турган кезинде,
Эки жүз калмак барышты,
Тегеректеп аткылап,
Теги тынчын алышты.
Табылды атка мингенде,
Беттешпей кайра качышты.
Жай болот алып колуна,
Табылды ойлоп намысты,
Үч калмакты чапты эле,
Булар жайын тапты эле,
Төртүнчүгө жетерде,
Аны да шилтеп өтөрдө,

Сырбараң үнү тап этти,
Табылдыга чап этти.
Оң бутунун ашыгын
Омкоро жаздап ок өттү.
Ашыкты көзөп жемирип,
Аяктай эти бөлүнүп.
Аттан ооп Табылды,
Түшүүчүдөй көрүнүп.
Эси эндиреп тунарып,
Эки көз болуп мунарык.
Энкее түшүп берени,
Ээрдин кашын таянып,
Кашка тиши кашкайып,
Кабагын серпип ондонуп,
Кайраттанып чакчайып,
«Соот жетпес жериме,
Сокту белем Чалкалмак,
Олпок жетпес жеримди,
Ондурду белем Чалкалмак.
Суу боюна барайын,
Суудан жутуп алайын.
Шалактатпай бутумду
Жуп жоолук менен таңайын.
Атаңдын көрү калмактан,
Өчүмдү эми алайын.
Кезиккенин кырайын,
Билгенимди кылайын,
Карт Чалкалмак көрүнсө,
Кайратымды жыяйын.
Канын төгүп калмактын
Эрдигимди сынайын» –
Деп ойлонуп Табылды,
Суу боюна барды эле,
Аттан түшө калды эле,
Арка жагын каранып,
Жаралуу бутун танды эле.
Суу ичүүгө камданып,

Сунуп колун салды эле.
Оозун чайкап, колун жууп,
Он чакты ууртап алды эле.
Арчатору бууданды
Ооздук менен сугарып,
Он үзөңгү төнүлүк,
Тогоосун кайра чыгарып,
Үзөңгүнү кыскартып,
Чап олонду бош тартып,
Төш олонду бек тартып,
Жалаң кылыч колго алып,
Жан берчүдөй кумсарып,
Жаалы келип Табылды,
Кайта кирди чаң салып.
Беттеген жагын качырып,
Белди ашыра жапырып,
Тоодогусун качырып.
Токойду көздөй жапырып,
Күнү-түнү урушуп,
Күүлөнгөндөн Табылды,
Аттан түшпөй тырышып.
Арчатору жаныбар,
Даңканы көккө чыркырап,
Ташка тийсе туягы,
Тырмактайдан быркырап.
Дем өткөрүп алыптыр,
Айдарымга чапканда,
Эки этектен үн чыгат.
Бүркүттүн канатындай зыркырап.
Көндөйдүн Сары-Белинде,
Көрүндү көбү чуркурап.
Аны карай Табылды,
Атка камчы чабылды.
Кырк жигит түшүп эсине,
Кылычын сууруп камынды.
Кыргыз, калмак чабышкан,
Калың элге кабылды.

Чамбылала чаң болуп,
Кызылала кан болуп.
Табылды кирди күчөнүп,
Таңыркап калмак таң болуп.
Эрманкандын арбагы,
Эми кел деп жар болуп,
Элдияр деп чакырып,
Эрмектин атын бакырып.
Кырк жигит бери келгенде,
«Атаңдын көрү калмакты,
Айдап алып кетели,
Ала-Тоону ашырып», –
Деп Табылды үн салып,
Калмакка караан күн салып,
Катмары менен экини
Ыргыта коюп бир сайып.
Жолго түшүп калмактар,
«Жабуу-жабуу»* – деп качты,
Кылчайгыс болуп кыйкырып,
Кымкуут болуп бек качты.
Эр Табылды алаңдап,
Жаралуу буту салаңдап,
Калмактын артын талкалап,
Карышкырдай жалаңдап,
Кырк жигит кайда кеттиң? – деп,
Кызып калган чунагын,
Калмактардын артынан,
Кетип барат караандап.
Табылдынын артынан,
Элдияр келет бакырып.
«Токто, досум, токто» – деп,
Тоо жаңыртып чакырып.
Кертабылгы ат менен,
Закымдай учуп жүгүртүп,
Шашкалаңдап Элдияр,
Шамалдай этек бүгүлтүп,
Артынан келип жетти эми,

Айланайын досум – деп,
Арчатору бууданды,
Чылбырдан алып кетти эми,
Табылдыны караса,
Кызыл бетте кан калбай,
Кубаты кетип, ал калбай,
Кызуу менен эр неме
Жүргөн экен байкабай.
Эриндери кеберсип,
Этектерин жыя албай,
Эрдик кылып берениң,
Жүргөн окшойт жыгылбай.
Элдияр көзүн салды эми,
Эмне шумдук болгон – деп,
Эси эндиреп калды эми.
Жаралуу бутун көргөн соң,
Аттан түшө калды эми,
Арчатору атынан,
Так көтөрүп алды эми.
Агын суунун боюна
Көтөргөн бойдон барды эми.
Бутун жууп тазалап,
Кара дары жапты эми,
Эси эндиреп Табылды,
Эт бышымдай жатты эми.
Кадектеп бутун таңды эми,
Чалап чайкап ичирип,
Кантемир огун* сүрттүрүп,
Кабылдаган жараны
Кайра таңып салды эми,
Кырк жигит жаткан жерине,
Элдияр алып барды эми.
Табылдыны жаткырып,
Устанын уулу Элдияр,
Ушундай үндү салды эми.
«Атандын көрү куу жалгыз,
Ага, инин жок шум жалгыз,

Атыштың калмак жоо менен,
Ал-абалың биле албай,
Алты күн атчан урушуп,
Алты күн каткан каныңды,
Араң жуудум суу менен,
Ар качан эстен чыгарбай,
Антыңды сыйлап мен жүрөм.
Аркандан барган бирөө жок,
Кырк жигит кыраан беренден.
Же уялаштан бирөө жок,
Ушундай жалгыз белең сен.
Атадан жалгыз сен чыгып,
Ак калпактуу кыргыздан
Ашкере баатыр эр чыгып,
Артыңдан издеп барганмын,
Антыңды эстеп мен чыгып,
Энеден жалгыз сен чыгып,
Эбегейсиз эр чыгып,
Эми өлмөк болупсуң,
Эс алалбай дем чыгып.
Эсиме түшүп мен бардым,
Эмне болду экен – деп,
Эмчектеш үчүн мен чыгып.
Өжөрлүккө саласың,
Өзүң курган баласың,
Көктүгүндү койбосоң,
Бөөдө өлүп каласың.
Ашыкта жараң шишиптир,
Аттай болуп кетиптир,
Томукта жараң шишиптир,
Тоодой болуп кетиптир,
Анчалык таап албасам,
Атаңдын көрү жалгыз кул,
Ажалың эми жетиптир.
Ок тийсе бери качпайсың,
Ошондо мага айтпайсың,
Бут сынса бери качпайсың,

Бурулуп жообун айтпайсың,
Калмакка бизди жиберип,
Эс алып бир аз жатпайсың.
Козголгусуз болупсун,
Кокуй, досум, кандайсың?» –
Деп, ушинтип Элдияр,
Көзүнүн жашын тыйбады,
Өпкөлөп жаман ыйлады,
Эндиреп жаткан кезинде,
Элдияр жанын кыйнады.
Кырк жигит ыйлап буркурап,
Кыркасы менен чуркурап.
Кыяматтык жолдоштор,
Кыйналды сөөгү зыркырап.
Буларды көрүп Табылды,
Чымырканып чыйралып.
Кырк жигиттин турганын
Көргөндө бою жыйналып,
Эсинен чыгып жарааты,
Эми калды кыйналып.
«Айланайын, кырк баатыр,
Аталаштан жакыным,
Акыреттик жолдоштор,
Айтайын сөздүн акырын.
Атадан жалгыз элем – деп,
Аттанбай жатып албадым.
Ар кимине бул күндө
Ар качан көңүл салбадым.
Энеден жалгыз элем – деп,
Эл ичинде калбадым.
Бала күндөн бирге өсүп,
Баарыбыз болдук бир жандай,
Тарткылык болсо баатырлар,
Боло берет ар кандай.
Бутка ок тийип калды – деп,
Кошко качып баргандай,
Коркок бала мен белем,

Кош жүрөгүн алгандай!
Ажалым жетсе өлөөрмүн,
Азабым болсо көрөөрмүн,
Аз күнү тартып азапты
Аранарга келермин.
Алда насип буюрса,
Ак жүзүнөрдү көрөөрмүн.
Акыр түбү калмактан,
Өчүндү алып берермин.
Аз күндө айыгып бул жарат,
Калыбыма келермин.
Кечээ Эрманкан атам өлгөндө,
Энеден жалгыз калганда,
Элдияр, Эрмек дос болуп,
Эмчектеш тууган үч болуп.
Эл ичинен чогултуп,
Кырк жигит мага топтолуп.
Кырк жигитке Элдияр,
Кызмат кылган баш болуп.
Жетим келген баланы
Энелүү кылдым, кырк жигит,
Жергесиз келген баланы
Женелүү кылдым, кырк жигит,
Жалгыз келген баланы
Топтуу кылдым, кырк жигит.
Жалын жүрөк эрчимек,
Оттуу кылдым, кырк жигит,
Жөө келген баланы
Аттуу кылдым, кырк жигит.
Таң тамаша оюнга,
Шаттуу кылдым, кырк жигит,
Жарды келген баланы
Малдуу кылдым, кырк жигит,
Бойдок келген баланы
Жардуу кылдым, кырк жигит,
Чабал келген баланы
Алдуу кылдым, кырк жигит.

Күлүктү бердим минсин – деп,
Күрөкө бердим кийсин – деп.
Күрдөөлдүү жоого беттешсе,
Күймөнбөстөн кирсин – деп.
Бууданды бердим минсин – деп,
Булумду бердим кийсин – деп,
Мындан да арбын жоо келсе,
Буйдалбастан кирсин деп.
Кармашып калсам жоо менен,
Караан болуп жүрсүн – деп,
Кара жанга күч келсе,
Качпайт го деп бириндеп.
Каза жетип өлгөнчө,
Кабагын ачып күлсүн – деп.
Чуркурап баарың ыйлайсың,
Кара жанды кыйнайсың,
Ажал жетип мен өлсөм,
Алты ай ыйлап жатсаң да,
Тыйынча пайда кылбайсың,
Эс алдырып кичине,
Эмне жашың тыйбайсың.
Кайрат кылып жүткүнбөй,
Быйлап турчу жерби ушул?
Капа болуп жандарын
Кыйнап турчу жерби ушул?
Кайгырганың көргөндө,
Каптап кетпей силерди,
Калың калмак көп душман,
Карап турчу элби ушул?
Жалпың атка минер,
Жер арытып келинер,
Жоодон түшкөн олжону
Жыйнап келип беринер.
Жарагы калса алынар,
Жалпы баарың барынар.
Эрмек болуп жаныма,
Эки киши калынар,

Күүгүм кире, күн бата,
Менден кабар алыңар».

Кырк жигит Табылдынын айтканын кылып, душмандардын жаткан жерлерин байкашып, алардан түшкөн олжолорду (согушта түшкөн олжолорду) жыйнашып, кайра кечке жуук кайтып келишти. Кошко семиз бээ союп, кырк жигит өргүп жатышты.

Табылды үч күн, үч түн уктап ойгонуп, жараты бир аз онолуп, башын көтөрүп турган кезинде, төрт жигит менен Элдияр алтымыштай ат айдап, атка жүктөп аспап, жарактарын алып келип калды. «Көл башындагы Оргочор деген жерге чейин бардым, калмактардан караан жок, өлгөнү өлүп, өлбөгөнү качып кетиптир» – деп сөзүн бүтүрдү. Ошондо Табылдынын айтканы:

«Баракелде, баатырлар,
Куттуу болсун атыңар,
Сырттагысын сыртта алдык,
Мындагысын мында алдык.
Алам деп келген калмакка,
Ар түрдүү кызык биз салдык,
Акыр түбү калмакка,
Айта жүрчү иш салдык.
Кыргынды болсо биз салдык,
Кыйла сонун иш салдык,
Кылым бою кыргызга
Кылчайгысыз иш кылып,
Кыраандык менен күч салдык.
Кыямат кайым болгуча,
Кыргызга жомок сөз салдык,
Элдияр досум эсиң жок,
Эчтеме менен ишиң жок,
Жалгызсың деп мени айтып,
Кырк баатырга тийгизип,
Кыя тартып көп айтып,

Адамдын муунун бошоттун,
Алда канча сөз айтып.
Калмактар качып жок дейсиң,
Бутуна тийген ок дейсиң,
Кырк баатырым болбосо,
Жалгыз кайда барамын,
Кыжылдаган калмакка
Кылычты кайдан чабамын.
Баш-аягы үч миң ат,
Олжону кайдан табамын.
Катаган элин калкалап,
Кантип жолун чаламын.
Кабылан кыркы жок болсо,
Каргадай жалгыз баламын.
Кыдыр Алла сактаса,
Аз күндө айыгып каламын.
Калкта табып жок эле,
Кайсы жакка чабамын.
Таласты көздөй салсамбы?
Табып таап алсамбы?
Олуязаада киши эле,
Ошону көздөй барсамбы?
Кызыл арстан эшендин,
Тукуму деп уккамын,
Кызыл калпа дубана,
Кыйналган оору жаратка,
Кыялында билет – дейт,
Өзүнө адам баратса.
Өзү улук табып дейт,
Эр Манастын күмбөзүн
Эченден бери багат – дейт.
Эки жүз жашка чыкты – деп,
Элден уккан кабарым,
Эмчилиги мыкты – деп,
Ошо киши көрөт – деп,
Ооруну таап берет – деп,
Ок тийгендин жараты,

Ошондон болот себеп – деп.
Тинтүүр* салып тилет – деп.
Кандай оору болсо да,
Ошо киши билет – деп,
Мен ошого барамын,
Бул жаратты саламын,
Аман болсом аз күндө,
Силерди үйдөн табамын» –

деп, Табылды баатыр кырк жигитти, азын-көбүн олжосу менен: «Элге барып эс алып тургула, көргөн-билгенинерди элге жомок кылгыла. Эрмек эмне үчүн келбей калды, андан кабар алгыла, аман-эсен бар болсо, мени Таласта Манас баатырдын күмбөзүнөн тапсын» – деп, кырк жигитти узатаарда айткан сөзү:

«Айланайын, кырк баатыр,
Атамдан артык көргөнүм,
Алыска бирге жүргөнүм.
Аманат жандын барында,
Алгыла менден сүйгөнүн.
Эмчекти бирге эмишкен,
Эстешип бирге жүрүшкөн.
Эзелден көңүл калышпай,
Эрмектешип күлүшкөн.
Жаман айтпай, жакшы жок,
Жаралуу болуп барамын.
Жазып тайып кокустан,
Жаздым болуп каламбы?
Ичинерде кетпесин,
Сөзүнөр болсо айткыла,
Тындырып менин санаамды,
Эмчектеш болгон сүтүң бар,
Бала кезден баатырлар,
Мага берген күчүң бар.
Табакташ болгон тузуң бар,
Талаада жүргөн жолуң бар,

Табылды деп сыйлаган,
Талай акың менде бар.
Өөдө-ылдый сөзүм тийгендир,
Өзөгүндө жүргөндүр,
Катуу сөзүм тийгендир,
Капарында жүргөндүр.
Акыңар болсо келиңер,
Айтып мага бериңер».

Табылды сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит бул сөздү уккандан кийин: «Биз элге барбайбыз, Табылды жаралуу болуп Таласка кетти деп кантип кеп салабыз» дешип баарысы чуркурашты.

Анда Табылды: «Ой, жолуңар болсун, мен кантер экен деп эле силерди сынап айтсам, ошондой ойлойсуңарбы? Эрмекти сака кылып, Устаны ата кылып, калкты кайтарып, душманды майтарып, элди багып, эл ичине барып, бир айдан бери кийим чечип жатпаган немелер эс алсын деп жатпайымбы» – деп, Табылды күлдү. Кырк жигит Табылдыга ыраазы болушуп, ракмат айтышып, кол кармашып коштошуп, «жакшылыгыңды унутпайбыз» дешип, кучакташып көрүшүп, эки беттен өбүшүп, төрт жүз токсон ат алып, коштошуп жүрүп кетишти.

Табылды менен Элдияр бир күлүк, бир жоргого кош артып алып, Таласты карай бет алып жөнөштү. Жаралуу болгон Табылды бир нече күндө Таластагы баатыр Манастын күмбөзүнө келди. Күмбөздүн жанындагы дөбөдөн ак сакалдуу киши буларды көрүп, алдын тосуп келип айткан сөзү:

«Эки бирдей жаш бала,
Элинен азган мас бала,
Эмне болуп салаңдап,
Эки көзүң алаңдап,
Келатыпсың кулунум,

Эр Манасты караандап,
Эрманкандын баласы
Эр Табылды сенсинби?
Эрдик кылып кулунум,
Эл үчүн жандан кечтинби?
Эшен бар деп бул жерге,
Эми мага келдинби?
Сенин атаң Эрманкан,
Алтымыш жаштан ашканда,
Агала сакал болгондо,
Көрдүм эле бул жерден,
Бала тилеп кыдырып,
Мазар сайын конгондо.
Манаска куран окуйм – деп,
Ушул жерге келгенде.
Кийин уксам Эрманкан,
Бир уул, бир кыз тапты – дейт.
Бала үчүн ыйлап жүргөнү,
Бир кудайга жакты – дейт.
Эрманкандын баласы,
Элине жакшы барктуу – дейт.
Баатыр болуп Табылды,
Кырк жигит жыйнап бакты – дейт.
Кармаша албай душманы,
Караанын көрбөй качты – дейт.
Табылдыга ок тийип,
Тарткылыгын тартты – дейт.
Түшкүлө аттан эми – деп,
Аксакал айтты саламын».

Табылды менен Элдияр аттан түшүп, дубанага көрүшүп жатып калышты. Дубана Табылдынын бутуна тинтүүр салып, май сөөгүн алып, дарылап жакшылап багып турду. Табылды айыгып, таяк менен басып калды. Жыйырма күн болгондо Табылды: «кетсек экен, дубанам» – деп уруксат сурады.

Дубана: «Эми бир ай жат, абдан айыгып кайт, балам?» – деп жооп берди.

Табылды дубананын сөзүнө капа болуп, кайтмак болуп бир күлүк, бир жоргосун баш кылып, алтын, күмүш дубанага берип: «Батанызды бериниз» – деп туруп калды. Дубана: «Кайыр, балам, бирок жолдо убара болуп калаар бекенсиң, балам» – деп, батасын берип узатты. Табылды менен Элдияр Таластын суусун бойлоп, Шумкар-Ташты ашып, Үч-Кошойду басып, Ала-Бел өтмөктү ашып, Суусамыр, Сон-Көлдү басып, кең Нарынга барып калды.

Нарында эл жок. Улуу жолдо из жок, бир нече күн жол жүрүп, Табылдын буту күчүркөнүп, кайрадан шишип, күчөй баштады. Табылды менен Элдияр жазгы Чалкалмак жылкы тийгендеги Табылдын журтуна кез болушту. Караса журтта Табылдын сырдаган таш мамысы жатат. «Эл жай баракат көчсө, мамы калбас эле» – деп мамынын жанына келишсе, мамынын башкы муунагында жылкынын кылы менен байлап койгон булгаары бар. Атттан түшө калышып карашты. Булгаарынын ичинде Кардыгач жазган кат чыкты. Катты окуп көрсө мындай деп жазган экен:

«Эрманкандын баласы,
Эр Табылды жалгызга,
Аманат деп таштадым.
Аман-эсен жолукса,
Ушул катты алышка,
Чалкалмакты кубалап,
Кеттин эле алыска.
Күн батыш карай биз кеттик,
Көз жетпейт кайда барышка.
Кудайназар абакем,
Көчүрдү жалпы элинди,
Абакем келсин деп айтсак,
Укпаймын деди кебинди.
Ала-Тоодон энкейтип,
Кетүүчүдөй көрүндү.

Эр Табылды абакем,
Ээрчип кеткен кырк акем,
Ак болотум капшырдым,
Аман-эсен келгиле,
Ак дидарым көргүлө,
Аманат жазып бул катты,
Акелер сага тапшырдым.
Айласыз кетти энекем,
Амалсыз кетти женекем,
Шайымбет ыйлап буркурап,
Элиндин баары чуркурап,
Кечикти деп Табылды,
Дүрбөтүп элди көчүрүп,
Кудайназар абакем,
Кайдан келип кабылды,
Карындашың Кардыгач,
Карааныңа зарылды.
Бир көрсөм деп көзүм төрт,
Изинден чыккан чаңынды.
Ар дайым тилеп ыйлаймын,
Аман бол деп жаныңды,
Ак жүзүңдү көрөмбү,
Акелерим баарыңды,
Көрөмбү деп ойлоймун,
Көчүргөн элден калынды.
Көчпөйбүз деп айта албай,
Көпчүлүк калкың багыңды.
Көзүнөн чыгып жалыны,
Кудайназар абакем,
Элди айдоого камынды.
Силер үчүн кырк аке,
Курман кылам жанымды,
Өлсөм кууп аларсың,
Алпараткан кишиден,
Бир кашык менин канымды.
Ушул сөздүн кыскасы,
Ушул катка салынды.

Кардыгачтын каты ушул,
Кайгылуу болгон дарты ушул,
Кат байларга неме жок,
Кардыгачтын чачы ушул.
Караңгыда чуу менен,
Калын эл көчкөн дуу менен.
Карбаластап мен байкуш,
Кагылайын, кырк аке,
Шашылып жазган кат ушул.
Кандай заман күн болот,
Кудайназар абакем,
Каарланган шарты ушул».

Табылды катты окуп, эси ооп эндиреп, башы айланып кеңгиреп, жал-жал көздөн жаш кетип, жаралуу буттан ал кетип жыгылды. «Аттан, баатыр Элдияр, Чоң Нарынды бойлоп, Кара-Ташка баралык, пири тирүү жер эле, ошого барып бир-эки күн өргүп алалык, жарат онолуп калса, аны көрөлүк, онолбосо аны көрөлүк» – деп, Табылды оорунун, жараттын кайгысына түшүп кетти.

Табылды сүйлөп бузулуп,
Таноосу кетти кыпчылып,
«Ушундай шумдук болобу,
Айланайын, Элдияр,
Баратат демим кысылып»,
Жараты шишип балаалап,
Чыналып чыкты талаалап.
Катты окуп капа болгондо,
Камсыгып бала санаалап.
Элдияр кандай заман – деп,
Эл бар бекен аман – деп,
Жаралуу киши жол жүрүш,
Болот экен жаман – деп,
Эрмектен кабар угулбай,
Эндиреп жүргөн санаам – деп,
Эсен тирүү бар бекен,

Шайымбет жалгыз балам – деп,
Эки дарт мага жабышса,
Канткенде тирүү калам – деп.
Эрдин тиштеп кубарып,
Элдияр бери болчу – деп,
Колун сунуп буралып,
Арчатору атынан
Жыгылмак болуп куланып.
Кападан оору күчөдү,
Калкынын дарты уланып.
«Нарындын башы Кара-Таш,
Касиеттүү жер эле,
Карылардын сөзүндө
Кайыбы бар дээр эле.
Как ошого баралык,
Эки-үч күн жатып эс алып,
Эки жагын чалалык.
Мазардын кара суусуна
Жаралуу бутту малалык.
Чамабыз келсе аттанып,
Эл артынан баралык,
Кайталап жарат күчөсө,
Ары-бери болгуча,
Ошондо жатып алалык» –
Деп Табылды аттанды,
Кардыгач жазган катты алды.
Ар кимиси бир окуп,
Ат үстүндө кеп салды,
Капа болуп Табылды,
Кайраты бошоп дарттанды.
Элдияр айтат, Табылды,
Алаксытып Элдияр,
Алпаратат ылдамдап,
«Кара-Таш жетип консун» – деп.

Элдияр Табылдыны алып, күүгүм кире Кара-Таш-ка барып жатып калышты. Мазарга барып булак-ка бутун малып, Элдияр аттанып, эки жакты ча-

лып, Калмак-Ашуунун белинен дүрбүсүн салды. Кыбыраган жан жок, жайылып чыккан мал жок, жалгыз жатат Табылды, ырп этерге ал жок.

Эртең менен кетип, Элдияр кечинде келет. Элик, аркар атып келип, Табылдыга берет, жаратын жакшылап көрөт.

Ушул арада он эки күн өттү. Табылды: «Ээ, досум, Элдияр, мага карап жүрүп сен куурадың. Эми досум, сен аттанып барып, Кара-Таштын төшүндө, карагайдын бетинде, Калкак зоонун алдында, энемдин кан салыгы бар эмеспи, ошого барып бир кап курут, бир карын май, сүзмө алып кел. Аркардын эти таттуу болот экен, бир аркар ата кел, досум, эми аттанып бачым кел, күн батаардан мурун кел, досум. Анан кеп-кенешим бар, айтамын» – деп сөзүн бүтүрдү. Элдияр Кертабылгы деген атын токунуп, мылтыгын асынып, айткан Калкак зооканын алдынан кан салыкты таап, Табылды айткан курут, майларын алып кайра тартып, Көк-Ала тоонун Карала ташын аралап келе жатса, көп аркар жатат. Арасынан тандап туруп, кара боз аркарды: «Табылдыга дары бол» – деп атып алып, Табылдын алдына күн батарга жакын келип калды.

Табылды эр эмеспи, жалгыз буту менен аксаңдай басып Арчатору буудандын эски терин жууп, куйрук-жалын тарап турган эле. Аркардын эти казанда кайнап жатты, ошондо Табылдын айтканы:

«Устанын уулу Элдияр,
Акыреттик досумсун,
Экөөбүз жалгыз жүрсөк да,
Арбын караан кошунсун.
Аз күндөн бери Элдияр,
Арбып кетти бул жарат,
Аманат жандан чочундум,
Чочунган менен пайда жок.

Жоо кордугун тартпаган,
Бир мен эмес, кайда жок.
Эми чындап дарылап,
Эртелеп алдын албасан,
Дары издеп жөнөп калбасан,
Андан башка айла жок,
Менин айтар кеңешим,
Эртең эрте аттанып,
Эл артынан чаба көр,
Кайда да болсо Элдияр,
Энекемди таба көр.
Токсон түрдүү дары бар,
Ар дарынын баары бар,
Ошону таап ала көр,
Тозокто жаткан досуна,
Бир көзүңдү сала көр.
Акырет сапар кылдырбай,
Ажалдан алып кала көр.
Арчатору бууданды
Жаныма байлап сала көр.
Алып келген курут, май,
Эптеп ичип жатармын.
Эрмектешип ат менен
Танабын бери тартармын.
Кээде узартып арканын,
Кенитип отко айдармын,
Эсим ооп калбаса,
Эптеп жанды жайлармын.
Эки конуп барарсын,
Эки конуп келерсин,
Үч күнү өргүү болорсун,
Элдин, журттун баарынан,
Келип кабар берерсин.
Жети күндөн калган сон,
Кагылайын Элдияр,
Жалгыз досун Табылды,
Сени менен көрүшпөй,

Жөнөгөнүн көрөрсүн.
Аман барсаң Элдияр,
Айтар сөзүм мына булар:
Биринчи салам айта көр,
Аяш атам Устага,
Табылды жаман оору – деп,
Атаңдын көөнүн кыстаба,
Атаң Уста кейисе,
Өзүң кошо сыздаба,
Экинчи салам айта көр,
Карыган байкуш энеме,
Сурап калса салам де,
Ага менен женеге.
Кайрат айтып коё көр,
Чачыкей курган немеге.
Капа болбой жүр дегин,
Кардыгач жалгыз боорума,
Дарысы келсе энемдин,
Дарман берер оорума.
Эрмекти көрсөң тилдей көр,
Эр Табылды досундун
Эми жайын бил дей көр,
Өз башына ээ болсо,
Өзүң менен жүр дей көр.
Үчүнчү салам айта бар,
Калың кара элиме,
Кандайлыктан көчтү экен,
Канарсың элдин кебине.
Кайра келер эл барбы,
Өскөн өнгөн жерине,
Колун кармап салам айт,
Кырк кабылан шериме,
Кайда болсо бир жүрүп,
Караан болгон белиме.
Мындайын билсем мурунтан,
Кырк жигитти жанымдан,
Кетирбей койсом немине.

Жакшы байкап карабай,
Кырк жигиттин кебине.
Жаным менен бирге өскөн,
Жалын кыраан чебиме.
Жайчылыктун күн болсо,
Жалпы баарың келгиле» –
Деп ушуну айтканда,
Сөөгү бошоп жашыды.
Жоолугун алып көз сүртүп,
Ушул сөздүн баарысын
Элдиярга тапшырды.
Ушундай акыл табылып,
Элдияр атка камынып,
Жети күндө келгин ээ,
Калбагын деп сагынып,
Жашыганын көргөндө,
Элдияр турат сабылып.
«Бир кудайга аманат,
Кагылайын Табылды,
Кайберен жардам болсун» – деп,
Кучакташып эки дос,
Ажырашалбай турушту,
Бир далайга зарыгып.
Аткарып досун колтуктап,
Чок болуп ичи камыгып,
Кылчайбай ылдам аттан – деп,
Кертабылгы күлүккө,
Элдияр минди кош айтып,
Жашыгандан күбүрөп,
Оозунда сөзүн бош айтып,
«Жети күндө көрөмүн,
Жүзүңдү келип мен кайтып.
Кайрат кыл, баатыр Табылды,
Калдың – деп жалгыз сен жатып,
Талаага жалгыз досумду,
Таштайын жалгыз мен кантип».
Кыбыланы бет алып,

Кылчандай карап Элдияр,
Караанын үзүп кеткиче,
Карап турат Табылды,
Чолпондой болгон көз талып».

Элдияр күндөп, түндөп ашуу ашып, таш басып, агыны катуу суу кечип, Чоң-Көк-Артты ашып, буйдалбастан шашып, Анжыян жаккы өндүргө түшүп келе жатса, сан кара боз кой айдап, кер өгүздү минген, кементайды кийген, эркек десе аялдай, аял десе эркектей, бир адам койдун артынан сенделип, боздоп ыйлап келе жатат.

Ошол койчунун ыры:

«Тогуз ай куурап көтөргөн,
Тула боюн сыздаткан,
Тогузга жашы жеткенче,
Торкого ороп уктаткан.
Тозоктуу энем кайда? – деп,
Эсинде барбы мен жактан.
Карыганда мен шордуу,
Тозогуң тартып келатам.
Агарып таң атканча,
Алты аркар жылдыз баткыча,
Алты айланып эмиздим,
Аттанып адам болгуча,
Ар түрдүү тамак жегиздим.
Алдынан кетпей мен шордуу,
Ардагынан айрылган,
Арсыз кемпир дегиздин.
Жээктүү таң атканча,
Жетиген жылдыз батканча,
Жети айланып эмиздим,
Жети жашар болгуча,
Жегилтип багып телчиттим.
Же ажалым жетип мен өлбөй,
Жалгызынан айрылган,

Желмогуз кемпир дегиздин.
Айрылды кийген булумум*,
Ажалым жетип өлө албай,
Азабын тарттым уулумун.
Алдына кетпей мен шордуу
Арканда калып курудум,
Жыртылды кийген булумум.
Жыргалдуу жалгыз кулунум,
Карыганда энекен,
Жыласың тартып курудум.
Жер үстүндө бар болсон,
Кубаты элең муунумдун.
Кайда экенин биле албай,
Кайгынды тартып турумун.
Өлөйүн деймин арымдан,
Табылды сенин айыңдан.
Өлө албадым мен шордуу,
Өзүңдөн калган бир туяк,
Шайымбет чунак барынан».
Өксөп ыйлап бул кемпир,
Өгүздөн ооп кулады.
Эси кетип эндиреп,
Эт-бетинен сулады.
Кемпирдин айткан бул сөзүн
Укту Элдияр кулагы.
Аяш энем экен – деп,
Анык билди бу дагы.
Аман жаткай эле – деп,
Табылды жалгыз чунагы,
Жаны кейип Элдияр,
Жашып турган убагы.
Шашып жүргөн Элдияр,
Аттанбай карап турабы».

Элдияр аттанып андан ары бастырып жөнөп баратса, сан карабоз козу айдап, буту карганын бутундай, мойну турнанын мойнундай, кара чачы сөнсе-

лип, кайгырып ыйлап тенселип, бир кыз келе жатат. Боздогон үнүн угуп, Элдияр тыншап тура калды. Кыздын айтканы:

«Суу боюнда жалбызым,
Эрманкандын баласы,
Эр Табылды жалгызым.
Жанырыктуу кыядан,
Жалгыз элең уядан,
Эңилчектүү кыядан,
Элкин элең уядан,
Өлүү десем жерде жок,
Тирүү десем элде жок.
Үмүтүм үзбөй жүрөмүн,
Ичим жалын, тышым чок.
Конолголуу куш элем
Конолгомо жеткинче,
Конуп учуп кеткинче,
Кокуй күндү не салдың,
Түнөлгөлүү куш элем,
Түнөлгөмө жеткинче,
Түнөп учуп кеткинче,
Түнөк күндү не салдың.
Ала-Тоо башы кар бекен,
Асманда учкан зар бекен,
Агасынан айрылган,
Арманын айтып зарылган,
Армандуу мендей бар бекен?
Улуу тоо башы кар бекен,
Уядан учкан зар бекен,
Урмат көрөр кезимде,
Ургаачы мендей бар бекен?
Оң саамайым секелек,
Он бешке жашым жете элек.
Ойронум абам барында,
Оозумдан сүтүм кетелек,
Козучу болдум калмакка,

Кордук бир мындай өтө элек,
Кыз башымда кыйналган,
Кыйкырып күндө ыйлаган,
Кырк акемдин ичинде,
Кымкапка ороп сыйлаган,
Кыйналып абам жогунан,
Кырчындай жанын кыйнаган,
Кырк жигиттин агасы,
Кардыгачтын абасы,
Кыраан жолборс Табылды,
Кыйналганын карачы.
Эми бир ай күтөрмүн,
Бул дартка чыдап түтөрмүн,
Жамандыгын угулса,
Жалынга барып түшөрмүн.
Жалгызым сенден калганча,
Жарынып өлүп бир жолу
Жаш өмүрүм үзөрмүн» –
Деп Кардыгач үн баспай,
Козусун төшкө таяды.
Эки көзү жалтылдап,
Улуу жолду карады.
Ат чалдырган бир адам,
Ким болду – деп санады.
Бул сөздү угуп Элдияр,
Барсамбы – деп ойлоду,
Табылдынын саламын,
Айтсамбы – деп ойлоду.
«Күйүттүү болгон куу тумшук,
Мени көрсө ыйлайт го,
Абакем кандай келбейт деп,
Сөзгө ишенбей кыйнайт го.
Колго түшүп кор болсом,
Колунан келбей эч нерсе,
Кокондой пайда кылбайт го,
Аттанып үйгө барайын,

Атамдан кабар алайын,
Анык сөзүн уккан соң,
Анан кабар салайын,
Кардыгачка учурап,
Каалаган ишин кылайын», —
Деп Элдияр бастырып,
Жүрүп кетти шашылып,
Кыйла төмөн барганда,
Кыйган терек түбүндө
Бир катын турат жашынып.
Ыңырчактуу кара өгүз,
Жанында турат байлануу,
Мурдунан талга асылып,
Кошок кошкон немедей,
Кокуйлайт катын буркурап,
Жалгызым деп бакырып,
Тула бою солкулдап,
Туралбайт катын токтолуп.
Оозунан чыгат көк түтүн,
Ойдогу дарты козголуп.
Жалгызым деп болуктап,
Жаш баладай солуктап.
Жамынганы кементай,
Жаш алып көздөн жоолуктап.
Байкабаган немедей,
Бастырып өттү Элдияр,
Чачыкей шордуу окшойт — деп,
Жазгырып өттү Элдияр.
Токойго атын байлады,
Тоорулуп кайра карады.
Абдан таанып алайын,
Ким экен — деп санады.
Узап кетти киши — деп,
Уңулдайт катын жанагы.
Тааный албай калыптыр
Чачыкей экен мына бу.

Элдияр тыңшап тургандагы Чачыкейдин айткан сөзү:

«Уяга бирге конгонум, жалгыз,
Узунга жолдош болгонум, жалгыз,
Ушинтип какшап жүргөнүм, жалгыз,
Учуурап күнүң болбодун, жалгыз.
Чалкалмакка барарда,
Барба деп нечен торгодум,
Кырк жигитиң ээрчип жалгыз,
Жарагың төөгө комдодун.
Эрдик кылып ээлигип,
Элине кабар салбадың,
Эч болбосо Табылды,
Энеден экөө болбодун, жалгыз.
Кудайназар как башты,
Курута чаап албадың.
Куткарып коюп калмактан,
Кууралга анан салбадың, жалгыз.
Калың кара кол алып, жалгыз,
Калмакка анан барбадың,
Эч болбосо арман күн,
Эки жашар Шайымбет,
Эр жетип адам болбоду.
Жаш алганың Чачыкей,
Жалыңга анан калбады.
Күнүңдү көрөр кезимде,
Күйүттү мага салганың,
Катаган калың элинден,
Ханзаада чыккан балбаным.
Эл ичинен эр чыктың,
Элкин жолборс шер чыктың,
Эсен болсоң жалгызым,
Эмнеликтен кечиктиң?
Бала кезде көргөнүм,
Башымды арнап бергеним,
Башыма салбай мүшкүл иш,

Бастырып кандай келбедин.
Жаш кезимде көргөнүм,
Жанымды арнап бергеним,
Жалгыз ботоң Шайымбет,
Жалдыратпай келбедин.
Боз каркыра болпонум,
Бозум түлөк шумкарым,
Катаган кыргыз көп элге
Хан болучу султаным, жалгыз.
Капкалуу болот коргонум,
Касиеттүү чолпонум,
Калмакка калкын алдырбас,
Каарман баатыр султаным.
Өлөйүн деймин арымдан,
Өзөгүм күйгөн зарымдан,
Өлө албай куурап жүрөмүн,
Өзүңдөн калган бир туяк,
Шайымбет ботом барынан», —
Деп Чачыкей зарланып,
Акылы кетип сандалып,
Отунун артып өгүзгө,
Кетейин деп камданып.
Кементай менен далпайып,
Кейпи кетип салпайып.
Эки тең отун арталбай,
Эчактан бери илешип,
Эси оогандан шалдайып,
Кайра-кайра солуктап,
Камыгып ыйлап болуктап.
Кара өгүзгө отунду,
Араң жүктөп толуктап,
Үшкүрүгү таш жарып,
Үнү чыгып баш жарып.
Үйүн карай Чачыкей,
Жөнөп калды бет алып.
Өгүзүн айдап артынан,
Өзөккө түшкөн дартынан.

Шайымбет деп сөз козгоп,
Эсине түшүп баласы,
Эми кайра ыйлады.
Эртеңкисин көп жоктоп:
«Жалгыз ботом Шайымбет,
Жалдырап кайда турасың,
Тирүүлөй жетим сен болуп,
Жаш чагында куурадын.
Эр Табылды атаң жок,
Ээн калып, кулунум,
Эркелер энең үйдө жок.
Калмактардын үйүндө
Каласың балам бозоруп,
Балдары урса ыйладың,
Балапан башың сыйбадын.
Балаага бүткөн жалгызым,
Байкуш жаным кыйнадын.
Алтыбай мени алам – дейт,
Азапка башым салам – дейт.
Шайымбет жалгыз балаңды
Мага тийсең анан багам – дейт.
Кенжебай мага тийгин – дейт,
Кейибей жакшы жүргүн – дейт.
Өлгөнүң көрү калмактар,
Бизди чансаң ушинтип,
Кементайды кийгин – дейт.
Эртели-кеч эрмектеп,
Эки калмак дердектеп,
Келеке кылат күн сайын.
Ханзаада атаң Табылды,
Кабарын анык билейин,
Карыганча күйөйүн,
Өмүрүң болсо Шайымбет,
Өрдөтүп адам кылайын.
Өмүр бою күн болуп,
Минтип куурап жүргөнчө,
Өз атамды табайын.

Колундан сени жетелеп,
Таякене барайын.
Сарымсак башын туурайын,
Саамайым жашка жуубайын.
Шайымбет сенин айындан,
Саамайым аппак болгончо,
Зар какшайын, куурайын.
Саламат атаң келгенче,
Зарынды тартып турайын!
Көбүргөн башын туурайын,
Көзүмдү жашка жуубайын,
Көк ала туйгун Табылды,
Көөнүндү мен улайын.
Шайымбет сенин айындан,
Көп какшайын, куурайын,
Көк жал атаң келгенче,
Күйүткө көнүп чыдайын.
Көргөн күнүм мына ушул,
Күн болсо да турайын», –
Деп Чачыкей темтендеп,
Өгүздү айдап энтендеп,
Айылга карап жөнөгөн,
Арманын айтып эртелеп».

Элдияр жапсарлуу* жерди жабыттап, адырлуу жерди чабыттап: «Жалгыз жарым киши таап алып сүйлөшөйүн, бул элди калмактар билип, ою менен олжого кирип калган турбайбы» – деп турган эле. Ошондо Кертабылгы атты тааный коюп, Чачыкей өгүздү таштап жүгүрүп келип, Элдиярды көрүп, эси ооп жыгылып жатып калды. Элдияр Чачыкейдин бетине суу сээп, эс алдырып алып, Табылдыннын амандыгын айтып турган жери:

«Башынды көтөр Чачыкей,
Баяндайын сөзүмдү.
Салам айтты Табылды,

Ачкын, аяш, көзүңдү.
Аманаттан кутулуп,
Аттанам, бошот өзүмдү.
Жакшылык кабар айтайын,
Жыйнагын, байкуш, эсинди.
Жаш баладай эркелеп,
Жатып алар кезиңби?
Сүйүнчүмдү айтып кой,
Көрөсүн жыргал кезинди.
Булакка барып жууп кел,
Кара жаш жууган бетинди,
Кетилди деген болотуң,
Кербенчиң келип жетилди.
Салам айтты Табылды,
Сардалың элди сагынды,
Сапарда уруш кезинде,
Саадактын огу кабылды.
Ашыгынан тийген ок,
Араң жатып алынды.
Ажыратып бергенбиз,
Алты сан жылкы малынды.
Абдан айыгып кете албан,
Акыреттик жолдошун
Аз күнгө жолдо зарылды.
Амандыгын уккан соң,
Аяшым, аябассың барыңды.
Айлаң келсе бере көр,
Ажалга себеп дарыңды.
Алты күндө көрөсүн,
Ардагың жалгыз жарыңды.
Аралайсың, аяшым,
Алтындуу капка шаарыңды.
Минесиң буурул жоргонду,
Киесиң буулум торконду,
Хан көтөрөт катаган,
Эр Табылды султанды,
Колуна аман тийгизем,

Жүрөгүндө толгонду.
Узун сөздүн кыскасы,
Ушул болду аяшым.
Эми Уста чал аман жүрөбү,
Ушундан сөздү козгочу.
Амандыгын угайын,
Акылым мен да жыяйын,
Айылга башчы ким болгон,
Аны да айтчы угайын.
Кырк жигит, Эрмек не болгон?
Баарынан кабар айтып бер,
Ошону сенден сурайын.
Атамдын жайын угалбай,
Аптыккансып турамын», —
Деп Элдияр кыскартып,
Сөзүн тамам кылды эми,
Ботодой көзүн жайнатып,
Чачыкей карап турду эми.
Ишене албай өзүнө
Дагы ангеме курду эми.
«Айланайын, Элдияр,
Азыраак сөзүм бар эми,
Жалгыз калган досундун
Дагы кандай кеби бар?
Талаада кантип калды экен,
Же эл карааны бар бекен?
Досун калып сен келип,
Же ашууда терең кар бекен?
Чымындай жаны соо болсо,
Анча-мынча жаратка,
Чыдамы жок жан бекен?
Ушу сөзүн чалабы,
Досундун үйү талаабы?
Акылы башта бар болсо,
Ажырап жалгыз калабы?
Элдиярдан айрылып,
Ээн талаа, эрме чөл,

Эрикпей жатчу балабы?
Акыреттик эки дос,
Ажырашып калбайт – деп,
Мен байкуштун талабы» –
Деп Чачыкей айтканда,
Элдияр калды эрбейип,
Жаңыдан чыккан сакалы,
Бириндеп типтик сербейип.
Алайып көзү тунарып,
Абдан өңү кубарып,
Оозуна каргыш алды эми,
Ачуу үнүн чыгарып.
«Чачыкей аяш не дейсиң,
Сөзгө конок бербейсиң.
Айткан кепке ишенбей,
Арам санап тергейсиң.
Койнунда зайбы сен болсоң,
Кол кармашкан мен элем,
Төшөктөш зайбы сен болсоң,
Төштөшкөн досу мен элем,
Алган зайбы сен болсоң,
Анттуу досу мен элем.
Ажалы жетсе Табылды,
Алып калар күч барбы?
Айткан сөзгө ишенбей,
Антара сулар сиз барбы?
Апыртып айтып келгендей,
Акмак болгон биз барбы?
Жалган айтсам эгерде,
Төшү түктүү жер урсун,
Төбөсү ачык көк урсун.
Алмабаштын огу урсун,
Ак милтенин чогу урсун.
Жалган айтсам аяшым,
Жалпы олуя дагы урсун.
Аксак сары ант урсун,
Табылдыны тирүү дей,

Жалган айтып мен келем,
Колундан берген туз урсун.
Кош олуя дагы урсун» –
Деп Элдияр айтканда,
Куруп калган Чачыкей,
Чыңырып үндү салды эми,
Чылбырдан кармап калды эми.
Кечир, аяш, кечир – деп,
Мойнуна чылбыр салды эми.
«Кагылайын, Элдияр,
Ант оозанган тилинден.
Аттанган сапар күнүндөн,
Аялдык кылып коюпмун,
Ачуунду чыгар көөнүндөн.
Мен курмандык болоюн,
Бек сүйлөгөн үнүндөн,
Досуна кылган ишинден,
Ачуунду чыгар көөнүндөн.
Мен садага болоюн,
Басып келген изинден.
Кашкайып күлүп коё көр,
Кагылып кетсин аяшың,
Каалгадай тишинден.
Катындык кылып кеп сурап,
Калдыбы досуң деп сурап,
Капа кылып койдум бейм,
Кайта-кайта көп сурап.
Кайталап сөздү сурабай,
Кантейин анан аяшым,
Кара жаным садага,
Мен кетейин аяшым.
Көргөндө жалгыз өзүңдү,
Табылды жалгыз досунду,
Ажырап кайда калган – деп,
Аманат жаным чочуду.
Андан башка кимим бар,
Айланайын, Элдияр,

Анттуу досун Табылды,
Атакемдин төрүндө,
Он төртүмдө кошулду.
Кудайым кошкон курбумду,
Эки кайта сүйлөдүн,
Эсендиги угулду.
Атакем кошкон жолдошум,
Энекем кошкон теңдеши,
Эмне жалгыз калган – деп,
Эндиреп кеттим аяшым.
Кечирип кой күнөөмдү,
Жалгызымдын анты үчүн,
Жалбарамын аяшым.
Эми сөзгө келейин,
Элден кабар берейин,
Эр Табылды досундун
Эсендигин тилейин.
Аяш атам, Уста акем,
Аман жүрөт мал башы,
Арамзаада чоң калмак,
Алтыбай болгон эл башы.
Эр Табылды, кырк жигит,
Чалкалмак көздөй кеткенде,
Элге кабар угулуп,
Жайлоону көздөй көчкөндө,
Кудайназар куу как баш,
Жасоосун курап жабылып,
Жарагын мыктап салынып.
Тил албаган кишини
Чаап алам деп камынып.
Табылды алыс кетти – деп,
Жалгызга ажал жетти – деп,
Чалкалмакка кабылса,
Өлбөгөндө нетти – деп,
Жаккан отун өчүрүп,
Чоң Нарынды кечирип,
Катаган калың элиңди

Кудайназар, Алтыбай,
Айдап алган көчүрүп.
Күн батыш көздөй басканбыз,
Көк-Арттын белин ашканбыз,
Көп айдан бери аяшым,
Ушундай азап тартканбыз.
Анжыян келип конгонбуз,
Айтканындай болгонбуз.
Алты миң үйлүү катаган,
Алтымыш бээ сойгонбуз,
Алтыбайдай калмакты,
Хан көтөрүп койгонбуз.
Кудайназар как башты,
Аксакал кылып алганбыз,
Урук, урук бөлүнүп,
Ушундай ишке калганбыз.
Жамааттуу элдер өзүнчө
Ар жерден кетип, ар кайда,
Суу-сууга көчүп барышкан,
Табылдынын бүлөөсүн
Такыр олжо кылышкан.
Талаанга түшүп ушинтип,
Азапка башты малышкан.
Кыз менен энем кой багат,
Шайымбетти жетелеп,
Аяшын шордуу Чачыкей,
Отун алып, от жагат,
Кементайдын ичинде
Кейип жүрүп жан багат,
Келер бекен силер – деп,
Күндө какшап зарланат.
Тийгин деп мага калмактар,
Күйөө болуп тандалат.
Мен отунга кеткенде,
Аяш балаң Шайымбет,
Бозала болуп жалдырап,
Тамак издеп сандалат.

Кырк жигит кайда, эл кайда,
Кымбаттуу Нарын жер кайда,
Карааның экөөң кечигип,
Кыйнаган бизди сен кайда?
Кыйноосун тартып залимдин
Кыйналып жүргөн мен кайда?
Кыскарткан сөзүм мына ушул,
Кырааныңдан ажырап,
Кыргыздын баары бейпайда.
Башканы айтып кантейин,
Өз кордугум айтайын,
Көрбөгөнүм көр болду,
Кирбегеним жер болду,
Отун алып, от жагып,
Шайымбет үчүн жан багып,
Мандайым кара тер болду.
Шайымбеттей жалгызды
Көк бөрү кылып тартам – деп,
Көпкөн калмак октолду.
Аны көрүп турганда,
Жалындап ичим чок болду.
Талап кылып жатканда,
Кайрылган киши жок болду» –

деп, Чачыкей сөзүнүн аягына чыкпай эси ооп жатып калды.

Элдиярдын зээни кейип, Чачыкейди эс алдырып: «Калган сөз болсо дагы сүйлөшөрбүз, аяш» – деп, өгүзүн айдатып жиберип, аттанып атасы Устанын айылын көздөй бет алып, жүрүп келе жатты.

Кудайназардын балдары жигит-жалаңы менен аң уулап, кыргоол карап жүрүп, Чачыкейдин жанынан бөлүнүп келе жаткан Элдиярды көрүшүп, буйгат жерден бугуп турушуп кармап алышты да, Алтыбай ханга алып барышты. Алтыбай хандын Элдиярдан сураган сөзү:

«Чалкалмак кууп барган эр,
Чар тарапты чалган эр,
Калмакты кырып качырып,
Калың олжо алган эр.
Бириң миңге татыган,
Баарың баатыр балбан эр.
Башкан келдин бирөөң жок,
Табылды кайда калган эр,
Кайдан келдин, Элдияр?
Качып жүргөн жердияр,
Кабарымды уктунбу,
Кайраттанып чыктынбы,
Караан кылган досунду,
Кара жерге тыктынбы?
Кайда калды Табылды?
Кабарын айтчы мыктынды»
Деп Алтыбай оолукту,
Ачуусу келип алаңдап,
Аранда бир аз соолукту,
Андабай келип Элдияр,
Азапка эми жолукту.
«Элдияр айтат ханым – дейт,
Эч калбады алым – дейт,
Табылдыны багам – деп,
Тартты бейм азап жаным – дейт.
Айтпасам да Алтыке,
Биздики сизге маалым – дейт,
Чалкалмак менен атыштык,
Тамашага батыштык.
Беттеше албай, кача албай,
Бир-эки ай токтоп жатыштык.
Эрдик кылып Табылды,
Эрегишип көп жатты,
Коркутуп жатып калмакты,
Коротомун – деп жатты.
Жер үйдө жатып Чалкалмак,
Табылдыны бутка атты,

Ок тийген буту ырбады,
Табылды атка жүрбөдү,
Эл артынан келүүнү
Эр Табылды сүйбөдү,
Кырк жигит кетти коштошуп,
Бизге карап жүрбөдү,
Азын-көбүн олжо алып,
Алар үйгө бет алып,
Аттанып баары дүрбөдү.
Табылды жалгыз досум – деп,
Жанына мени жүр – деди,
Эси оогондон куу тумшук,
Не кыларын билбеди,
Барам деди Таласка,
Сыйынам деди Манаска.
Андан да айла боло албай,
Дартына даба кылалбай,
Эки ай жаттык табыпта,
Эшендер ороп мамыкка,
Не кыларын билбедим,
Алты кожо биригип,
Алып кетти досумду.
Көтөрүп алып табытка,
Байкасам дайны чыккан жок,
Сөзүмдү кожо уккан жок,
Бүтүн жерди мен чалдым,
Төгөрөккө мен бардым,
Жата бергин Алты аке,
Кас кайтарар душман жок,
Өөдө-ылдый болуп жүрчү элек,
Өткөн иште бушман жок», –
Деп Элдияр басылды
Көтөрүлүп Алтыбай,
Эми кайра асылды.
«Атандын көрү Элдияр,
Кесемин сенин башыңды,
Колу-бутун байлаңар,

Ор башына алпарып,
Ошо кулду жайланар,
Колун кадап салыңар,
Абама алып барыңар,
Айыл сайын жетелеп,
Элге санат кылыңар,
Табылдынын өлгөнүн
Такыр баарың угуңар,
Ачууңар келсе жигиттер,
Аябай мыктап уруңар.
Элдияр жалгыз келгенин,
Элге маалым кылыңар», –
Деп Алтыбай айкырып,
Ачууланып бакырып,
Элдиярды көрсүн – деп,
Элдин баарың чакырып.
Карсылдатып урдуруп,
Калкты катар турдуруп,
Атып салам кулду – деп,
Мылтыгын октоп сундуруп.
Ажалы келип турганда,
Кайран Уста кары айтып,
Калайыктын баары айтып:
«Жан соога, ханым, жан соога,
Жалпы журтка бир соога,
Кашык канын сурайбыз,
Ханым сизден чоң соога» –
Деп, чуркурап калың эл,
Бакырыкты салышып,
Баары тегиз барышып,
Элдиярды бошотуп,
Ажалдан алып калышып,
Тартип көрсүн бир аз – деп,
Эрмектин жаткан үйүнө,
Казган ордун түбүнө,
Алып барып салышып,
Табылды өлүп калды – деп,

Таластан кожо алды – деп,
Алты кожо, бир эшен,
Табытка салып барды – деп.
Айтып келди Элдияр,
Жалган айтчу жанбы – деп,
Хандан кабар алышып,
Катагандын баарысы,
Жашы менен карысы,
Караны башка салышып,
Жашынып ыйлап күйүшүп,
Жаман болду катаган,
Жалгызга дуба кылышып,
Жалпы кыргыз элинин
Мууну бошоп шылкыйып.
Жадыраган киши жок,
Эси оогандан булардын
Элдияр менен иши жок.
Күнүсү өлгөн Алтыбай,
Күлкүсү чыгып бейли ток.
Карыган Уста бүкчүйүп,
Капа болуп чүкчүйүп:
«Кандай заман болот – деп,
Калмак бизге хан болду,
Канткенде бул журт онот – деп,
Кара жемсөө ит эле,
Калкка колун салат – деп,
Карабай жетим, жесирге,
Кулданып такыр алат – деп,
Катын алган жеринин
Калыңына барат деп,
Ууру менен көз ачкан,
Каракчы болуп кан чачкан,
Кудайназар уулунун
Башынан берки адат» – деп.
Элдин баары кеп кылып,
Эми алдык деп бек кылып,
Элдияр тирүү бар болсо,

Эбин табар калмактын
Эр эле деп шек кылып.

Чачыкей отунун жүктөп алып, кара өгүздү айдап келип калды. Алтыбай Чачыкейди чакыртып алып, кеп сурай баштады. «Кана, Чачыкей келин, отун алган жеринден киши-кара көрдүңбү, кандай кабар уктун? – деди.

Чачыкей: «Жогунуз, хан аке, киши-кара көрбөдүм, эч кандай кабар укпадым» – деп, эки көзү алаңдап, коркуп жооп берди. Ошондо Алтыбайдын Чачыкейге айтканы:

«Сен укпасан, мен уктум,
Элдиярды көрүпсүн,
Эрмек болуп берипсин,
Жалгыздын жайын уккан соң,
Жашооруп мага келипсин.
Табылдынын кабарын
Анык угуп билсем – деп,
Анан сага тийсем – деп,
Убада кылган жериң бар,
Ак ордого кирсем – деп,
Ханга токол болсом – деп,
Кастарланып оңсом – деп,
Каргадай болгон жалгыздын
Кабарын анык уккан соң,
Качпай моюн сунсам – деп,
Катын да болсоң сөзүң бар,
Кантесин эми Чачыкей,
Карап көрчү эсин бар.
Элдияр келди элине,
Элдин келген жерине,
Эзилишип сүйлөшүп,
Кангандырсың кебине.
Жалгызың Талас барыптыр,
Жалдырап эстен таныптыр.
Алты кожо, бир эшен,

Табытка аны салыптыр.
Тагдыры жетип жалгыздын,
Талаада өлүп калыптыр.
Талап киймин алганы,
Табытка салган кожолор,
Көрсөтпөй кетип калыптыр.
Айтып келди Элдияр,
Атайлап өзү көмө албай,
Досунун жүзүн көрө албай,
Акылы жок Элдияр,
Арчатору алалбай,
Ак келте алып келе албай,
Алты катар чопкуттан,
Алтын олпок, чоң калпак,
Аларын чечип ала албай,
Алдырыптыр кожого,
Аяшың беттеп бара албай.
Келиним мени сүйөрсүн,
Кебимди угуп күйөрсүн,
Кетиптир жалгыз жолдошун,
Келин да болсоң, Чачыкей,
Кечикпей мага тиерсиң.
Керсендесең, кызталак,
Кементай кийип жүрөрсүн» –

деп, Алтыбай сөзүн бүтүрдү. Чачыкей көзүнүн жашын төгүп, жооп айта албай, эшикке карай жөнөдү. Алтыбай «менин дегенимди эки кылгысы бар, жооп бербейт» – деп, аябай сабаттырды.

Чачыкей кызыл ала канга боелуп, Кудайназарга барды. Ал жакшы көөнү келип, жалпак тилин салып: «эми, балам, өлүүчү, өлгөндөн жесир калуучу, аны иниси алуучу, андан көрө Алтыбайга тийип алып, Шайымбетти жакшы багып, Табылдыга аш бердирип, эрке токол болуп, элди билип, жалгыздын өлүгүн туз көмгөндөй, тууганы жоктой кылбай, катарга кошуп койбойсуңбу» – деди.

Чачыкей жооп бербестен, көргөн кордугун, жеген таягын көңүлүнө түйүп, Элдиярды кандай да болсо ордон бошотуп кетируүнүн акылын ойлоп, уктабай таңды атырып, умачтай көзү ачылып, өгүзүн токуп алып, отунга кете берди. Ал түнү жатып, Кардыгач бир жакшы түш көрүп: «Женеке жорутайын» – деп токойду карай козусун жайып, Чачыкейдин артынан барып айтып турганы:

«Айланайын, женеке,
Түндө жатып түш көрдүм,
Бир ажайып иш көрдүм.
Кайнаган калың эл көрдүм,
Кара чаар шер көрдүм.
Кайып болгон абамды,
Калк ичинен мен көрдүм.
Арчатору ат көрдүм,
Алтынын чачкан март көрдүм.
Ак өргөөнүн ичинде,
Алтын тактын үстүндө,
Абамдын көөнүн шат көрдүм.
Кырк жигит ордо атыптыр,
Ордодо сака жатыптыр,
Отуруп чертип чүкөнү,
Абакем кумар жазыптыр.
Тегеректеп калың эл,
Тамашага батыптыр.
Бул эмине болучу
Бул түшүмдү жоручу?
Ак боз бээни союптур,
Алты канат ак үйдө
Ак желек сайып коюптур,
Ак кийизге олтуруп,
Ак ала сакал бир адам,
Айылдын ханы болуптур.
Бул эмине болучу,
Бул түшүмдү жоручу?»

Кас* элечек бүркөнүп,
Катарлап төөсү чиркелип,
Эркек бала өнөрүп,
Женекем көчтү баштаптыр.
Катарланган төөсүнө,
Калың килем, ак сандык,
Калайлуу кумган, жез чөөгүн,
Баарын жүктөп таштаптыр.
Бул эмине болучу,
Бул түшүмдү жоручу?
Боз жорго минип болкулдап,
Болгон ичик ак кымкап,
Буларды кийип энекем,
Көчтү жандап жылжытып,
Көрүнгөнгө ченгелдеп,
Алтын, күмүш ыргытып,
Түлкү ичигин белсенип,
Түрлөнүп кыйын теңселип,
Бөрү ичигин белсенип,
Бөлөкчө кыйын теңселип,
Энекем элди баштаптыр.
Бул эмине болучу.
Бул түшүмдү жоручу?
Куурап жүргөн мен байкуш,
Кундуз бөрк кийдим башыма,
Шуру бермет аралаш,
Тагындым мончок чачыма.
Ак тубар көйнөк кынама,
Алып кийдим боюма,
Алтын саптуу айбалта,
Алып турдум колума.
Бул эмине болучу,
Бул түшүмдү жоручу?» –
Деп Кардыгач айтты эле,
Чачыкей туруп жооп айтат:
«Айланайын, бийкечим,
Ушул көргөн бир түшүн,

Өңүн болсун – деп айтат.
Кайнаган калың эл көрсөн,
Кара чаар шер көрсөн,
Шер колдогон абакең,
Хан Табылды келиптир,
Какшап жүргөн биз байкуш,
Катарга башы кошулуп,
Тилегин кудай бериптир.
Арчатору ат көрсөн,
Аның сонун иш экен,
Ардактап баккан бууданын,
Арчатору өзү экен.
Алтынын чачкан март көрсөн,
Айылга абаң келиптир,
Бей-бечара жетимге,
Алтын, күмүш зар берип,
Ар түрдүү тукум мал берип,
Ак батасын алыптыр,
Абаңдын көөнү шат болсо,
Ашыгында жарасы
Азыр айыгып калыштыр,
Ар түрдүү дары жагыштыр,
Балакети кетиптир,
Бала кезден колдогон,
Баатыр абаң келиптир.
Кырк жигит ордо атышса,
Кайрадан башы куралат.
Хан абакең баш болуп,
Калкынын көөнү кубанат,
Ордодо сака жатканы
Ошол абаң эмеспи.
Отуруп чертсе чүкөнү
Душманын бирден кыйратып,
Журтун курайт эмеспи.
Тегеректеп калың эл,
Бир кумардан канышса,
Түлөө кылып катаган,

Түтүнү булайт эмеспи.
Кудайназар как башты,
Колун кесип кошшошуп,
Сойгон малга окшотуп,
Бутун кесип муунаптыр,
Душманын эттей туураптыр.
Желектей болуп жаркылдап,
Элдин багы ачылып,
Жетим, жесир бечара,
Эрки менен дуулаптыр.
Ак кийизге олтурса,
Абакең элди билиптир.
Аяш атаң эле – деп,
Артык көргөн адамын,
Хан көтөрүп катаган,
Бизге бакыт тийиптир.
Кырк чилтен жардам бериптир,
Кырааның абаң жаркырап,
Калкына аман келиптир.
Каса элечек бүркөнсө,
Катарлап төөсү чиркелсе,
Багы ачылып жеңекең,
Баатыры колго тийиптир.
Кадимкидей жаркырап,
Калкка кызмат кылыптыр.
Кемигени толуптур,
Кербени үйгө келиптир.
Кетилгени жетилип,
Кемтиги жок болуптур.
Катарлап төөсү чиркелсе,
Тогуз бирдей уул тууп,
Ак байбиче болуптур.
Бактысы башка конуптур.
Кундуз бөрк кийсең башына,
Абакең аман келиптир,
Кере карыш камчат бөрк,
Жеңекең жасап бериптир.

Шуру бермет тагынсан,
Багың өсүп барктанып,
Баатыр абаң шаттанып,
Көөнүң өсүп чоңоюп,
Көркүн чыгып онолуп,
Көп жашайсың, бийкеч жан
Ак тубар кийсен боюна,
Алтын саптуу айбалта,
Алып жүрсөн колуна,
Казан асып, үй тигип,
Калың кара той кылып,
Калк ичинде тенине,
Берет экен абакен.
Өмүрлүк жолдош кез болуп,
Экөөндүн багың чоң болуп,
Өзүң курдуу тең элден,
Таалайың бийик оң болуп,
Баарыдан көөнүң жай болуп,
Бактың ашып, бийкеч жан,
Бар шайманың шай болуп,
Калмактан жумшап кул кылып,
Катынын алып, күн кылып,
Кас байбиче болосун,
Казына жыйып, пул кылып.
Ушу көргөн түшүндө,
Урматың абаң көрөсүң,
Бир жуманын ичинде».

Кардыгачтын түшүн түгөтө жоруп, Чачыкей Элдиярды көргөнүн, өзү таяк жегенин Кардыгачка айтып, Элдияр, Эрмекке катты жазып, дасторконго тамак түйүп, тамакка кошуп кат түйүп, ордодо жаткан Элдияр менен Эрмекке бермек болушуп, эки айылдын ортосунан эл уктаганда бирин бири табышмакчы болушуп, жер болжошуп коюшту.

Кардыгач козусун айдап, Чачыкей отунун артып, көңүлдөрү шат болуп жүрүшөт.

Айыл тегиз жатканда, көнөчөккө май алып, дасторконго нан алып, кырк кулач кыл аркан алып, колго чырак шам алып, ордун башынан арканга байлап Элдияр, Эрмекке салып жиберипти. Өлүк-салык болуп жаткан Элдияр, Эрмек бул келген тамакты ичишип, катты окушуп: «Эми шүгүр, өлбөйт экенбиз» – деп, Кардыгач менен Чачыкейге кайра кат жазып жиберипти. Ошондогу Элдияр, Эрмектин сөзү:

«Айланайын, Кардыгач,
Чачыкей бизге сен аяш.
Анттуу досун Табылды,
Бул бешөөбүз уялаш.
Кас душмандын зордугун,
Кара ниет бетпактар,
Калкка кылган кордугун,
Катыңды окуп биз көрдүк,
Кардыгач менен Чачыкей,
Кайратыңдын молдугун.
Туугандык жайын билдинер,
Тамак алып келдинер.
Минип качар ат барбы,
Муну эмне дейсинер?
Кертабылгы ат барбы,
Кетире турган ал барбы.
Кетсек дейбиз биз качып,
Кеңеше алар жан барбы?
Кеңеште Уста чал барбы?
Кечке жүрсө чарчабас,
Кермеде күлүк мал барбы?
Киерге олпок тон барбы,
Кирерге дангыл жол барбы,
Кишинин жолун тосуучу,
Кийлигишер кол барбы?
Жообун бергин Кардыгач,
Жок, бар болсо буларды.

Орду менен айтып бер,
Ордон качан чыгарды,
Ок-дары, жарак шаймандар,
Меникин калмак колго алды,
Ошону кантип алабыз,
Ойлонгула буларды.
Айткандын баары бар болсо,
Аларга жолуң шар болсо,
Аткаргыла жаткырбай,
Кытайдын кызыл дарысын,
Калмактын кара дарысын,
Кантемир менен момуя,
Катыр байлап баарысын.
Кайсы түндө келесин,
Кардыгач менен Чачыкей,
Калды го Табыл жалгызым.
Болжолдуу күндөн калганда,
Болбойт го менин барышым,
Даяр кылып келинер,
Жазгандардын баарысын».

Кардыгач менен Чачыкей бул катты окушуп, эки түн өтүп, үчүнчү түн болгондо, Кертабылгы менен Алтыбайдын Алатоо деген атын, айтылган дарылардын баарын алышып, Элдиярдын жарак-шаймандарын ордун башына алып келип, арканга кат байлап салып жиберешти. Элдияр, Эрмек катты окушуп, кайраты толуп, ордон чыгып эки күлүктү экөө минип, Кардыгач, Чачыкей менен коштошуп, жүрүп кетишти. Экөө минтип кенештишти: Эрмек токойдо калмакчы болду. Элдияр эки атты алып, Табылдыга карай «чу» койду. Эрмекти Чачыкей бакмакчы болду. Ошентип Элдияр жөнөп кетти.

Эми сөздү Табылдыдан угалы: Табылды Элдиярды колтуктап аткарып, кол кармашып коштошуп, Нарындын башы Кара-Ташта жалгыз жатып кал-

ган. Кара-Суунун боюнда калың токойдун жээгине Арчаторуну танап жип менен аркандап коюп, Алмабашты октоп, кылычын жанына коюп, ак каңкы жаздап башына, ак тердик салып астына, чалап чайкап ичип жата берген.

Күндөрдөн күн өтүп, беш күн, беш түн өтүп, алтынчы түн болгондо эси эндирип, жараты күчөп, жаны кысталып арман кылып айтканы:

«Атаңдын көрү дүнүйө,
Арбыды жарат күнүгө,
Агын суунун боюнда,
Агарган таңды көрө албай,
Арманым айтып жатамын,
Айсыз караан түнүнө.
Алдадан жардам болбосо,
Азаптуу менин үнүмө.
Же угулбайт үнүм элиме,
Элим тургай жериме.
Эгемден жардам болбосо,
Жан кыямбы жалдырап,
Ээн талаа жеринде.
Айбан да болсоң жаныбар,
Арчатору жолдошум,
Арманын айтып эч пенде,
Адамда мендей болбосун.
Аталаш тууган болсо да,
Арбак урган куу как баш,
Кудайназар оңбосун.
Жараатым кетти чабылып,
Ашыгымдын шишиги
Алача белге жабылып.
Жанымдагы чалапты,
Алып ичер дарман жок,
Алымдан кеттим таналып,
Ээн талаа, эрме чөл,

Жалгыз калар мен белем.
Аймагымдан айрылып,
Элдияр качан келет – деп,
Эки көзүм таңылып.
Эсим ооп турганда,
Эч көрө албай зарылып.
Атандын көрү дүнүйө,
Эл ичинде мен болсом,
Тегеректеп турбайбы,
Эс алдырып малынып.
Энекем байкуш турбайбы,
Мойнуна курун салынып,
Кең Нарындын боюнда,
Кечүү токой оюнда,
Калың бадал түбүндө,
Кара суунун четинде,
Керээз айтып калам – деп,
Келбеген менин оюмда.
Кыймылдарга чамам жок,
Кубатым калбай боюма.
Катаган биздин эл кана?
Кара-Тоо коргон жер кана?
Кырк жигит, Эрмек дос кана?
Кыйналган жалгыз жаш бала.
Эрмек болор киши жок,
Ээн жатам талаада.
Чымырканып алайын,
Чындап кайрат кылайын,
Чымындай жаным чыкканча,
Чыңалган шишик жарага,
Чыдагансып турайын» –
Деп Табылды чыйралып,
Эки жагы жыйналып.
Таң атканча уктабай,
Карап жатты кыйналып.
Таң агарып сөгүлдү,
Тал, терек жарык көрүндү.

Күндүн нуру чачырап,
Жер бетине төгүлдү.
Эр Табылды жалгыздын
Жараты шишип чыналып,
Жаны кейип кыйналып,
Жалдырап карап жатты эле,
Калың талдын ичинде,
Кара-Суунун четинде,
Ак-Теректин башында,
Табылдынын кашында,
Күкүк куш үн салганы,
Арасынан чубуруп,
Бирге келди балдары,
Төрт балапан ээрчитип,
Чыйпылдак деген боз чымчык,
Чогуу учуп барганы,
Күкүктү көрүп Табылды,
Күүлөнүп сөздү салганы.
Күйүтү түшкөн ичине,
Табылдынын арманы.
«Күкүк-күкүк-күкүк» – деп,
Күкүк салды добушун,
Күйүттө жаткан Табылды,
Күкүктүн тыншайт обонун.
Чыдай албай үн салып,
«Биле албаймын күкүк куш,
Гүлүстөн кандай болушун.
Күкүк деген обонун,
Кулагымдан кетпеди,
Күкүк сындуу Табылды,
Күрдөөлдүү элге жетпеди.
Төрт баландай Шайымбет,
Жалгызын санап дегдеди,
Күйүттүү дартка кез болуп,
Күймөнө албай жатамын,
Таңдайым кургап жатамын.
Кыймылдоого чамам жок,

Жалгыздан айла кетти эми.
Жумуртка чайкап чоң кылган,
Чубалай көрпө тон кылган,
Кызыл эт багып, чоң кылган,
Кырмызы бычып тон кылган,
Ак эмчегин эмизген,
Албан тамак жегизген,
Түн күзөтүп эмизген,
Түрдүү тамак жегизген.
Шекер десем бал берген,
Суусасам шербет, жал берген,
Мамыкка багып уктаткан,
Адам кылып чоңойткон,
Ар шайманым оңолткон,
Ардагым энем кайда экен?
Күкүктөй сайрап үн баспай,
Күйүттүү капас жайда экен,
Энекеме кез болсоң,
Табылдынын үнү – деп,
Тар эле көргөн күнү – деп,
Айтар күнүң бар бекен?
Кыз да болсо жөлөгүм,
Кыйналганда дем берген,
Кардыгач менин өбөгүм.
Уядан бирге учкамын,
Айттырбай сөзүм укканым,
Эмчектеш жалгыз медегим,
Эркекче кубат берерим.
Бир курсакта жатканым,
Каралды кылып бакканым,
Мен үчүн жандан көчкеним,
Билбеймин кайда кеткенин,
Чалкалмак жылкым алганда,
Табылды жөөлөп калганда,
Кырк үч буудан ат алып,
Аш бышымда жеткеним,
Жыланайлак, жылаңбаш,

Жылкы артынан барганым.
Намысымды кетирбей,
Кыйноого башын салганым.
Кызматы менен көтөргөн,
Кырк жигиттин арбагын.
Калалуу колдой көрчү элек,
Кардыгачтын жардамын.
Калмакты кууп артынан,
Калың олжо түшүрүп,
Калтырдым далай малдарым.
Кардыгач алып келбесе,
Карыш жерге баргандай,
Ат табалбай калганмын.
Кабылып жоонун огуна,
Калкымды көрбөй зарладым.
Кардыгач үнүн уга албай,
Калабы ичте арманым.
Жаныбарым күкүк куш,
Жатканымды көрсөнчү,
Куш да болсоң түшүнүп,
Айлыма кабар берсеңчи,
Ардагым жалгыз Кардыгач,
Агаңдын жайы мындай – деп,
Айтууга туура келсеңчи.
Ажал жетип күн бүтсө,
Айлымда жатып өлсөмчү.
Чымындай жаным барында,
Чыркырап турса жанымда,
Жалгыз боорум жан күйөр,
Кардыгач жүзүн көрсөмчү.
Оозумду ачып өпкөнүм,
Көзүмдү ачып көргөнүм,
Жалгызга караан болсун – деп,
Жараткан кудай бергеним.
Колун сунуп талпынып,
Кожодон тумар тактырып,
Чоң энеси байбиче,

Ырым кылып качырып,
Бирөөнүн көзү тиет – деп,
Эки жашар болгуча,
Коңшусуна бактырып,
Калкым калың тай союп,
Байлардын баары бээ союп,
Кедейлер куру калбастан,
Түтүнүнө кой союп.
Этекке салып энекем,
Элден бата алганда,
Атын коюп бергин – деп,
Алдына алып барганда,
Калк ичинде карылар,
Шайымбет деп ат коюп,
Жетимге энчи мал берип,
Жесирге кийим, тон берип,
Дубана менен балчыга,
Садага кылып пул берип.
Кирдүү кийим кийгизбей,
Киши үйүнө киргизбей,
Ардактап баккан Шайымбет,
Төрткө жашы толду эле,
Беш жашка кадам койду эле,
Болуктугу баланын
Он жашардай болду эле.
Жалгыз балам Шайымбет,
Алы кандай болду экен?
Аман-эсен бар бекен?
Жаныбарым күкүк куш,
Андан кабар берсеңчи,
Куш да болсо жаныбар,
Кабар алып келсеңчи?
Баламды айтып кантейин,
Бир жашымдан бириккен,
Бир эмчек сүтүн эмишкен,
Бир төшөккө жатышып,
Тай кулундай тебишкен,

Алты жаштан өткөндө,
Тай кунан минип эңишкен,
Он төрт жашка чыкканда,
Кырк жигит болуп куралып,
Кылган иши сыналып,
Эл ичинде душмандын
Куралган колун жеңишкен.
Катаган элин колго алып,
Калың элге жар салып,
Атагы чыгып даңктанып,
Атамдын ашын беришкен.
Кадыр, көңүл калышпай,
Ушу убакка келишкен.
Чалкалмак жылкы алганда,
Чарчабастан жоо сайып,
Калмакты сайып олжо алып,
Кайтып элге келишкен,
Каяша берген душмандын
Катыгын туздай беришкен,
Кермеге күлүк байлаган,
Жарагын күндө шайлаган,
Кекенишкен душманды
Кез болот менен жайлаган.
Бууданын жемдеп байлаган,
Бараңдын ичин майлаган.
Баш талашкан душманды
Балтыркандай жайлаган.
Жазасын жоонун бермекке,
Кырк баатыр бир чыкканбыз,
Казат кылып келмекке,
Кабарга кетип, Эрмек жок,
Кайтканы кайра келмек жок,
Катаган кыргыз көп элден,
Кайрылып кабар бермек жок.
Элдияр, Эрмек досум жок,
Эч нерсе сүйөр кушум жок.
Эмне сайрап жатасың,

Жаныбарым күкүк куш,
Эл-журтум түшүп эсеме,
Ичим бир жалын, тышым чок.
Адамзаттан мен жалгыз,
Канаттуудан сен жалгыз,
Катагандан мен жалгыз,
Бедерлүүдөн сен жалгыз,
Бекзаададан мен жалгыз,
Уядан учса балапан,
Убара баары тең жалгыз,
Ушундай арман айтуучу,
Убайым тарткан кем жалгыз.
Канатыңа кат жазсам,
Куйругуна мөөр бассам,
Катымды алып көтөрүп,
Кара-Тоону сен апсаң.
Катымды берип элиме,
Кабарын алып тез кайтсаң,
Кайыптан жардам болду – деп,
Канагат кылып мен жатсам.
Эң акыркы айтарым,
Он алтымда кошулган,
Ошондон бери бир жашап,
Опаалаш* болуп олтурган,
Жаш алганым Чачыкей,
Санаасы кыска жан эле.
Саргарып өңү азгандыр,
Жалгыз балам Шайымбет,
Ар кимге көзүн саткандыр.
Энеси менен баласын,
Эл тынч болсо Чачыкей,
Эптеп-септеп баккандыр,
Калмактардын кайгысын,
Чачыкей байкуш тарткандыр».
Ушуну айтып Табылды,
Күрмөөгө тили келбеди,
Күйүтүн канча айтса да,

Күкүк куш жооп бербеди,
Эси оогандан Табылды,
Эми жатып тердеди.
Акылы кетип алсырап,
Ашыкча жара чатырап,
Толукшуп бою узарып,
Томукта жара кызарып.
Бөйрөгү согуп бүлкүлдөп,
Бөлүнбөй шишик килтилдеп,
Кара сан күпчөк тунарып,
Кайраты кетип суналып,
Кызарган беттен кан кетип,
Калыптыр өңү кубарып,
Таркатарга дары жок,
Талаалап шишик чыңалып.
Кыл мурутун имерип,
Кылгыртып көзүн чиренип,
Кара бойдон тер кетип,
Катуулап онтоп дем кетип.
Эр Табылды жатпайбы,
Каза тапчу немедей.

Эмдиги сөздү Элдиярдан угалык. Элдияр күндөп,
түндөп: «Болжолдуу күндөн өтүп кетпесем экен» –
деп, шашып жүрүп келе жатты.

Бууданды минип энтендеп,
Катуулап жүрүп Элдияр,
Калбай бүгүн жетсем – деп,
Акыреттик досумду
Аман-эсен көрсөм – деп.
Арманым ичтен кетпейт го,
Ажалын жетип өлсөң – деп.
Ар кайсыны бир санап,
Ат үстүндө ыкчамдап,
Айласы кетип жетүүгө,
Алды-артын карап кылчаңдап.
Кертабылгы күлүккө

Камчы басып жүгүртүп,
Кызып калган бууданды
Кырдалуу жерге түнүлтүп.
Кыяматтык досумдун,
Кыпындай жанын көрсөм – деп,
Кырк чилтенге жалынып,
Жамандык жагын ойлосо,
Жаш төгүлүп көзүнөн,
Жайсыз барып калдым – деп,
Жабырды тартып алдым – деп,
Жашырынып барбастан,
Калмактан кордук көрдүм – деп,
Болжолдуу күндөн бат келбей,
Мен кечигип келдим деп,
Аман болсо Табылды,
Алдымдан тосуп чыгар – деп.
Баратканым көргөндө,
Баш көтөрүп турар – деп,
Кокустан жалгыз жан берсе,
Антың мени урар – деп,
Эси чыгып элдиреп,
Этеги учуп делбиреп.
Элдияр жакын келди эми,
Эки көзү чакчайып,
Кертабылгы күлүктүн
Дабышын билип алды эми.
Арчатору жаныбар,
Ангырап үндү салды эми.
Дабышты билип алыптыр.
Ошондон үндү салыптыр.
Көлөкө болуп жалгызга,
Күн жагын тосуп алыптыр.
Бетине чымын кондурбай,
Куйругун шыйпап калыптыр.
Сүйлөйүн десе тили жок,
Окуранып ормондоп,
Оңурандап калыптыр.

Ашыгып келген Элдияр,
Атка көзүн салды эми,
Ачып көздү, жумганча,
Табылдыга барды эми.
Табылды жатат суналып,
Таноосун кыпчып кубарып,
Эси чыгып Элдияр,
Аттан түштү куланып,
Бутун шилтеп баса албай,
Араң жетти буралып,
Көзүнүн жашы мөндүрлөп,
«Жалгызым эмне болдуң? – деп.
Башын жөлөп Элдияр,
Жанына азыр келдим – деп.
Колтугуна кол салып,
Коркконунан үн салып,
Шишикти көрүп үрпөйүп,
Колунан тартып бакырып,
Кошо өлөрмүн айрылбай,
Табылды деп чакырып.
Алкымдан жыттап Элдияр,
Айкырып ыйлап жатты эми,
Мурдуна дары жыттатып,
Жаратка дары жапты эми,
Аш бышымча болгондо,
Араң көзүн ачты эми.
Көзүн ачып караса,
Элдияр турат жанында,
Ороп койгон тануу бар,
Табылдынын санында.
Бара түшүп эс алып,
Байкап карап көз салып,
Баатыр жыйнап акылын,
Баштагысын эске алып.
Элдияр келсе экен – деп,
Эсин жыйып бекемдеп.
Колун сунуп эңкейип,

Элдиярга жетем – деп,
Колунан кармап көрсөм – деп,
Мойнунан жыттап өпсөм – деп,
Сүйлөй албай баш чайкап,
Көрө коюп Элдияр,
Ышаратын бул байкап.
Кыса кармап колунан,
Орой кармап мойнунан.
Эки дос калды жытташып,
Сүйүнүшүп ыкташып,
Чай кайнамга мемиреп,
Жаткандай болду укташып.
Аш бышымга өбүшүп,
Абдан жакшы көрүшүп.
Ажырашты эки дос
Аранда жатып бөлүнүп,
Табылды калды эс алып,
Айыккандай көрүнүп,
Дарысы жагып калды бейм,
Кара терге чөмүлүп,
Эти жумшап былбырап,
Шишиген жерлер кыбырап.
Тула бойдун тамыры
Жан киргендей чымырап.
Табып болду Элдияр,
Улам жабат дарысын,
Эм болуп кетер бекен – деп,
Дарынын сыйпайт баарысын,
Күнү-түнү төрт күндө
Шишиги тарап шимилди.
Көп дарынын баарынан
Жагып жатат ким билди.
Өлөт деген Табылды,
Өөдө болуп тирилди.
Табылды сүйлөп кеп сурап,
Эрмегин кана? – деп сурап,
Аман бекен калың журт,

Шайымбет аман барбы? – деп.
Кардыгачты көп сурап,
«Саруурат* болдум Эрмекке,
Сагындым аны көрмөккө,
Айыгат элем бул дарттан,
Ошонун жытын жыттасам,
Жатпас элем өңгөчө» –
Деп Табылды айтканда,
Канжыгада көйнөктү
Элдияр алып келди эми.
Кан аралаш кир болгон,
Көйнөктү алып берди эми.
Табылдыга ушуну
Эрмек досун бер – деди.
Ала коюп Табылды,
Жакасынан көйнөктүн
Жыттап жатып калды эми,
Бир аш бышым болгондо,
Бууга алгандай тердеди.
Тердеген сайын онолуп,
Жаратка моюн бербеди.
«Айтчы, Элдияр сөзүңдү,
Эрмек кандай келбеди?
Көйнөктүн каны кандайча,
Баянын айтып бер» – деди.
Эл-журттан кабар берүүгө,
Элдияр сөзгө келди эми.
«Айланайын, Табылды,
Аман көрдүм көзүңдү.
Ак калпак кыргыз элиндин
Амандыгын билгизип,
Айтайын эми сөзүмдү.
Катагандын калың журт,
Элиң аман жатыптыр,
Каарман жолборс кырк жигит,
Чебиң аман жатыптыр,
Карыя Уста баш болуп,

Эриң аман жатыптыр.
Улуу-кичүү, кары-жаш,
Калкың аман жатыптыр,
Ургаачы-эркек, өспүрүм,
Жалпы аман жатыптыр.
Карындашың Кардыгач.
Дагы аман жатыптыр.
Кадырлашың Чачыкей
Жарың аман жатыптыр
Каргадай жалгыз Шайымбет,
Зарың аман жатыптыр.
Кудайназар абакең,
Жердин баарын чалыптыр,
Жерге көзүн салыптыр,
Жергелүү кыргыз элинди
Бүт көчүрүп барыптыр.
Жайлоосу экен кең Алай,
Кыштоосун айтса бир далай.
Кыргызга конуш кылам – деп,
Кызмат кылган Алтыбай.
Көчкөн эл Көк-Арт ашыптыр,
Көп жердин жолун басыптыр.
Көчүргөнү быяктан,
Көл башында Чалкалмак,
Чаап алат деп качыптыр.
Азирет айып мазарга,
Айыл барып конуптур.
Ар өзөндө бир айыл,
Эркин жатып онуптур.
Алтыбайды катаган,
Хан көтөрүп коюптур.
Аяш энем жарыктык,
Алачыктай семирип,
Ат көтөргүс болуптур.
Кардыгач жүрөт камыкпай,
Кара болуп жабыкпай.
Калмакка кеткен Табылды,

Капарга алып сабыкпай.
Айылчылап ат минип,
Бастырганга кош болуп,
Абасы эрке багыптыр,
Шуру, бермет тагыптыр.
Кыялы менен Кардыгач,
Кыз да болсо абамдын
Көңүлүнө жагыптыр.
Андай-мындай жүргөндөн,
Айбыкпайт өзү кыз болуп,
Анжыандык бир мырза,
Куда болуп кетиптир.
Айылга келип туш болуп,
Жаш алганың Чачыкей,
Чий бурчу* кийсе жарашат,
Алтыбай менен Кенжебай,
Күндө бирөө алам – деп,
Чачыкейди талашат.
Шернеге тамак кылдырып,
Жорого бозо сундуруп,
Чачыкей жакшы деп койсо,
Калган экен бузулуп.
Жалгыз балаң Шайымбет,
Күндүзгүсүн карасаң,
Абасынын мойнунда,
Түнүнкүсүн карасаң,
Энесинин койнунда.
Айылдуу киши кой сойсо,
Ашыктуу жилик колунда,
Короолуу киши кой сойсо,
Колколуу жүрөк колунда.
Эркетан өсүп калыптыр,
Абасынын доорунда.
Эрмектин жайын айтайын.
Эрдиги күчөп толуптур,
Эл ичинде кадырлуу,
Эбегейсиз болуптур.

Көк-Артты ашып барганда,
Көпчүлүк жамаат конуптур,
Самаркан, Кокон шаарынан,
Сандаган кошун келиптир,
Сайыша кетип Эрмегиң,
Аларды кууп жеңиптир.
Ошондо калың урушта
Жалаң көйнөк кийиптир,
Жазганбай жоого кириптир.
Кымгуут болуп жүргөндө,
Башына кылыч тийиптир.
Жаралуу болуп жүрсө да,
Талкалап жоону сүрүптүр.
Калың кыргыз элине
Катарга башы кириптир.
Ушу кезде Эрмегин,
Жоо беттешпей жол чалып,
Чолоосу тийбей жүрүптүр.
Ошондо кийген көйнөгү,
Эрмегиң мени көрбөдү.
Көйнөгүн алдым үйүнөн
Эрдигин анын көргөнү,
Көрсөтмөккө өзүңө
Алып келдим бергени.
Эрмектин зайбы аманат,
Сизге алпарып бер деди» –

деп, ал кабарын Элдияр айтып бүттү. Табылды бул сөздөрдү угуп толукшуп, териси кеңип болукшуп: «Биринчи – Кудайга, экинчи Кудайназар абама ыраазымын» – деп кубангандан кийимин чечип, жаратын көрдү. Шишиги таркап, жараты бүтө жаздап айыгып калган экен, ошондо Табылдынын айткан сөзү:

«Ыраазымын Кудайга,
Кудайназар абама,
Эркелетип көз салса,

Энем менен балама,
Элин жакшы жашаткан,
Алтыбайдай агама.
Катаган элин кайтарган,
Душмандын мизин майтарган,
Кырк жигит, Эрмек баатырлар,
Силерге башым садага.
Айланайын, Элдияр,
Ушул сөзүң чын болсо,
Уга турган сыр болсо,
Менде арман калабы.
Эрмегим баатыр, тың болсо,
Элин багып душмандан
Кармаган жолу чың болсо.
Эртели-кеч айтарсын,
Дагы калган сыр болсо.
Элдин эби кетпейби,
Эрегишип чыр болсо.
Ошентип душман женилет,
Баш кошуп баары жым болсо,
Жазганбайбы душмандар,
Жакын келбей, ким болсо.
Бул оорудан өлөрмүн,
Бул оорудан өлбөсөм,
Абаке жүзүң көрөрмүн,
Каруум казык болгуча,
Башым токмок болгончо,
Кызматың кылып берермин.
Айтканың кабыл алармын,
Армансыз болуп калармын,
Адал кызмат мен кылып,
Алтыбай сындуу агама
Ак ниетим салармын.
Айлымды бөлбөй айлыңдан,
Агалар сага жагармын.
Аттан түшпөй мал багып,
Ар тарапты чалармын.

Кыргызды багып жайкалган,
Катаган элин бай кылган.
Энекемди жүдөтпөй,
Оокатым толук шай кылган.
Кардыгачты өстүргөн,
Кайгысыз багып көптүргөн.
Кардыгачты кайындап,
Берер жерин дайындап,
Кор болбос жерге кааласа,
Жүрө берсин Кардыгач,
Ойноп-күлүп айылдап.
Шайымбетти абакем,
Айырмачын токутуп,
Ала жорго мингизип,
Аркасынан ээрчитип,
Ашты, тойду көрсөтүп,
Көмкөрө ээр токутуп,
Көк ала жорго мингизип,
Көлөкөдөй байкушту
Көпкө ээрчитип жүргүзүп,
Атасы жоктой кылбастан,
Ардактап багып өстүрүп,
Айланайын, Элдияр,
Менде арман калабы,
Агалар алып Чачыйды,
Аманат жанын жыргатса.
Алармын мен да бир кызды,
Ак калпак элим сындаса.
Жакшы кабар угуздун,
Жан досум, сага ыракмат».

Табылды калкынан көңүлү тынып, эл кабарын
Элдиярдан угуп, сөзүнүн аягына чыгып: «Досум эми
бир аз эс алып жаталы» – деп тынчтанып калды.

Элдияр эки, үч күндөн бери өзү уктап тынчтан-
бай, Табылдыга алаксып, аты эсинен чыгып кетип-
тир. Аттын ээрин алып, терин кырып, оңдоштуруп

келейинчи деп атына барса, Кертабылгы менен Арчатору кашынышып, жалдын алдынан жытташып, эриндерин кыбыратып бири-биринин мойнунан башын арта салып, сагынышкандай туруп калышыптыр. Элдиярды көрүп көзүн оттой жайнатып, ичин октой жаратып, адамдай эстүү жаныбар сүйлөшүүгө тили жок ичин тартып, окуранып мойнун сунду.

Муну көрүп Элдиярдын жашып кетип айтканы:

«Айланайын, жаныбар,
Ар кимдин сүйгөн малы бар.
Арчатору бууданга,
Учурашпай эмгиче,
Аңкоолугум дагы бар.
Айыгып калды Табылды,
Акжолтой буудан чагы бар.
Ардактап сени багабыз,
Ырыстуу малсың багы бар.
Айбаңдан башка мал элең,
Маңдайыңдын шамы бар.
Көзүң оттой жайнаптыр,
Ичин октой жараптыр.
Арканыңды узартып,
Көз салып сени багууга
Табылды эстен таныптыр.
Кара жаны кысталып,
Карай албай калыптыр.
Учурашып сылабай,
Узартып аркан улабай.
Маңдайыңды сылабай,
Байкап сени карабай,
Таарыңгансып калдынбы,
Айланайын, бууданым,
Эркөтөң өскөн баладай,
Айбан да болсоң туугансың,
Арчатору буудансың,
Шайбырлап жоого баскансың,

Шагылдуу тоону ашканда,
Чалкалмак жылкы алганда,
Буудандар кошо барганда,
Күлүктүн баарын ээрчитип,
Бизге карай качкансын.
Эр Табылды баатырга
Тулпардык менен жаккансың.
Ээн талаа, токойдо
Эригип карап жаткансын.
Чымын-чиркей кондурбай,
Көгөнгө канын сордурбай,
Күнгө бетин күйгүзбөй,
Күн аптабын тийгизбей,
Көлөкө болуп бетине,
Табылды жаткан жеринин
Жакын келип четине,
Адамдан бетер асырап,
Айбан да болсоң баккансың.
Тили жоктон турасың,
Тиктегениң байкасам,
Далай таарынч айтмаксын,
Кертабылгы курбуңа
Айткандырсын мунунду,
Улутунуп карадың,
Унутпаймын мунунду.
Окуранып койгонуң,
Ого эле шумдук угулду.
Айбан да болсоң жаныбар,
Алдың белем муунумду».
Элдияр айтып бул сөздү,
Мандайын сылап буудандын
Көзүнөн өөп жалынып,
Көрүшүп бир аз турганы,
Соорусунан сыласа,
Жаныбар карап калат кылчандап,
Танабын чечти түйүндөн,
Агытып койсо жаныбар,

Так секирип түйүлгөн.
Оюн салып дардаңдап,
Оңурандап сүйүнгөн.
Айбандын көөнү ачылса,
Аны көрүп Элдияр,
Бук болуп калган экен – деп,
Мунайып ичи күйүнгөн,
Ушундай иштер болуптур,
Илгерки өткөн дүйнөдөн,
Элдияр жатты эс алып,
Эсин жыйып тынчтанып.
Уктап калды баатырлар,
Ушундай сонун кеп салып,
Эртең менен болуптур,
Тура калса жапжарык.
Турду баатыр Табылды,
Туйгун куштай түр салып,
Жаныма кел деп чакырып,
Элдиярга үн салып,
Эки дос кайра жытташты,
Эриккенин чыгарып.
Тоо башы күлдү күлүндөп,
Учуна сары күн чалып,
Жалгызы экөө болушту,
Жайды баптап коюшту.
Тамаша сөздөн салышып,
Тамагын ичип тоюшту.
Айбалта, кылыч эгешти,
Абдан жатып кеңешти,
Ээн жаткан Нарынды
Эки дос жатып ээлешти.
«Ай жарымы жаталык,
Аркар, кулжа аталык,
Таксыз айыгып оорудан
Анан элге кайталык,
Эриксек элик аталык,
Эрикпесек жаталык.

Буулуксак бугу аталык,
Буулукпасак жаталык.
Ашууга чыгып баралык,
Ар тарапты чалалык.
Аңдып жүргөн жоо болсо,
Абдан чаап алалык.
Аюу, жолборс, бугу атып,
Кумардан жакшы каналык.
Муунданып тыңданып,
Жаракты мыктап чыңданып,
Катагандын артынан
Калкты көздөй баралык» –
Деп, эки дос кеп баштап,
Дүнүйөнү кең таштап,
Чатыраш ойноп, даң салып,
Чай кайнатып, бал салып,
Элдияр чыгып кез-кезде,
Барып келет жол чалып,
Жол чалганда Элдияр,
Жолдон аркар, кулжа атып.
Табылдынын жегени
Аркардын семиз эти бар.
Бир жуманын ичинде,
Таза айыккан кези бар.
Оронуп жатып тердээрге,
Эчкинин кандуу тери бар.
Табылды баатыр бул дарттан
Таза болгон чени бар.
Экөө бирдей аттанып,
Бир жүргөнгө шаттанып,
«Болжолдон калбай келдим – деп,
Ар уруу дары бердим – деп,
Айыктырып аткарган,
Анттуу досуң менмин» – деп.
Тамашалап Элдияр,
Табылдыга мактанып,
Тамашалап күлүшөт,

Оюндун жайын билишет,
Он беш күнчө эки дос,
Ошон этип жүрүшөт.
«Табылды таза болсун – деп,
Таамай күчкө кирсин – деп,
Кубаты мыкты толсун – деп,
Кадимкидей болсун – деп,
Алмабаш түздөп атсын – деп,
Алангир жаа, сыр жебе,
Алыска болжоп тартсын – деп.
Күрөшкөн жоону жыксын – деп,
Күйүтүм ичтен чыксын – деп,
Күрөшөрүм Алтыбай,
Күкүмдөп жерге тыксын – деп,
Кармашкан жоону жыксын – деп.
Кайгым бир ичтен чыксын – деп,
Кармашарым Алтыбай,
Талкалап жерге тыксын – деп.
Табылдынын кабарын,
Далай эл сонун уксун – деп.
Алпарармын элине,
Анжыян бетин жердеген,
Аталаш душман кегиме.
Аман болсо кыргызды
Алып кайра келебиз,
Ат-Башы, Нарын жерине», –
Деп Элдияр ойлонуп,
Алаксытып жан досун,
Ар күнү сонун кеп баштап,
Алдап жүрөт кебине.
Кылычтап терек чаптырып,
Кыя чапса жактырып,
Кыя чаап кетпесе,
Дагы үч күнчө эс ал – деп,
Терек чапма тапшырып,
Түптүү терек сайдырат,
Койдой кара таш байлап,

Жерден эңип алдырат.
Кокустан колдон түшүрсө,
Бир өргүтүп жаткырат.
Алаксытып оюнда
Ар өнөргө маш кылат.
Эрмектешип эки дос,
Эртели-кеч каткырат.
Эриксе элик атышат,
Эрикпесе жатышат.
Буулукса бугу атышат,
Бул кызыкка батышат.
Эчки, теке атты эми,
Эрмектешип жатты эми,
Этинин желин тартсын – деп,
Эки тери жапты эми.
Териге түшүп Табылды,
Ысыктанып жатты эми.
Зоокада сонун сур эчки,
Үч жылдан бери туу эчки,
Атып келип Элдияр,
Табылдыны жаткырып,
Териге алып тердетип,
Теринин желин тарттырып,
Он беш күн багып талаада
Баатырдын күчүн арттырып,
Калыбына келтирип,
Канын оноп жеткирип.
Багып жүрөт жан досун,
Кандуу жаңы эт берип,
Табылды таксыз айыкты,
Баштагыдан эттенип,
Күчү кабат толду эми,
Күрөшөр кези болду эми,
Каруусу кабат толду эми,
Кармашар кези болду эми.
Койдой турмак, үйдөй таш,
Жерден эңип алды эми.

Түптүү терек сайганда,
Түбү менен онкоруп,
Үй ордундай чым менен
Кошо саят томкоруп.
Багып жүргөн Элдияр,
Кубатын көрүп кубанып,
Кумарын ичтен чыгарып,
Токтолбой кетер кез болду,
Душманга барып кол салып.
«Барсак бейм элге деп жүрөт,
Кудайназар как баштан,
Курута чаап өч алып,
Эмне айтар экен?» – деп,
Эр Табылды досуна
Элдияр баштап сөз салып:
«Эми кайда барабыз,
Айтып берчи Табылды,
Бир жарым айча өргүдүк,
Эч иш кылбай тынч алып».

Табылды Элдиярдан анык кенеш угуу үчүн акыл салып айткан сөзү:

«Акыреттик Элдияр, досум,
Айта турган сөзүм бар, досум.
Акылдашып кеңешип, досум,
Аттансак эми эби бар, досум.
Анык сырың сен айтчы, досум.
Ак калпак кыргыз эли бар, досум,
Ай-талаада биз жаттык, досум
Ай жарым болгон чени бар, досум.
Айыктым таксыз оорудан, досум,
Алыма кирдим абыдан, досум.
Алпарар жагың кайсы жак, досум,
Айтчы сөзүң жаңыдан.
Менин бир айтар кенешим,
Уксан бир айтып беремин, досум.
Көнүлүңө жакпаса,

Көпкөн бала дебегин,
Көзүндү көргөн кеп эмес,
Артык сөз бизге эп эмес.
Көңүлүмдөн кетпеген
Өзүң бир менин медегим.
Бул кенешим ойлонуп,
Өзүң бил кенеш не дээрин.
Элдияр, Эрмек досторум,
Эзелден бирге кошконум,
Эби жок болсо бул сөзүм,
Ээлигип тилдеп тоспогун.
Элге сен кеттин, мен калдым,
Эригип жалгыз мен жатып,
Оорудан азап мен тарттым.
Нечен күнү боздодум,
Элиндин жайын кайтадан
Эми бир кайра козгогун.
Кырк жигит менин жолборсум,
Кыяматтык жолдошум,
Кыргыздын жайын сен айтып,
Кызык бир сөздү козгодун.
Кыйналып жаткан Табылды,
Кыпындай жаным коштодун.
«Кыялы жакшы абам – деп,
Кудайназар агам» – деп,
Кызматын артык мактадын.
«Катагандын калың эл,
Хан көтөрүп алды» – деп,
Алтыбайды жактадын.
Мен чынымды айтайын,
Алдыңа кеңеш тартайын.
Анык бир сырың айтып көр,
Абдан угуп жатайын.
Менин көргөн түшүмдө,
Бул кеңеш бар ичимде,
Кудайназар абакем,
Аталаш менин чоң акем,

Ак саначу киши эмес,
Аны билбей калгандай,
Табылды досуң ит эмес.
Алтыбай адил хан эмес,
Акылы толук жан эмес.
Аны билбей Табылды,
Акмак чалыш бала эмес.
Кырк жигит жатар эби жок,
Кырылса керек шеги жок,
Кыраан баатыр Эрмегим,
Менден кабар албастан,
Жатып алар жери жок.
Жалгандан адам өтөбү,
Жарым-жарты кеми жок,
Калың эл жатпай канетсин,
Кармашарга бели жок.
Башында жалган айтсаң да,
Эми чынын айтып бер,
Калп айтыштын эби жок.
Мурдагы сөзүң чын болсо,
Эрмегим элден тың болсо,
Эстебей эми коёбу,
Эл ынтымак жым болсо.
Эч болбосо Кардыгач,
Сени менен келбейби,
Менин жайым көрбөйбү?
Бир тууганын унутуп,
Күйөөлүү болуп дегдейби?
Береги ээрдей белдин нар жагы,
Мен жетпөөчү жер дейби?
Жаасы менен Көк-Артты,
Ашалбай калчу бел дейби?
Алтыбайдын кадыры,
Катагандын элине
Как эле досуң мендейби?
Алты миң түтүн катаган,
Алышар баатыр жок болсо,

Алдына түшүп бербейби,
Бөрүгө койду жардырып,
Мөөнүн иттер жебейби!
Эл ичинде бузуктар,
Эбин таап кирбейби.
Эмне болсо мейли – деп,
Эси жоктор жүрбөйбү.
Калктын көөнү ток болсо,
Кайгысы ичте жок болсо,
Элдин көөнү жай болсо,
Эрки өзүндө бар болсо,
Эл сураган Алтыбай,
Эң эле адил шер болсо,
Калпы жок сөзүң чын болсо,
Калктан көңүл жым болсо,
Ат өргүдү, семирди,
Азамат сергип элирди.
Оорусу айыгып, соо болду,
Чалкалмактын кылганы,
Жүрөккө муздуу тоо болду.
Атканы албарс ок болду,
Эп болсо, досум, баралы,
Эки айча жаттым жаралуу,
Элге кантип баралы,
Эбин тапсак калмактан
Ээн жылкы алалы.
Эр болсо келип кармашсын,
Чалкалмакты өлтүрүп,
Элин чаап алалы.
Бейкут жаткан жеринде,
Бейпайга башын салалы.
Аз экенбиз дебестен,
Эч бир кайгы жебестен,
Эки эле киши дебестен,
Эч бир кайгы жебестен,
Эрикпей жолду чалалы.
Эч болбосо калмактан

Эки миңче жылкы алып.
Элибизге мактанып,
Эрдик кылып келдик – деп,
Бетке кармап баралы.
Эриккенди жазалы,
Эрдемсинген калмакты
Элинен аңдып биз жүрүп,
Эбин таап басалы.
Аңдып жүрүп аталы,
Ары чети эки айга
Алыстан карап жаталы.
Башын кесип байланып,
Анан элге кайталы, досум» –
Деп Табылды сөз айтат,
Чалкалмакты эстесе,
Кызыл өңүн муңайтат.
Элдияр күлүп каткырып,
«Эштеп сырым билди эми,
Ичтеги сөзүм айттырып,
Ишенген эмес турбайбы,
Мурунку айткан сөзүмө.
Эр Табылды досумдун,
Ичинде экен көп сыры.
Кызыгандан айтты бейм,
Кара боор, куу тумшук,
Кайталап сурайт ант кылып?» –

деп ойлонуп, Элдияр: «Табылдын ою менен коё берсем, калмакка баралы деп убара кылат, ошондуктан урушумуш болуп коёюн» – деп айткан сөзү:

Ачуу келген немедей,
Айбаттуу түрүн салды эми,
Алая карап досуна
Айтмак болуп калды эми.
«Эр Табылды жан досум,
Эрдигиң бар да, эсиң жок,
Эчтеме менен ишиң жок.

Ақылын бар да, эсин жок,
Айткан сөз менен ишиң жок.
Эки катар сыр сурап,
Бул жерде эсинен танган киши жок.
Ар кайсыны бир сурап,
Акмак кылар кишиң жок.
Каргадайдан бир өсүп,
Канча жалган айтканмын?
Карыганча ишенбей,
Кайталап сөздү салганың.
Биттейимден бир жүрүп,
Бир сөздү жалган айттымбы?
Бир нерсеңди бүлдүрүп.
Зыянымды тарттынбы?
Же душманыңды тууган – деп,
Туюкка сени салдымбы?
Мактап келип аганды
Балакетке калдымбы?
Барсаң чынын көрөсүң,
Балаңды алып өбөрсүң,
Байкабай калып абаңды
Башка элге салам берерсиң,
Таарынчысын айтканда,
Такыр уят болорсун.
Энеңди көрүп ыйларсың,
Эркелигиң кыларсың.
Элинди көрсөң сен барып,
Менин айткан сөзүмдүн
Чын-төгүнүн билерсиң.
Чалкалмакка барбаймын,
Чалгындап жылкы албаймын.
Эми эки айга тентиреп,
Элге барбай калбаймын,
Сен кетпесең, мен кетем,
Элге барып мен жетем.
Жалганчы болуп жүргүчө,
Жалгыз жүрүп күн кечем.

Сөзүмө досум ишенбейт,
Кетпегенде канетем?» –
Деп Элдияр айтканда,
Табылды күлөт шаңкылдап,
Шаттанып сүйлөп жаркылдап.
Бала жолборс түрдөнүп,
Шумкар куштай үндөнүп.
Таарынып калды досум – деп,
Так кетирбей сүйлөнүп.
«Кантер экен деп айтсам,
Калмактын жайын мен айтсам,
Коркуп кеттиң белем да,
Тамашалап кеп айтсам,
Талаалык сөздү мен айтсам,
Таарынып калдың белем да.
Чыныңды айт деп кайрадан,
Такып сурап сени айтсам,
Ишенбей кантип коёюн,
Элдияр сенин сөзүнө,
Илгертен бери жан досум,
Ишимди бердим өзүнө.
Кандай десен макулмун,
Кабагың аччы кичине,
Жол талашып калганда,
Жолтоо болот кишиге.
Буруу-терүү ойлонуп,
Бук салбагың ичине.
Өлгөн жанды тирилткен,
Өчкөн отум тамызган,
Өзүңдөн бөлөк ким эле,
Өөдө кылып тургузган,
Айтканыңды кыламын,
Алпарсаң элге барамын.
Абакеме учурап,
Ак батасын аламын.
Аман барсак айылга
Алтыбайды сыйлаймын,

Ак боз бээни соёмун,
Алтыбайга кеңешип,
Элдияр сындуу досумду
Увазир кылып коёмун.
Ирделдүү жигит, күлүк ат,
Элден жыйнап аламын,
Кыргыздын чебин кайтарган,
Кырааны өзүм боломун» –
Деп Табылды күлүндөп,
«Кырк жигит менин иним – деп,
Элдияр, Эрмек эки дос,
Айым менен күнүм – деп,
Баатырлар ойлойм силерди
Миң кишилик сүрүң – деп.
Баш кошсок аман баарыбыз,
Бөлүнбөй биз бириндеп.
Өзүң бил кайда барарды
Аламын досум тилиң» – деп,
Табылды айтып калды эми,
Танабын тартып Элдияр,
Сөзгө кулак салды эми,
Элин көздөй эки дос,
Жүрө турган болду эми.
Талаада бир ай жатышкан,
Жалгыздык зарын тартышкан.
Калкын карай бет алып,
Кара тоону чет алып,
Кыргызды көздөй жол тартып,
Кыраандар жолдо кеп салып.
Агыны катуу суу кечип,
Ашуусу бийик тоо ашып,
Келе жатты эки дос,
Алда канча жол басып.
Көк-Артты ашып келишти,
Көңүлдү элге беришти.
Көзүн салып жан жакка,
Жердин түрүн көрүштү,

Ал ангыча болбоду,
Көк ала тоонун боорунда,
Көп кой келет жайылып,
Көк өгүз минген бир адам,
Артынан келет чаңырып,
Көрөмбү сени жалгыз – деп,
Көзүнүн жашын агызып.
«Көз катканда көргөнүм,
Көк ала туйгун береним,
Көп зарылтып энеңди
Элине кандай келбедин?
Көргөнүм жалгыз сен элең,
Эненден кабар билбедин.
Көп айдан бери кечигип,
Көзүмдөн учтуң дүйнө күн».
Сарала тоонун боорунда,
Сан кой келет жайылып,
Самсаалаган бир адам,
Зарланып ыйлап сабылып,
Зарыкканда көргөнүм,
Табылды деп чаңырып,
«Сапарга кетип кулунум,
Сагынтың элди булбулум,
Келсеңчи жоктон табылып,
Санаамды басар күн барбы?
Сардалым келип кабылып,
Сайышып калмак жоо менен
Же калдыңбы торго чалынып».
Ушуну айтып бир адам,
Муңканган үнү эң жаман,
Кулагын салып Табылды,
Муңдуу үндү тыңшаган.
Каңырыгы түтөгөн,
Кордугу ашып күчөгөн.
«Кандай курган неме эле,
Кайгыга калып жүдөгөн?
Ашынган экен арманы,

Ар ишти ичке салганы.
Мунканган үнү байкуштун
Кулагымдан калбады.
Токточу бир аз Элдияр,
Ушуга чыгып баралы.
Какшатты менин сөөгүмдү,
Калбаптыр эч бир дарманы,
Кандай да болсо ушунун
Капасын ачып салалы» –
Деп Табылды муңайып,
Атынан түшө калды эми.
«Айланайын, Элдияр,
Кандай курган жан эле,
Канткен мундуу үн эле.
Бул жердин бетин бербеген,
Кайсы байдын малы эле.
Жалгызынан айрылып,
Жалдырап жалгыз калгандай,
Бу кандай шордуу жан эле» –
Деп Табылды муңайып,
Аттан түшө калды эми,
Муну байкап Элдияр,
Атынын башын тартты эми,
Табылдыга сурданып,
Элдияр мындай айтты эми:
«Аттанчы, досум Табылды,
Баладан жаман кыялың,
Бастырып жолдо жүрсөң да,
Байкап сөздү угасың.
Сапарда кетип баратып,
Калбайт да сенин сурагың.
Койчунун ырын текшерип,
Сурак кылар кез барбы?
Талаага түшүп отуруп,
Эриккен малчы ырдайбы,
Эрмегин айтып жырдайбы.
Илгерки өткөн заманда,

Мунун айтып зарлаган,
Эски кошок турбайбы.
Эр Манастын кезинде,
Калмак, кыргыз чабышкан.
Оң келгени бир-бирин,
Ойрон кылып салышкан,
Ошондогу ыр экен,
Койчулар ырдап калышкан,
Табылды аттуу сандан көп,
Жалгызым деген минден көп,
Хан чабуулу болгондо,
Кан төгүлгөн жинден көп,
Какшанып калган ар пенде,
Капалуу болуп жүргөн көп.
Калмакка сапар барган көп,
Калк ичинде балбан көп,
Каза жетип күн бүтсө,
Кан төгүлүп калган көп.
Кан заманы кезинде,
Казат – деп элди көп кырган,
Жалгзынан айрылып,
Кайгысын тарткан арман көп,
Эн талаа жеринде,
Элге барар кезинде,
Эрмегин айткан койчудан,
Эмне түштү эсине?» –
Деп Элдияр айтканда,
Ишенип калды Табылды,
Илгеркинин ыры – деп,
Түшүнүп калды Табылды.
Мына досум жүрү – деп,
Арчатору бууданга,
Аттанып алып бастырып,
Жолуна салды Табылды.
Улуу өзөндүн боюнда,
Учтуу сенир оюнда,
Сан карабоз козу айдап,

Бир адам жүрөт зарланып.
Укурук алып колуна.
Табылды менен Элдияр,
Бара турган жолунда.
Көп козусун айдаган,
Көзүн жаштап сайраган,
Арманын айтып ыйлаган,
Адамдын жанын кыйнаган,
Мөндүрлөп жашы төгүлгөн:
«Алдыбызда көрүнгөн,
Кардыгач болуп калбасын,
Кабыргасы сөгүлгөн,
Кабылып калса Табылды,
Кайгыга мени салат го,
Калпым чыгып бул жерде
Көнүлүнө алат го» –
Деп Элдияр ойлонуп,
Эсин жыйнап толгонуп,
Мунайым жакшы эмеспи,
Муну сөзгө салайын,
Алаксытып баланы,
Адаштырып алайын.
Өйүзгө чыгып суу кечип,
Өзөн ылдый бастырып,
Кардыгачты чакырып,
Калын токой ичинде
Досуна алып барайын» –
Деп Элдияр кеп салып,
Катуу үнүн чыгарып,
Карбаластап Элдияр,
Каймана сөздөн бек салып.
Куудул сөз айтып күлдүрүп,
Суу бойлоп төмөн жүрдүрүп,
Курбу чак алма жыгачка,
Атын байлап түшүрүп:
«Айланайын, Табылды,
Азыраак жатып тынч алгын,

Кашаттан дүрбү салайын,
Кайда экен айыл карайын,
Карыя Кудайназарга
Кабылан сени ээрчитип,
Калбастан бүгүн барайын.
Кара сууга чөмүлүп,
Мен да эс алып алайын», –
Деп Элдияр айтты эми,
Талыкшыган Табылды,
Көлөкөлүү даракка
Көшүлүп уктап жатты эми.
Курбунун үстү кашатка,
Элдияр басып барды эми,
Калын токой кашка жол,
Аны карап калды эми.
Мандай жагын караса,
Токойдон чыкты бир адам,
Ким экен деп санаса,
Кементай кийип талпайган,
Кер өгүз минип шалдайган,
Эки тең отун артырган,
Эрбейип жалгыз бастырган,
Эртели-кеч жол карап,
Эки көзүн талдырган,
Табылды жолун караган,
Талдырып көзү жадаган.
«Качан келет төрөм» – деп,
Талаптанып санаган.
Отун алып, от жагып,
Ого эле кыйын жадаган.
Шайымбет багып саргарган,
Күнүгө отун алпарган,
Табылды деп үн баспай,
Күкүктөн бетер какшаган,
Күйүткө башын дел кылып,
Күнүгө ыйлап какшанган.
Кашка жол менен бастырган,

Какшаалдай отун артыган,
Какшап жүрүп күн кечип,
Кандуу жүзүн аздырган.
Чачыкей окшоп көрүндү,
Анык таанып алган сон,
Элдияр баатыр отуруп,
Кабыргасы сөгүлдү.
«Кайгыдан качан чыгабыз,
Ушу көргөн кордук зар,
Өнүмбү, менин түшүмбү?» –
Деп Элдияр ойлонуп,
Токойго көзүн салды эми,
Дүрбүсүн алып толгонуп,
Токойдун калың жеринде,
Эки суунун аралда,
Эч ким көрбөс бадалда,
Эрбеңдеген бир адам
Элестенет чамамда.
Эрмек го ушул жүргөн – деп,
Элдияр карап отуруп,
Тааныды муну араңда.
Жаткан экен Эрмек – деп,
«Жан калкалап бөлөк» – деп,
Табылдыны көргөндө,
Таанып аны көрөт – деп,
Кайра басты Элдияр,
Табылдыны ойготсом,
Ушу жерге келер – деп,
Табылдыга барды эми,
Тарткылап баатыр калды эми.
«Токойдо жүрөт бир адам,
Ошого дүрбү сал – деди.
Эр экениң билейин.
Айра таанып ал – деди,
Мен карасам көрүнөт,
Отун алган чал» – деди.
«Кана, кана, кана – деп,

Ошону айра таанысам,
Баатыр деп мени сана» – деп,
Карбаластап жүгүрүп,
Кабыландай бүгүлүп.
Тааний алган немедей,
Карап калды сүйүнүп.
Он эки бурап жандырган,
Оозуна жакут салдырган,
Күнчүлүк жерден салса да,
Көздөй көрүп чоң дүрбү,
Көз кумарын кандырган.
Он эки бурап жеткирип,
Оң көзүнө келтирип,
Табылды карап калды эми,
Токойду карап чекчейип.
Эрмекке окшош көрүндү,
Ормоюп калды шектенип,
Кайрадан оңдоп карады,
Жылаңач турат баягы.
Анын кабыргасын карады,
Аркан бою келди бейм,
Тартылып жердин танабы.
Абдан таанып алган соң,
«Айланайын, Элдияр,
Эрмек экен мына бу,
Көйнөгү жок жылаңач,
Тебетей жок жылаңбаш,
Төрт элидей болуптур,
Башындагы кара чач
Ал турмак колунда сынык тагы
Башынын айрык агы бар.
Кызыл жүзү бозоруп,
Кыл муруту узарып,
Кыйналган окшойт Эрмегим,
Калыптыр көзү кызарып,
Аттанчы ылдам баралык,
Андан кабар алалык!

Көрүп туруп Эрмекти
Олтуруп кантип алалык» –
Деп Табылды кумсарып,
Ачуусу келип сумсайып.
Атка минип эки дос,
Токойго кирди жол салып.
Чытырман калың бадалды,
Аралап кирди аларды,
Бир баласын ээрчиткен,
Көрдү булар маралды.
Атайын деп Элдияр,
Саадагын алып камданды.
«Атпачы, досум, маралды,
Марал кылбайт залалды.
Батыраак барып көрөлүк,
Жанагы жүргөн адамды.
Эрмегим окшоп түгөнгүр,
Эки бөлдү санаамды.
Балалуу марал турбайбы,
Аны атса кудай урбайбы.
Жетим калса баласы,
Темселеп куурап калбайбы,
Элеңдеп жалгыз жүргөндө,
Жырткычтар аны албайбы.
Ардактаган жалгызы
Атадан жетим калбайбы»
Деп Табылды шашылып,
Кишини издеп ашыгып,
Эрмек угуп дабышын
Көрө койду буларды,
Калайын деп жашынып,
Жашынгыча болбоду,
Атчандар жакын келишти.
Эрмекти булар көрүштү.
Эрмекти көрүп Табылды,
Эсинен танып кетпеспи.

Эрмек калды жалдырап,
Карап калды алсырап.
«Эрмексинби бери кел» – деп,
Табылды сүйлөп сөз сурап.
Таанып коюп баатырды
Эрмек чындап буркурап.
Сагынышкан үч баатыр,
Баарысы ыйлап чуркурап.
Жыланаң Эрмек канетсин,
Тула бою дирилдеп,
Туралбай сөзгө зыркырап.
Эр Табылды барды эми,
Эрмекти кысып алды эми,
Ажыраткан киши жок,
Кыяматтык үч курбу,
Кучакташып калды эми.
Болукшуп ыйлап баатырлар,
Учурашып мыкташып,
Кол кармашып көрүшүп,
Карап алып бир-бирин,
Кара көздөн жаш агып
Кучакташып эришип,
Аш бышымдай алыска
Сүйлөшпөйт сөзгө келишип.
Кеп айтууга камданып,
Өпкөсү көөп Эрмектин
Өрөпкүп турат демигип.
«Эр Табылды сенсинби,
Эсен-аман келдиңби?
Жүгүрүк чалыш кунаным,
Катын, бала кор болуп,
Кайгыңды тартып бууданым.
Карааныңды мен көрүп,
Кабагым ачып турамын.
Кагылайын Табылды,
Карачы, мен куурадым.
Колум сынып асынып,

Душмандан калдым басынып.
Орго салды эки айча,
Көрсөтпөй элден жашырып,
Элдияр келди үстүмө,
Мойнуна аркан асынып,
Үч түнөп анан качканбыз,
Токойго келдик жашынып,
Табылды аман дегенде,
Жүрөгүм калган басылып,
Өзүңдү эми тааныбай,
Эсим ооган курган жан,
Калбадымбы шашылып.
Жүрөгүм мокоп калыптыр,
Кудайназар как баштын
Кордугу өтүп ашынып,
Өнүмбү, менин түшүмбү,
Экөөңдү көрүп турамын,
Кабагым эми ачылып.
Өзүң көргөн кайрат жок,
Башымдан акыл кеткен бейм,
Капалыктан чачылып,
Куткарып кудай мээнеттен,
Кубантар деп турамын,
Кууралдын белин ашырып».
Ушуну айтып Эрмек дос,
Эреркеп ыйлап мууну бош,
Эчкирип кетет куурагыр,
Көзүнөн кетип мончок жаш.
Бул сөздү угуп Табылды,
Айран азыр калды эми.
«Айтчы, Элдияр, кандай кеп,
Аныктап баян кыл – деди.
Мойнуңа аркан асынган,
Качанкы сөзүң бар – деди.
Эрмектин сөзүн түшүнбөй,
Болуп турам дал – деди.
Досум, айтчы чыныңды,

Деле санааркатпай өзүмдү.
Жолдон мундуу үн уксам,
Жолотпойсун Элдияр,
Жооткотуп сөзүнө,
Тоотпойсун, Элдияр.
«Кудайназар жакшы – деп,
Эненди жакшы бакты» – деп,
Кубулжутуп сөзүңдү,
Кооздойсун Элдияр.
«Эрмегин баатыр болду» – деп,
Сүйүнтөсүн Элдияр,
Элде душман бар десем,
Ишенбейсин мага – деп,
Түнүлтөсүн, Элдияр.
Илешпеймин сага деп.
Эрмектин сөзүн сен айтчы,
Аягында минетип,
Күйүнтөсүн, Элдияр.
Эптей албай калпыңды,
Аны-муну бир айтып,
Күлүндөйсүн, Элдияр.
Калмактан көргөн дарт кана?
Караган кызыл эт кезде,
Кыяматты болжошкон,
Катуу айтышкан ант кана?
Калпыңдын чети угулду,
Карачы, досум, аз гана,
Эмчектеш болгон сүт кана?
Эрдикти кылган күч кана?
Элимди айдап көчүргөн,
Эрмекти колго түшүргөн,
Энем, балам, журтумду,
Эзип жүргөн ит кана
Ээн жерде сурасам,
Эки кайта сурайт – деп,
Ээрчитпеймин сени – деп,
Эрегишкен сиз кана?

Кең Нарындын башында,
Мазар Кара Ташында,
Жаралуу болуп мен жаттым,
Багып турдум кашымда,
Алты миң түтүн кыргыздан,
Анттуу досум экөөнсүң,
Ашыктай бала жашында.
Эрмектин көргөн кордугу,
Элимдин көргөн зордугу,
Алтыбайдай арамдын
Ажалы чындап толдубу?
Кудайназар куу как баш,
Кургак сөз айтып койдубу?
Катагандын малын жеп,
Айдап жүрүп баарын жеп,
Калмактын карды тойдубу?
Арбак урган иттердин
Катынын алып койдубу?
Айтчы сөзүн угайын,
Аттанып эми чыгайын,
Кудайсыган иттерди
Кудукка мен да тыгайын.
Туурасынан өңөйүн,
Бул кордукту көргүчө,
Кордугу өткөн калмактын
Шамшарлап канын төгөйүн.
Ажалым жетсе ошондо
Алышып жатып өлөйүн!» —
Деп Табылды оолугуп,
Ачуусун тыйып соолугуп,
Элдиярдан кеп сурап,
Карап турду сөз угуп.
Устанын уулу Элдияр,
Кебелбеген кул экен,
Кең акылман уул экен,
Табылдынын сөзүнө
Берген жообу бул экен:

«Эрманкандын баласы,
Эр Табылды сен элен,
Эки жашта кошулган,
Эзелки жолдош мен элем.
Эмчекти бирге эмишкен,
Энелешим дээр элем.
Эрегишкен душманга
Эрдигим сага тең элем,
Эл кабарын чын айтсам,
Ээлигип кетме эр элен,
Элинде өзүң турганда,
Эпкин тийбес чеп элен.
Артык жериң бар эле,
Бирок убадага бек элен.
Аныгын угуп сөзүмдүн
Анан мени жемелен.
Катагандын элине,
Кара-Тоодой бел элен.
Касташкан калмак душманды
Каптап кетчү сел элен,
Карып, мискин жетимге,
Казыналуу кен элен.
Кудайназар чал менен,
Атаң бирге туугансың,
Алтыбайдай калмакка,
Ар кандай кызмат кылгансың,
Алардын кылган чондугун,
Ар качан кечип тургансың.
Биринчисин айтайын
Эрманкан атаң өлгөндө,
Эл чогулуп көмгөндө,
Өзүң тогуз жашыңда,
Саамайың бар башыңда.
Жесир калган эненден,
Жетим калган өзүңдөн,
Энчим бар деп мүлк алып,
Малыңды бөлүп үч алып,

Кан агызган көзүндөн.
Экинчисин айтайын:
Атандын ашын бердирбей,
Айылды жамаат кондурбай,
Кербенди жолго жүрдүрбөй,
Кеңешти элге кылдырбай,
Айылдын четин туурдап,
Ашка арнаган малыңды,
Алып турган уурдап.
Беш жылга ашты бердирбей,
Бээң сойгон мууздап.
Үчүнчүсүн айтайын:
Өзүңдүн он төрт жашыңда,
Эрманкандын ашыңда,
Байгени алган зордуктап,
Баатырлык кылып кордуктап.
Мойнуна чылбыр салганда,
Муунтуп жыгып алганда,
Кырк жигит жалпы барганда,
Карсылдатып калмакты
Өзүңдү ажыратып алганда,
Коркконундан кой берип,
Кошомат кылып мал берип,
Бул күнөөсүн кечкенсиң.
Кечпегенде неткенсиң,
Бирок Чалкалмакка кетерде,
Кабар кылып буларга
Кеңеш салбай кеткенсиң.
Капкачанкы сөзүмдү,
Кайрадан эми эстеттин.
Былтыркы өткөн күзүндө,
Ат-Башынын түзүндө,
Кудайназар, Алтыбай,
Арамдык ойлоп ичине,
Кең Кочкорго көчкөндө,
Кербенчинди өткөрбөй,
Улуу жолду тоскондо,

Кудайназар как башты
Курута чаап алсак – деп,
Как башты кармап алсак – деп,
Как башты кармап өлтүрүп,
Башын кесип салсак – деп,
Калганы тынчып калбайбы,
Кайгыга башын малсак – деп,
Алтыбайды сойсок – деп,
Башкасын аман койсок – деп,
Катаган элин карчабай,*
Бир кишидей болсок – деп.
Айтпадым беле мен өзүм,
Укпадың беле сен өзүң!
Эрмегиң анда жок беле,
Орой-чарай төрт көзүң.
«Аксакалын сыйлайм – деп,
Алтыбайды кыйбайм» – деп,
Ошондо жаным өрттөндүң
Кечээ Табылды ооруп жатканда,
Элдияр, Эрмек бакканда,
Айыккай эле жалгыз – деп,
Ак калпак кыргыз шашканда,
Эсинди билбей танганда,
Өзүң бир тилден калганда,
Тилегиң тилеп катаган,
Мойнуна курун салганда,
Бир чымындай жаныңды,
Кудайдан сурап калың эл,
Түтүңгө түлөө кылганда,
Кудайназар куу как баш,
Кубулжуган шум как баш,
Арага киши салыптыр.
Ортончу уулу Олжобай,
Чалкалмакка барыптыр,
Кудайназар кат жазып,
Кат үстүнө мөөр басып,
«Табылды ооруп жатат – деп,

Таң күнү керээз айтат – деп,
Оорусу кыйын оңбойт – деп,
Жалгыз кол өөдө болбойт – деп,
Бул оорудан айыкса,
Өзүндү тирүү койбойт – деп,
Каргадай жалгыз камданса,
Калмактын журтун торгойт – деп,
Таякемсиң Чалкалмак,
Даярдангын ылдамдап,
Озунуп мурда келбесең,
Табылды сени бир чапмак,
Калмак аттуу кор болуп
Олжолоп баарын кулдамак», –
Деп Алтыбай кат жазып,
Кудайназар мөөр басып,
Олжобайды жиберген,
Ошондуктан Чалкалмак,
Озунуп сага бир келген.
Ошондой иштер болгонун
Сен билбесең, мен билем,
Кечээ Чалкалмак жылкы алганда,
Артынан биз кууп барганда,
Жылкы турмак калмакты
Жылас кылып салганда
Тоң ашыра кууганда,
Томсортуп жолун бууганда,
Томугуң жара ок тийип,
Толгоно албай турганда,
Атышып жоону кууганда,
Аткарбай жолун бууганда,
Ашыгың жара ок тийип,
Айлана албай турганда,
Кырк жигит элге кайтканда,
Кыдыртып сөзүң айтканда,
Табылдыны ээрчитип,
Элдияр шордуу бакканда,
Кең Таласка алпарып,

Кейишти досуң тартканда,
Ашыктан окту ала албай,
Азаптанып жатканда,
Табылды октон өлдү – деп,
Таласка сөөгүн көмдү – деп,
Жанындагы кырк жигит,
Жалпы качып кетти – деп,
Кабардан угуп алыштыр.
Кудайназар абаңыз,
Алтыбай сындуу агаңыз,
Калкка дүрбөн салыштыр.
Анжыянга ашырып,
Ала-Тоодон жашырып,
Айылдын баарын көчүрүп,
Ашыктырып качырып,
Атактуу Көк-Арт дабандан,
Ашыра элди көчүрүп,
Көчүрүп келди бул жерге,
Кабар берип көп элге,
Түтүнгө малды союптур,
Түшкү улук болуптур.
Ак кийизге салдырып,
Ак боз бээни сойдуруп,
Алтыбайдай калмакты
Хан көтөрүп коюптур.
Кырк жигитти кармаптыр,
Кыл аркан менен байлаптыр.
Кылбаганы барбы – деп,
Кыркасы менен сабаптыр.
Эрмегинди кармаптыр,
Эки колун байлаптыр,
Эси ооганча тепкилеп,
Эки-үч күнү сабаптыр.
Орго алпарып салыштыр,
Башы-көзүн жарыптыр.
Колу сынып асынып,
Кордук көрүп басынып,

Коркконунан далай эл,
Калган экен жашынып.
Үй-бүлөндү бөлүптүр,
Буйругуна көнүптүр.
Үй башына бир-бирден,
Олжо кылып алыптыр.
Отун алып, кой багып,
Оокат үчүн жан багып,
Ошентип алар калыптыр.
Кечээ мен дарыга келгенде,
Элден кабар алганда,
Катагандын кабарын
Кантти экен деп чалганда,
Токойдогу Чачыкей,
Отунун артып бергенде,
Ордо жаткан Эрмекти
Ошондо барып көргөндө,
Кароолчу болгон калмактар,
Кабылып мени байлашып,
Ханга алпарып бергенде.
Кармап алып өзүмдү.
Катыра сурап сөзүмдү,
Карсылдатып токмоктоп,
Оодарыптыр эсимди,
Башымды жарып салыптыр,
Байлап алып барыптыр.
Эрмегиндин үстүнө
Мени кошо салыптыр.
Катуу таштап ийгенби,
Кабыргам сынып калыптыр.
Кардыгач менен Чачыкей,
Кайда экенин билгенби,
Каймак, токоч уурдап,
Кат жазып бизге бергендин
Катасы жок, аныктыр.
Ордо жаттык үч күнү,
Экөөбүз качтык бир түнү.

Эрмекти мында таштадым,
Токойго бери баштадым,
Амандыгын угузуп,
Кардыгачка айткамын.
Чачыкей менен Эрмектин,
Батасын алып булардын,
Өзүңдү көздөй кайткамын.
Өзүнө барып көрүштүм,
Учурашып өбүштүм.
Экөөбүз жүрүп айрылбай,
Бүгүн мында келишим.
Бирок менде бир сөз бар мына мындай,
Элге жетпей болдук зар,
Жалгандан кабар айтканым,
Жакшылап эми кулак сал,
Жаш күнүңдөн кас болгон,
Кудайназар курган чал,
Как ошондон өчүңдү ал.
Анын кылганын айтып мен барсам,
Кыйноого сени мен салсам,
Капаланып алмаксың,
Кайгы тартып калмаксың.
Санаан кыска, ичиң тар,
Санаага башың салмаксың.
Элинди эстеп эттенбей,
Энеңди санап күчтөнбөй,
Баланды эстеп жан күйүп,
Жарыңды санап сен күйүп,
Кырк жигит эстеп кыйналып,
Кыргызды санап мунданып,
Ичиң капа бук болмок,
Ичине кайгы жык толмок.
Көөнүн өспөй, көп санап,
Көрсөм элди деп санап,
Өңүң сары жез болуп,
Акылың кетип нес болуп,
Ооруга кайгы кошулуп,

Эки дарт бирдей кез болуп.
Чала бир айыгып аттанып,
Чамаңды билбей таптанып,
Калмактарга сен барсаң,
Баштакыдай мактанып.
Оорунду көрүп ондомок,
Ошол эле күнү сомдомок,
Дартыңды көрүп даарымак,
Дарманы жок жалгыздын
Тамырын түптөн таарымак.
Анчалык душман болгон эл,
Абдан элди каарымак.
Мен өзүңдү аяп, калп айттым,
Жалган сөздү канча айттым.
Жалганым жаман болгон жок,
Жаныңа зыян келген жок,
Жакшы айыксын деп ойлоп,
Элдияр байкуш канетсин,
Чын кабар айтып берген жок.
Эрмектен уктун кабарды,
Эмне кылдым залалды.
Эл четине биз келдик,
Эми акылын табалы.
Ачуунду коюп, акыл тап,
Айтканымды макул тап.
Кайгыңды коюп, кайрат тап,
Калмакка кылаар айла тап.
Катаган кыргыз көп элди,
Калкалоого сен келдиң,
Калкыңды алып пайда тап.
Элге зыян болбосун,
Эрегиш чыгып калбасын.
«Эртеле өлгөн жанбыз» – деп,
Кара боор калмактар,
Калкыңды кырып салбасын.
Хан болдум деп көпкөн кул,
Кастыгы журтка өткөн кул,

Капшап менен кол жыйнап,
Калбасын жандан кечкен кул.
Эртелеп акыл ойлочу,
Мени жаман көрбөчү.
Эми өзүң бил, не кылсан,
Эрмегиндин көзү бул.
Бир кабары мына ушул,
Акыл менен иш кылып,
Душманды жеңер кез ушул.
Жалган айткан Элдияр,
Жанынан артык досуна,
Жамдап жүргөн эси бул», –
Деп Элдияр айтканда,
Бала жолборс Табылды,
Баштакыдай жарк этип,
Ыраазымын досум – деп,
Баарын ачып шанк этип,
«Айтып бердиң чыныңды,
Элдияр, Эрмек досторум,
Эми бир сөздү козгоюн.
Эп келсе, баатыр эки дос,
Элиме жоону кошпоюн.
Сөзүңөр болсо айткыла,
Такыр сөзүң тоспоюн.
Акылың менен болоюн,
Айтканыңды кылайын.
Айтып көрчү, досторум,
Абдан жакшы угайын» –

деп, Табылды кеңешин Элдияр, Эрмек эки досуна берип, акыл сурады.

Элдияр: «Биз сынакка Эрмекти жиберели, элдин пейилин сынап көрөлү, «Табылды аман келе жатат» дегенде калың журттун арбагы көтөрүлүп калса эле болду. Эгер эл Алтыбайга алымсынып калса, биздин келгенибизге сүйүнбөй эле калмактардын көзүн карап калат жана Кудайназар менен

Алтыбай кандай иш кылар экен» – деди. Табылды менен Эрмек макул табышты. Кертабылгы атты мингизип, келиштире кийгизип, аны элге сүйүнчүгө жиберешти.

Кертабылгы ат менен,
Кечинде Эрмек жөнөдү,
Келе жаткан Эрмектин
Келишин эми көрөлү.
Аны-муну санабай,
Анды-дөңдү карабай,
Айылды карай бет алып,
Эрмек келет баладай.
Кудайназар карыя,
Куу байталды токунуп,
Курулай өзү чочунуп,
Жүрөгү туйлап болкулдап,
Жаман эти көп тартып,
Мууну бошоп солкулдап,
Куу байталды минсем – деп,
Кайсы жакка жүрсөм – деп,
Кандай укмуш болду – деп,
Элден кабар билсем – деп,
Камчысын алып камданып,
Карбаластап сандалып.
Карап турган кезинде,
Айылдын башы белестен,
Арбагы көккө теңешкен,
Бир адам келет чапкылап.
«Сүйүнчү» деген добушун,
Баарыдан мурда укту бейм,
Кудайназар сак кулак,
Тыншай калып кубарып,
Эки көзү тунарып,
«Табылды» деген үндү угуп,
Жыгыла жаздап буралып,
Чочугандан бакырып,

Бат жүрү деп чакырып,
«Ал эмне айтчы?» – деп,
Акыя карап чакчайып.
Кулагын салып калды эле.
Сүмбөдөй керче ат менен,
Сүлөөсүндөй керилген,
Сүйүнчүлөп Эрмегиң
Абакене көрүнгөн.
«Табылды аман келатат,
Сүйүнчү» – деп бакырып,
Эки жагын каранып,
Эрдендеп жүрөт чакырып.
Абаңдын айлын аралап,
Айткан сөзү «сүйүнчү»,
Аял кылбай каралап.
Айкырыгын баспастан,
Эрмек келет сабалап,
Кудайназар абана,
Эрмек жетип барды эми.
«Сүйүнчү, аба сүйүнчү.
Тон, өтүгүң кийинчи,
Табылды аман келатат,
Тарлык кылсам күйүнчү.
Алтыбайга барамын,
Анда кабар саламын,
Ат баштаган бир тогуз,
Хандан олжо аламын», –
Деп ошентип Эрмегиң,
Катуулап жүрүп кетти эми,
Калың айыл ичинде,
Хан Алтыбай баатырга
Карбаластап Эрмегиң,
Катуулап жүрүп жетти эми.
«Хан Алтыбай, сүйүнчү,
Кас болсоң угуп күйүнчү,
Табылды аман келатат,
Кабарын айтам туюнчу.

Капарында бар болсо,
Кабагың ачып сүйүнчү.
Мен Устага барамын,
Сүйүнчү кабар саламын,
Уй баштаган бир тогуз,
Уста акемден аламын.
Бардык элге айтамын,
Кабар салып кайтамын.
Айылдын наркы четинен
Аттын башын тартамын», –
Деп ошентип Эрмегин,
Атынын оозун кериптир.
Айыл сайын аралап,
Атайы кабар бериптир.
Алты миң түтүн катаган,
Эрмектен кабар угуптур,
«Табылдыны көрсөк» – деп,
Уккан адам токтонбой,
Убап-чубап жүрүптүр.
Кайра тартып Эрмегин,
Хан айлына келиптир,
Карбаластап бараткан,
Катын-бала көрүптүр.
Табылды кайда болду? – деп,
Талаага түшүп конду – деп,
Таалайын сынап Табылды,
Калкына кабар салды – деп.
Биринен бири угушуп,
Арткысын сүрүп чыгышып,
Калганына карабай,
Келе жатат куушуп.
Атчан, жөөсү билингис,
Алмак-салмак чыгышып.
Айылда киши калбаптыр,
Түп көтөрө жүрүшүп.
Караламан катаган,
Калбай кетип баратат,

Катын-бала аралаш,
Чалдар кетип баратат.
Торпок минип топондоп,
Балдар кетип баратат.
Муну көрүп Эрмегин,
Кубаныч кылып турду эми,
Алтыбай хандын үйүнө
Аттан түшүп кирди эми.
Хан Алтыбай камданып,
Карбаластап чамданып,
Кантер айла табалбай,
Калмактарын чогултуп,
Калган экен жамдалып.
Үйгө кирип Эрмегиң:
«Хан, Алтыбай, барсынбы?
Жүк көтөрчү нарсынбы?
Табылдыны тосуучу
Даярланган жансынбы?
Сүйүнчүмдү бат берчи,
Кутулуп айткан карзынды».
Сүйүнчү сурап кеп салды,
Сүйлөтүп сөзүн укканы,
Алтыбайга деп салды.
Алтыбай анда кеп айтат:
«Ардагым Эрмек – деп айтат,
Андай-мындай жүрсөм да,
Аталаш деп мени айтат,
Акыреттик жолдошун,
Жан досу деп сени айтат,
Аман-эсен элиңе,
Табылдың эми келатат.
Эми тууган кишиге,
Эрегиш кылып ушакты,
Эси жок бузук неме айтат.
Өзүңдөй ак ниеттүү азамат,
Сүйүнчү бергин деп айтат.
Сүйүнчүнө ат берем,

Сүйлөтпөстөн бат берем,
Үч жүз түтүн кишини
Букара кылып калк берем,
Оозумдан чыккан сөзүмдү,
Сүйрөп жүрбөй нак берем.
Киерине тон берем,
Энчине малды мол берем.
Үч жүз түтүн элиндин
Алымын алып тургудай,
Аксакал кылып жол берем», —
Деп Алтыбай айтты эле.
Жообун угуп Эрмегин,
Аттанып андан кайтты эле,
Кудайназар абама
Барайын деп тартты эле.
Кудайназар үйдө жок,
Куу байталын токунуп,
Табылдыны укканда,
Аттаныптыр чочунуп.
Ошондо элдин баарынан,
Мурун кетип калыптыр,
Барайын деп озунуп.
Анын дайнын уккан соң,
Кертабылгы ат менен,
Эрмек жолго кирди эми
Артынан чаңы созулуп,
Куяндан бүткөн куу байтал,
Булуттуу көктүн алдынан,
Туландуу чөптүн үстүнөн,
Аткан октой зыркырап,
Кудайназар абандын
Этек-жени дыркырап,
Аял кылбай келиптир,
Табылдыга буркурап,
Көзүнүн жашын агызып,
Бал тилин салып балага
Келген экен жабышып.

«Айланайын, Табылды,
Найзадан калган желегим,
Атамдан калган белегим,
Алты миң түтүн кыргызга
Алтындан чынар терегим.
Атышкан жоосун жок кылган,
Айласын тапчу керегим.
Жалгызым менин медегим,
Жалынбай эми не дейин,
Сайышар жоого жөлөгүм,
Сапарга барсам өбөгүм.
Кечигип келбей калганда,
Сагыңдым абдан бөбөгүм.
Эми менде арман жок,
Аман көрдүм жүзүңдү,
Алдына келип өлөмүн,
Арзымды укчу, Табылды,
Энеңдин сырын ким билет,
Ээликме бейжай жан экен,
Кишинин тилин албаган,
Өжөрлүгү бар экен.
Үйгө тынчып олтурбайт,
Эрмеги анын мал экен.
Аксакал кылып үйүмө,
Ардактап сени баксам – деп,
Ар керегиң баарысын
Айттырбастан тапсам – деп.
Алдына тынчтап байбиче,
Аюудан талпак салсам – деп,
Азбай-тозбой олтургун,
Ардагың келет аз күндө,
Аманат жаның баксаң – деп,
Айтсам тилим албады,
Ал сөзгө кулак салбады.
Азың-көбүң малымды
Ар кимдин көзүн карабай,
Айдап өзүм багам – деп,

Мал артынан калбады.
Карындашын Кардыгач,
Кандай курган бала эле,
Кайындап куда болом – деп,
Ханзаада сымак бир жигит,
Айткан сөзү бар эле.
Эриктим малга барам – деп,
Эрмек болуп энеме,
Ээрчий малды жаям – деп,
Киши көзүн карабай,
Абакем аман келгиче,
Айылда басып жүргөнчө,
Козумду өзүм багам – дейт,
Эркекче өсүп калыптыр,
Эригип үйдө тура албайт,
Козусунун артынан
Ээрчибей жүрө албайт.
Үйдө олтур десем созулуп,
Кардыгач балам тил албайт.
Көгүрөөк балам экен – деп,
Көңүлү калар бекен – деп,
Эрки менен койгомун,
Эркин жүрсүн мейличи,
Эс тартып өсүп кетер – деп.
Чачыкей балам канетсин,
Жалгызым үйдө жок болсо,
Жатканым болбос бекер – деп,
Бекер басып жүргөнүм,
Кесир болуп кетер – деп,
Кудайдан тилеп ыйласам,
Кууратып жаным кыйнасам,
Бекер жатпай томсоруп,
Оокатымды жыйнасам,
Жалгызым аман келер – деп,
Жасаган тилек берер – деп,
Өз оокатым кылбасам,
Элим жаман көрөр – деп,

Балтасын алып колуна,
Бастырып чыгып жолуна,
Отун алып, суу куйсам,
Келер деп ишим оңуна,
Эрки менен бастырат,
Эки тең отун артынат.
Биздикине каттабай,
Келиндик кылып жашынат,
Байбиче болчу киши экен,
Сарамжалын көргөндө,
Айылдын баары жактырат,
Кудай берер балама.
Шайымбет жайын айтайын,
Өзүндүн жалгыз туягын,
Бозала болуп калат – деп,
Боор тартып турамын.
Ашка, тойго ээрчитсем,
Адамдын көзү тиет – деп,
Аяп жүрөм баламды,
Аман келсе Табылды,
Аруу кийим киет деп,
Айылда ойноп жүргөндө,
Кандай да болсо Шайымбет,
Жылаңач жүрө берет – деп,
Жаман чапан кийгиздим,
Катыгып адам болсун – деп,
Кара боор жүргүздүм.
Жалгызымдын туягы
Жашык өсүп калат – деп,
Жылаңач-жабык жүргүздүм.
Чоңойгондо Шайымбет,
Атка копол болот – деп,
Жайдак торпок мингиздим.
Өзүндөн өөдө эр болот,
Баралына келгенде,
Бала жолборс шер болот.
Куба төбөл* өстүрдүм,

Курч болотко тең болот.
Аман келдин, кулунум,
Аккан жашым сел болот.
Бул арзымды айтпасам,
Алкымыма чер болот.
Кудайназар аганды
Көрө албай душман дел болот.
Табылдыга абасы
Кандай да болсо бел болот.
Экөөбүздү бузган эл,
Өзү жүрүп кем болот.
Биз аталаш тууганбыз,
Табылдым билет деп койсом,
Эл тилимди албайбы,
Абандын сөзү эм болот», –
Деп абасы айтканда,
Көөдөк баатыр Табылды:
«Кудайназар ага – деп,
Атамдай болгон аба – деп,
Арзынды айтып билдирдин,
Аталаш иниң мага – деп,
Жакшы көөнүң бар болсо,
Кызмат кылам сага деп,
Жаман көөнүң бар болсо,
Көрөбүз аба жана – деп,
Ала келсең болбойбу,
Шайымбет балаң мына – деп».
Учурашып турду эле,
Кертабылгы ат менен,
Эрмек келди артынан,
Кудайназар как баштын
Сөөктөн өткөн дартынан,
Көзөмөлдөп келиптир,
Кайда кетти экен – деп,
Качтыбы деп калкынан,
Эрмек көрүп алды эми,
Салам айтып калды эми,

Түшө калып атынан
Абаңа жетип барды эми.
Учурашып көрүшүп,
Куу байталдын чылбырын,
Эрмек колго алды эми.
«Сүйүнчүм кана, аба?» – деп,
Эрмек сөздү салды эми.
Кудайназар куудул чал,
Купшундаган дунгул чал,
Калп ыйлап калды эми.
«Сүйүнчүнө Эрмегим,
Кара башым ал – деди.
Табылдым аман келгенге,
Малым тургай башымды,
Садага кылып сал – деди.
Иниси менен көрүшкөн,
Ичи кайнап эришкен,
Карыганда абакен,
Касиеттүү чал» – деди.
Ал ангыча болбоду,
Катагандын калың эл,
Каптагандай аккан сел,
Кары, жашы аралаш,
Калбастан келет бардык эл.
Талаанын баары чаң болуп,
Табылды элге даң болуп,
Адам калбай айылда
Аттанган экен жам болуп.
Хан Алтыбай келатат,
Кантерге башы маң болуп,
Кулундуу бээсин минишип,
Кубаттанып күлүшүп.
Он-он бештен чогулуп,
Кубаныч сөзгө киришип,
Чалдар келет карачы.
Тайларын минип жарышып,
Торпокторун кубалап,

Алдына салып алышып.
Бирин бири тарткылап,
Тамашага канышып,
Балдар келет карачы,
Кемпирдин баары бүкчүндөп,
Келиндин баары тикчиндеп,
Кыз балдар чуркап ээлигип,
Кыйласы келет жээлигип,
Малын таштап талаага,
Жылкычы, койчу демигип.
«Табылды келди» – деп угуп,
Катагандын калың эл,
Калган экен семирп,
Биринен бири өтсөм – деп,
Табылдыга жетсем – деп,
Унаалуунун баарысы
Удаа келет теминип.
Ургаачы, эркек дебестен,
Ураан тартып чуркурап,
Жумурай журту келишип,
Кол кармашып көрүшүп.
Кучакташып өбүшүп,
Жашып жүргөн андан көп,
Көрүшүүгө жол таппай,
Өбүшүүгө эл таппай,
Шашып жүргөн андан көп,
Этек-женден үзгүлөп,
Бирин бири түрткүлөп,
Тартып жүргөн андан көп.
Эки жагын элендеп,
Кезек жетпейт белем – деп,
Турчу мындай мен барып,
Учурашат элем – деп,
Басып жүргөн андан көп.
Мүдүрүлүп жыгылып,
Кара терге чумулуп,
Калың элден жол тийбей,

Кач мындай деп жулунуп,
Караанын көрсөм экен – деп,
Кайсалаңдап урунуп,
Карап жүргөн андан көп.
Учурашып алдык – деп,
Элден мурун бардык – деп,
Эр Табылды баатырга
Эки ооз сөздү салдык – деп,
Эсендигин биз көрүп,
Эй кумардан кандык – деп,
Эртелеп үйгө баралык,
Малды көздөй чабалык,
Сары улакты алалык,
Садаганы кагалык.
Баабединге көтөргөн,
Баягы малды табалык.
Бакыртып эчки мууздап,
Баатырга өпкө чабалык,
Жүргүн турбай бастыр деп,
Ат менен ылдам чаптыр деп,
Тарап жүргөн андан көп.
Ал аңгыча болбоду,
Катагандын карысы,
Калган элдин баарысы,
Калкына жайлуу карыя,
Кандык Уста жарыя,
Кабар салып ээрчитип,
Калган элдин баарына,
Ак боз бээни коштотуп,
Арбын элди топтотуп,
Кара эчкини өнөртүп,
Сары улакты бөктөртүп,
Жоргону токуп жандатып,
Күлүктү элден тандатып,
Үй тиктирип, бээ союп,
Сарамжалын арнатып,
Табылды келип түшсүн – деп,

Тамак-ашын камдатып,
Калың элдин ичинде,
Карыя Уста келди эми,
Кашка жолду чандатып,
Устага эли жол берип,
Урмат кылып эл келип,
Учурашты калың эл,
Убап-чубап кол берип,
Табылдыны аткарып,
Көтөргөн үйгө алпарып,
Кырк жигити чогулуп,
Баш кошуп баары даң салып,
Аксарыбашыл кой союп,
Айыл сайын той союп,
Жылкыдан тандап бээ союп,
Катагандын калың эл,
Жыйналып баары мал союп,
Кеткенибиз келди – деп,
Кемтигибиз толду – деп,
Алтыбай бизге кан болуп,
Өкүмүн журтка кылган – деп,
Кырк жигит сөздү салды эми.
Он үчтө кызы Бурулча,
Боз жоргого мингизип,
Шөкүлө кымкап кийгизип,
Кандыгын калкка билгизип,
Алтыбай келип калды эми:
«Хандын жалгыз кызы – деп,
Тартуунуз болсун ушу» – деп,
Кылыч алып колуна,
Камчысын салып мойнуна,
Каталык болсо кечир – деп,
Алтыбай салды оңуна.
Эр Табылды баатырын,
Алтыбайга көрүшүп,
Агалык жолун ызаттап,
Ак ниет менен урматтап.

Көргөнүн айтып беришип,
Турасыңбы, калың эл,
Тууган жерди самабай.
Ачык айтып бергиле,
Адамдын көөнүн жаралай,
Катаган кыргыз элимсин,
Кайтаргын жообун кебимдин.
Кары-жашы дебестен,
Калтырбай айткын баарысын,
Көнүлдө жүргөн кебинди.
Кайра барып конууга,
Көнүлдүү киши бар бекен?
Көк шиберин көрсөм – деп,
Көйкөлгөн Нарын жериндин», –
Деп Табылды сурады,
Калың эл карап турабы,
Калмактан кордук көргөн эл,
Канды сөзгө кулагы,
Кайрадан келди күчүнө
Катагандын урааны.
«Кагылайын жалгыз – деп,
Калк үчүн кылган намыс – деп,
Карыя Уста айтсын» – деп,
Катаган жалпы чуу этип.
Кабагы элдин ачылып,
Карап турду дуу этип.
Ошондо Уста кеп айтат:
«Ой, Табылды, – деп айтат,
Элиндин кеткен дарманы,
Эн калган бар малы,
Эсен келип көрүштү,
Эми чыкты арманы.
Калкыңдын кеткен дарманы,
Хандыкы болгон бар малы.
Калыңга бермек болуучу,
Катын алган жерине
Ичтен чыккан балдарды.

Каяша айтар киши жок,
Какшаткан мендей чалдарды,
Хан Алтыбай зордуктап,
Карматып сойгон малдарды.
Кудайназар как баштын,
Куруп калсын балдары.
Үч минге жетти быйылкы,
Зордуктап сойгон малдары.
Каракчы болуп көнгөнгө,
Калбаптыр малдын залдары.
Анысын айтып нетейин,
Алтыбайдын кылганын,
Айтпаганда нетейин,
Күлүктөн тандап атты алды,
Күчтүүдөн тандап төөнү алды,
Желини карыш бээни алды,
Жергеден сулуу кызды алды,
Жетимди малга ээ кылбай,
Жергеси менен жумшады.
Короодон айдап койду алды,
Кулданып кедей бойду алды,
Айтканына көнбөсө,
Салганы турат жанжалды.
Табылды элден кеткени,
Талоондон эч ким чыкпады,
Далай адам нес болуп,
Айткан сөздү укпады.
Калкта бакты бар экен,
Кайта келдин Табылды,
Элдин багы бар экен,
Эсен келдин Табылды.
Эби кеткен элиндин,
Эми абийири жабылды.
Айланайын, кулунум,
Кандай айтсаң көнөбүз,
Кайра жерге бар десен,
Калбастан бүгүн көчөбүз,

Узун сөздүн кыскасы,
Хандан аша кечебиз.
Өскөн-өнгөн конушка
Барбай кантип калалы,
Өзөнү сонун Арпага.
Өрдөтө жылкы салалы,
Өзүндү журтка баш кылып,
Хан көтөрүп алалы.
Өкүм сүргөн калмактан,
Өч албай кантип калалы.
Кудайназар как баштын,
Сакалын бирден терели!
Алтыбайдын жазасын,
Аябай колго берели.
Калмактардан келгенди,
Кандай да болсо көрөлү.
Каралдыбыз Табылды,
Канатыңдын алдында
Калбастан жүрүп өлөлү.
Карыя аяш атандын
Айтайын деген сөзү ушул.
Калың кара журтундун,
Карап турган көзү бул,
Хан болдум деп эл соргон,
Калмактардын өзү бул.
Кордуктан бир аз кутулуп,
Кайрылып өзүң келгени,
Калк тынчыган кези бул!»

Карыя Уста ырас айтат дешти калың эл. Устанын сөзүн угуп, элдин пейилин көрүп Табылдын айтканы:

«Аяш атам жарыктык,
Карып калган экенсиң.
Акылыңдан бир азга,
Танып калган экенсиң.
Жетимиш ашып сексенге,

Барып калган экенсин,
Көңүлдө сөздү сен айттын,
Көчкөндүн жайын эп айттын,
Табылдыны бул элге,
Хан көтөрсөк деп айттын,
Хан Алтыбай жөнүнөн,
Катуу сөздү бек айттын.
Кудайназар карыны
Курутсак деп неге айттын?
Каары болбой хан болбойт,
Кайгысы болбой жан болбойт.
Эсери болбой эл болбойт,
Эпкини болбой сел болбойт.
Эли моюн сунбаса,
Эч кимдин сөзү эм болбойт,
Элине кызмат ак кылса,
Эзелде башы кем болбойт.
Тулпардан озуп ат чыкпайт,
Туугандан озуп жат чыкпайт,
Туура кызмат кылбаса,
Тууган да болсо дарт чыкпайт.
Ынтымак болбой, жол болбойт,
Ырыстуу кары кор болбойт.
Калкынын канын көп соргон,
Хан да болсо оң болбойт.
Элинин ыркын кетирген,
Эч кайда барып чоң болбойт.
Калк ынтымак болобуз,
Кайрадан жерге конобуз.
Карыяны сыйласак,
Как ошондо онобуз,
Калыстыгын суранып,
Ханды ордуна коёбуз.
Эл ынтымак болобуз,
Эрегишти коёбуз,
Эзелки конуш Нарынга,
Эртелеп барып конобуз.

Элдин ач деп көңүлүн,
Эр Алтыбай улуктун,
Эсине салып коёбуз.
Калкыңа айтар кеңешим,
Катаган журтум не дейсин?
Карыяны какты – деп,
Калкым кайгы жебесин,
Казат үчүн туулган,
Каргадай жалгыз мен өзүм,
Алтыбай ханга кеп болсо,
Айтарга сөзүм эп болсо,
Ат-Башы, Нарын жерине
Аймагы менен бүт консо,
Атадан калган конушка
Айылга өзөн жык толсо,
Көчпөй киши калбаса,
Көңүлүн ойго салбаса,
Көнбөгөн жерге биздин эл,
Көчүк басып албаса,
Көптөн чыгып кай бирөө,
Көбөткө жатып албаса,
Көңүлүм калат ошондон,
Көчүп жерге барбаса.
Эртеңден калбай катаган,
Ашууну чаап оңдосун,
Айныган адам болбосун.
Унаасыз киши калбасын,
«Угулбай калды кабар» – деп,
Уятка башын салбасын.
Урулуу журттан айрылып,
Уктап жатып албасын.
Элдияр көчтү баштасын,
Табылды менен Эрмекти,
Эл артына таштасын.
Аяш атам Уста акем,
Кудайназар абакем,
Барып конуш чалышсын.

Чеч-Дөбөнүн сазына
Аксакалдар барышсын.
Алтыбай хандын айылы
Ак-Кыяга конушсун,
Кыз-Мазардын талаасын
Кырк жигитке коюшсун» –

деп, Табылды сөзүн бүтүрдү.

Кыйналган калың эл Табылдынын бул сөзүн макул көрүп: «Эртеден калбай көчөбүз» – дешип чуулдашты. Калктын ыңтайын көрүп, хан Алтыбайдын айткан сөзү:

«Калың кара калайык,
Ханга да бир сөз ылайык,
Кайрып жооп бербесем,
«Хан унчукпай койду» – деп,
Каларсың элим муңайып.
Карап турсам ойлонуп,
Калың элди дүрбөтүп,
Хандан да өткөн чоң айып.
Кулак сал, элим, кебиме,
Кулдугум бар элиме.
Эр Табылды көч – деди,
Өскөн-өнгөн жерине,
Өлсөм башым ыраазы,
Табылды сындуу иниме.
Мени кудай урганда,
Көпчүлүктү жеринен,
Көчүрбөй койсом немине.
Багындым калкым баарына,
Аксакал Уста карына,
Башында ката кылыпмын,
Байкабай журттун алына.
Кол салыпмын кокустан,
Короодогу малына,
Жаш да болсо Табылды,
Жаралган элдин багына,

Жаны ачышып турбайбы,
Жалпы журттун камына.
Жатык сөзүн уккан соң,
Жамандыгым билинип,
Эми келдим арыма.
Жаш деп жүрсөм Табылды,
Баш болуп калган турбайбы
Жалгыз деп жүрсөм Табылды,
Көп болуп калган турбайбы,
Чабал десем Табылды,
Баатыр болгон турбайбы.
Кудайназар, Алтыбай,
Калкка жаман көрүнүп,
Шүмшүк болгон турбайбы.
Эки тизгин бир чылбыр,
Эми сага бербесем,
Мени кудай урбайбы.
Эсиме келдим, Табылды,
Элинди алгын колуна,
Ээрчип сени чубайлы» —

деп, Алтыбай хан сөзүн бүтүрдү. Бул чогулган көпчүлүк эл Табылдынын эрдигине, талыкпаган шердигине көзү жетип, эки тизгин бир чылбырды анын колуна беришти. Алтыбай баштагыдай каары жок момун болду. Калың катаган эли, күндөп-түндөп жүрүп олтурушуп, тууган-өскөн жерине келишти. Табылды менен Эрмек элдин артынан келип, Кыз-Мазардын талаасына, кырк жигит кырка тартып конуп, ар өзөнгө айыл толуп, ата конушуна эл жайланып калганына булардын көңүлү тоюп, өргүп жатып калышты. Таң-тамаша, оюн-күлкү болуп, оюндагыдай жата беришти.

Күндөрдөн күн өтүп, бир убакытта Табылды кырк жигит менен үлпөт кылып олтуруп, оюна түшүп сөз баштады.

«Кыргыздан чыккан кырк баатыр,
Кызыгын көрдүк оюндун,
Акылын таап көргүлө,
Айтып турган оюмдун.
Үлпөтүн көрүп күүлөндүм,
Күндөгү жыргал тоюндун.
Катарлап соотун камдадым,
Казат үчүн арнадым.
Кармашкан жоосун жыгат – деп,
Калың кыргыз элинен,
Кырк баатыр сени тандадым.
Калмактан өлгөн элимдин,
Кунун кууп барбадым,
Элимдин өчүн албадым.
Ирденсин деп силерди
Эч кайдан чалгын чалбадым.
Алыскы душман, ички жоо,
Ат изин бир да салбадым.
Өткөн күндөн ойлонсом,
Өзүмдүн толгон арманым.
Акылын ойлоп тапкыла,
Арбактуу баатыр кырк жигит,
Ардактап баккан балбаным.
Жыргап жаткан жеримден,
Жылкымды калмак алганы,
Кырк жигит менен Табылды,
Артынан кууп барганы.
Караан болуп биз менен,
Калмакка найза салганы,
Каза жетип кыргыздан,
Канча адам өлүп калганы,
Жетим калган балдары,
Жесир калып алганы.
Ушул кимдин залдары?
Жаралуу болуп ок тийип,
Жалгыз жатып жан күйүп,
Табылды тарткан азапты,

Ушу кимдин залдары?
Калкым көчүп жеринен,
Канчасы тентип элинен,
Ашуусу бийик белинен,
Жайлап калган малдары,
Чабуул көрүп жандары.
Убайымды көп тартып,
Ургаачы, эркек зарлады,
Кордук тартып куурабай,
Калкта киши калбады,
Ушу кимдин залдары?
Мунун баарын ойлонсом,
Муунумдун кетет дарманы.
Тамырын түптөн кыркпасак,
Такыр ичтен чыкпайт го,
Табылдынын арманы».

Бул сөздү угуп, кырк жигит бири-бирин карап:
«Баатырдын сөзүнө Элдияр жооп берсин» – дешти.
Элдияр Чалкалмактан мурун Кудайназар менен
Алтыбайдын кылган кордугун эсинен чыгарбай,
болгон иштин баарын туюнтуп сөз айтат:

«Эр Табылды төрөбүз,
Өл десен биз өлөбүз.
Биздин ойдо бир иш бар,
Жообун берсен, Табылды,
Айтканыңа көнөбүз.
Биз чалгынды бирге чалганбыз,
Чалкалмакка барганбыз,
Калмакты кайра качырып,
Калың олжо алганбыз.
Кайтып элге барганда,
Кайгыга башты салганбыз.
Кудайназар, Алтыбай,
Катаган элин айдаган,
Кырк жигитти бир бирден,
Кыркасы менен кармаган,

Кылбаганың барбы – деп,
Кыйнап жатып сабаган.
Бутка кишен салдырган,
Мурунга наспай куйдурган.
Муунунарды алам – деп,
Муздак сууга байлатып,
Бир жумага жаткырган.
Алтыбай өзү хан болуп,
Аламан салык тапшырган.
Айласы кетип катаган,
Эки көзүн жаш кылган.
Табылдынын бүлөөсүн,
Таратып бирден күң кылган.
Тууганыңдын кордугун,
Далай эл угуп дүң кылган.
Эми Табылды келди ондук – деп,
Баштагыдай болдук – деп,
Атадан калган конушка,
Акыры келип кондук – деп.
Алтыбай хандан түшөт – деп,
Акыры кармап сойдук – деп.
Кудайназар как баштын,
Эки көзүн ойдук – деп,
Келгенинди бел кылып,
Кейиген журтум дем кылып.
Кегибизди алсак – деп,
Кенжебайды өлтүрүп,
Кудайназар кузгунду,
Кууратсак деп ушуну,
Купуя кенеш кылчубуз,
Өттү эле деп муштуму.
Бүлөөсүн биз да бөлсөк – деп,
Не болсо да көрсөк – деп.
Бизге кылган кордугун,
Алтыбайга берсек – деп.
Сен келгени Табылды,
Алтыбай хандан түшпөдү,

Айылга баркы чоңоюп,
Андан бетер күчөдү.
Кудайназар куу как баш,
Аксакал болуп айылга
Арбагын баштан үзбөдү.
Алынышып баратат,
Алтыбайга көпчүлүк,
Алдаяр ханым сиз – деди.
Айтканындай болобуз,
Аймагыңыз биз – деди.
Ушул биздин сөзүбүз,
Орой-чарай көзүбүз,
Ушул сөздүн жообун бер,
Табылды баатыр өзүңүз.
Тууганына тартты – деп,
Сизге таарынып жүргөн кезибиз».
Бул сөздү айтты Элдияр,
«Ырас, ырас, ырас – деп,
Арзыбыз ушул бир аз» – деп,
Кырк жигит калды чуулдап,
Элдияр айтты дурус – деп,
Бул сөздү угуп Табылды,
Каткырыгын салды эми.
Каалгадай кашка тиш,
Кашкайтып күлүп калды эми,
Кырк жигиттин сөзүнө,
Ыраазы болуп калды эми.
«Кагылайын, кырк жигит,
Купуя кеңеш сөзүңдөн,
Таарынып турган кезиңден,
Табылды бала айлансын,
Таамайлап айткан сөзүңдөн.
Ичиме сактап бул сырды,
Итчилик өткөн өзүмдөн.
Кудайназар, Алтыбай,
Кууралды журтка салганы,
Канткенде чыгат эсимден?

Сурадыңар сырымды,
Айтайын ичте чынымды.
Катаган аман турганда,
Калмактар тургай, баатырлар,
Карытпайымбы кылымды!
Тууган болсо, Алтыбай,
Элди багып албайбы.
Атышып жүрдүк жоо менен
Аркабыздан барбайбы.
Жаралуу болгон кезимде,
Жакшылап көзүн салбайбы.
Эч болбосо элимди,
Эсен багып турбайбы.
Ошону тууган деп жүрсөм,
Кырк жигит антың урбайбы.
Азыр бузук салганда,
Алтыбай кармап алганда,
Жандыгы турмак калмактын,
Кайгыга башын салганда,
Кудайназар кузгундун,
Куу сакалын жулганда.
Курутуп анын тукумун,
Кулдарын бөлүп алганда,
Чукулчулдук иш кылып,
Чууну баштап калганда,
Ачуу менен өлтүрүп,
Баарын жайлап салганда,
Дооматы менде калбайбы,
Акыретке барганда.
Муну ойлонуп, кырк жигит,
Азабын берип өтсөм – деп,
Аз гана күндүк жалганда.
Алардын күчүн көрсөм – деп,
Алыска сапар барганда.
Чалкалмакка беттешип,
Чабуулду мыктап салганда.
Баатыр болсо Алтыбай,

Барат го ханым кол баштап.
Кудайназар барат го,
Куу байтал менен жол баштап.
Муну ойлондум, кырк жигит,
Таяке, жээн калмактар,
Талкалансын күч менен,
Табылды турсун кубанып.
Кырк баатыры бүт менен,
Кызыкты көрсөк деп жүрөм,
Узун санаа иш менен».

Табылды кырк жигиттин сураган сырдуу жоо-
бун ушундай деп түшүндүрдү.

Кырк жигит Табылдын ойлогон бул оюн эң
туура деп, оюндагы пикирлери чыгып: «Кана, Та-
былды баатыр, эми кандай акылың бар, айтчы» –
деп, кырк жигит кеңеш сурады. Чалкалмакка баруу
үчүн кырк жигитке айткан Табылдын кеңеши:

«Өрүштө энчи малым бир,
Өлгөндөн чыгар жаным бир.
Өмүрүмчө айрылбас,
Өзүнөр менен каным бир,
Менин айтар кеңешим,
Уккула буган не дейсин,
Башыңар аман турганда,
Башкага жолуң бербейсин.
Баятан сөздү узартпай,
Баатырлар сөзгө келбейсин.
Ойлоном жоого барсам – деп,
Ойронду катуу салсам – деп,
Обол мурда бул жерден,
Элди жыйнап алсам – деп,
Алтыбай аттуу хан келсин,
Аксакал Уста чал келсин.
Алты миң үйлүү катаган,
Айылда калбай жам келсин.
Кеңешке эчен мол келсин,

Кеп чечүүчү зор келсин,
Кек алабыз душмандан,
Келген эл бизге жол берсин.
Калкка эп келсе катаган,
Калың кошун кол берсин,
Адамдын башын сактачу,
Ар түрдүү соот тон берсин.
Жол баштачу тың берсин,
Жооткотпой чын берсин,
Эл үчүн кызмат кылабыз,
Эрлерге журтум сын берсин.
Эли-журтун бүт жыйнап,
Эр Алтыбай хан келсин!
Белди бекем буубасак,
Белестен жылкы куубасак,
Былтыркы өткөн эрлердин
Быйыл кунун куубасак.
Беш миң калмак өлтүрүп,
Андан кийин суубасак.
Чарайна белге буубасак,
Чалкактан жылкы куубасак,
Мурунку өлгөн эрлердин
Чарчабай кунун куубасак.
Чалкалмакты өлтүрүп,
Чаап алганда суубасак.
Бул кабарды салалык,
Алтыбайга баралык.
Киши койбой чогултуп,
Кенешти журттан алалык.
Келбегенин көрөлүк.
Кебин угуп билелик.
Кекселенсе Алтыбай,
Кекердүү сөздөн салалык.
Кесир кылса бул ишке
Кекти ошондон алалык,
Бул кеңешим кандайча,
Кемчили болсо табалык».

Бул кеңешти кырк жигит макул көрүп: «Алтыбай хан элин жыйнап келсин» – деп, киши жибершти. Алтыбай ханы, Уста менен Кудайназар кары, катагандын баары келип калышты. Чогулган көпчүлүккө айткан Табылдынын сөзү:

«Аксакалдуу карына,
Алтыбай сындуу ханына,
Акыл салар сөзүм бар,
Ак калпак кыргыз баарына.
Мал жиберип, мүлк алдым,
Айтылуу Кашкар шаарына,
Кемибей кыргыз кенеет,
Огум менен дарыма,
Жүз эрдин куну калмакта,
Жүрөмүн келип арыма.
Жолдош болор эл барбы?
Жүрөктө жүргөн зарыма,
Касташып жүргөн душмандан,
Барсам дейм өчүм алууга.
Батасын сурайм бул элдин,
Чалкалмакка барууга.
Жол көргөн кары бар бекен?
Жортуулдун алдын чалууга.
Чалкалмактын жылкысын,
Чарчабай барып табууга.
Чабыша чыкса Чалкалмак,
Чабуусунан жарууга,
Илгертен бери өчтү алып,
Ичине найза малууга.
Душманын жеңип катаган,
Бир жолу тынчып калууга.
Сөзүмдө чала бар болсо,
Бул олтурган көпчүлүк,
Буруу акыл табууга,
Бугум чыгат жүрөктөн,
Касым менен досумдун,

Кайсы экенин таанууда.
Бул олтурган көп элде,
Аксакалдуу кары бар,
Алтыбай аттуу ханы бар,
Айылынын санаты,
Алты миң түтүн жаны бар.
Эл үчүн кызмат кылсам – деп,
Эр жигиттин камы бар,
Өлгөндүн канын ким актайт,
Өмүрлүк элди ким сактайт.
Өөдөсүнүп калп эле,
Өзүнүн башын ким мактайт?
Калк үчүн кызмат ким кылат?
Калмакка жортуул ким барат?
Кармашпай коркуп душмандан,
Катылып үйдө ким калат?
Ханың менен карың бар,
Катаган жалпы баарың бар,
Жообун берип сөзүмдүн
Жоо акылын табыңар».

Табылды бул суроону айтканда, көпчүлүк элден сөз чыкпай, бири-бирин карап токтоло түшүштү. Анда Кудайназардын Табылдыны карап айткан жообу:

«Кагылайын, Табылдым,
Карылар сенден кагылсын,
Кишинин баары унчукпайт,
Кимден акыл табылсын.
Жаман көрүп калбасаң,
Көөнүнө күмөн албасаң,
Бир сөзүм бар айтайын,
Капа болуп калбасаң,
Чалкалмак жайын мен билем,
Өзү менин таякем,
Улуу энендин төркүнү,
Ушуну сага билдирем.

Баян кылбай баштатан,
Байкабастан тим жүрөм.
Чалкалмак жайын айтайын,
Маалым кылып кайтайын.
Калмактан болгон жети хан,
Азыркысы эки хан,
Каардуусу Чалкалмак,
Калкына туздай татыган,
Кара мүртөз чеки хан.
Колунда тогуз уулу бар,
Чалкалмак жайын угуп ал,
Тогуз уулдун кенжеси,
Торкобек деген кызы бар,
Азыр он беш жашында,
Токолдукка ушуну ал.
Мен жуучуга барайын,
Арачы болуп калайын.
Кудалашам келип – деп,
Куп кенешти салайын.
Ары чети калмактын
Жылкысы кайда чалайын.
Үйүнө барып сүйлөшүп,
Тилге мыктап канайын.
Ал болсо сырын билейин,
Айтканына кирейин.
Кебез байлап башына,
Атымды түшүп берейин.
Айдай Торко сулууга
Кайын ага болуп келейин,
Канга калың салсаң да,
Калтырбай баарын же дейин,
Арам көөнү бар болсо,
Жер өлчөмүн алайын,
Жезекчисин чалайын.
Желектүү найза туу менен,
Жер майышкан чуу менен,
Өзүм баштап кирейин.

Өрүштөн жылкы тиейин,
Өзүн кармап өлтүрүп,
Өчүндү алып берейин,
Таажең Торко сулууну
Тартып алып келейин.
Ушул менин кенешим,
Уруулуу журтум не дейсин?
Укпасам экен деп турам,
Табылдынын жемесин.
Урушуучу калмакка,
Убара кылат дебесин.
Калың эл айтчы сөзүңдү,
Калмактан кайгы жебесин.
Калп айтсам, балам Табылды,
Тилегим кудай бербесин,
Убара кылба элинди,
Уктунбу, журтум, кебимди?
Убада ушул, Табылды,
Өзүм табам эбинди».

Кудайназардын бул сөзүн угуп чогулган эл Табылдыны карап калышты.

Табылды: «Ырас айтат, Кудайназар абакем, өзү Чалкалмакка арачы болсун. Алтыбай хан акылын тапсын, Эрманкандын тукуму кырк жигитти алып өзүбүзчө барып, таякебиз Чалкалмакка кудалашып келебиз. Кудалыкка көнбөсө, кубалашып келебиз. Силер чалгынды жакшы чалып, малыңарды жакшы багып, эки жактан кабар алып жата бергиле» – деп, катагандын калың чогулушун таратып, токсон жорго, жүз күлүк ат алып, ок-дарыны мол алып, Кудайназарга жолду баштатып, Алтыбайды акылчы кылып, Кудайназардын тукумун бүт алып, кырк жигитти ээрчитип бардыгы токсон киши болуп, Чалкалмакты бет алып, жөнөп кетишти. Жол баштаган Кудайназар он киши ортосунда Алтыбай хан, кырк киши аркасында эр Табылды кырк жигит

менен жол жүрүп, жайлоонун баарын чабыттап чалгын чалып, Балгартты басып, бир илбирсти атып, Барскоондун белин ашып, Чалкалмакка жетүүгө шашып, үч топ болуп, үч бөлөк конуп жүрүп бара жатышат.

Кудайназар жолду баштап бара жатып, Чалкалмактын Барскоонго салган чебин көрдү. Жолду бөгөп чеп кылган. Чалкалмак жоо келет деп шек кылган экен.

«Бул Чалкалмактын чеби экен,
Чеби сонун бек экен.
Ченине душман өткөрбөй,
Чалкалмак баатыр эр экен.
Айланасы тоо экен,
Аскасы бийик зоо экен,
Айлына душман өткөрбөс,
Алп Чалкалмак дөө экен.
Чебин таштан жыйдырган,
Чеберлик менен кыйдырган.
Чегинен адам өтпөскө,
Ченемсиз бекем кылдырган.
Дарбазанын оозуна
Үйдөй болгон кара таш,
Дары менен тундурган.
Жетимиш балбан биригип,
Жерден араң жылдырган.
Эшигин жиксиз кынаган,
Элинен уста жыйнаган,
Дарбаза кылган кара таш,
Көтөрүп келип Чалкалмак
Өзүнүн күчүн сынаган.
Дарбазаны бекитсе,
Даарый албайт эч адам.
Муну көрүп абакен,
«Туюкка келип калдык – деп,
Өтө албайбыз бул тоодон,

Көрбөгөн жолго салдык» – деп.
Чепти көрүп чекчейип,
Туюктанып кекчейип,
Турган экен каранып,
Кантебиз деп мекчейип.
Өтөр жолу жок болуп,
Өрттөнүп ичи чок болуп.
Туш-тушунан жол издеп,
Турган экен токтолуп.
Алтыбай келди артынан,
Аны ээрчиген бир топ жан,
Абасынан кеп сурап,
Ашуусу кайда? – деп сурап.
Алар да болду айран-таң.
Абаке кандай чеп? – деди,
Адам өткүс бек? – деди.
Алды туюк турбайбы,
Артыңа карай кет – деди.
Ачылар бекен жолу – деп,
Алтыбай түшүп артынан
Кара ташты тепти эми.
Кандай балбан көтөрүп,
Кара ташты эптеди?
Дарбазасын карашып,
Жол тапсак деп санашып,
Кырк-элүүсү тырмалап,
Кара ташка жармашып,
Келтек кылып найзасын,
Калган экен чарчашып.
Козгой албай копшутуп,
Кол салалбай окшутуп,
«Койчу алыбыз жетпейт» – деп,
Абакеңдин балдары
Отурган экен окшошуп.
Ушул жолду баштаган,
Абасын тилдеп боктошуп.
Кырк жигит менен Табылды,

Келе жатат топтошуп.
Абакем мында олтурат,
Алдында жоосу барбы – деп,
Алмабашты октошуп.
Кырк жигит жүрүп калды эми,
Аял кылбайт токтошуп.
Ыкчамдап булар жүрдү эми,
Ыргалтып желек түрдү эми,
Абаңа жакын келгенде,
Арстаның чепти билди эми,
Табылдыдан уялып,
Ырсайып абаң күлдү эми.
Алтыбай терин шыпырып,
Ардангандан сүрдөдү.
Эң эле оор таш экен,
Элдияр, Эрмек жүр – деди.
Эр Табылды ойронун,
Ташка жакын бастырып,
Чебин көрүп бекиткен,
Чалкалмакты жактырып.
Дарбазасы кара таш,
Бирден барып көтөр – деп,
Кырк жигитке тапшырып.
Күчүнөрдү сына – деп,
Алтыбайды баш кылып,
Оюн баштап бул жерде
Табылды турду каткырып.
Элдияр барып эңкейди,
Эрдемсинип деңкейди,
Эрмелте албай бул ташты
Эки көзү чекчейди.
Эрмек барып кармады,
Эмне келсин дарманы,
Эбин таап көтөрсө,
Эми чыкмак арманы.
Алтыбай барып асылды,
Аябай күчүн ашырды.

Айласы кетип бул таштан,
Анын да деми басылды.
Кырк жигит бирден барышты,
Кызыкка булар канышты.
Дарманы келбей бул ташка,
Далайдын колу карышты.
Абакеңдин балдары,
Алар да барып турушту.
Жыйырмадан, отуздан,
Жыйналып тартып көрүштү.
Жылдыра албай бул ташты
Жыгыла жаздап келишти.
Токсон киши бүткөн соң,
Томкоруп көрчү баатыр – деп,
Табылдыга беришти.
Тобокелчи Табылды,
Токтолбой алчу эништи.
Эр Табылды беренин,
Термелбеген теренин,
Арчатору буудандан,
Арбайып жерге түштү эми.
Үйдөй кара бул ташта,
Бар бекен тамыр түп – деди.
Атам Эрмен колдо – деп,
Баатыр Манас колдо – деп,
Эрдин тиштеп кашкайып,
Эңкее түшүп таптанып,
Эрдик кылып баатырын,
Эки имерип чактанып.
Эмчекке такап көтөрүп,
«Эл качкыла мындай» – деп,
Эшик-төрдөй ыргытып,
Басып кетти даңкайып.
Бак талашкан Алтыбай,
Баатырды көрүп шалдайып.
Баштагын аба жолду – деп,
Баараң куштай барк этип,

Арбагы чыгып заңкайып,
Чептин жолун ачты эми,
Абаң жолго басты эми,
Жол таппасам Табылды,
Жемелейт деп шашты эми.
Кара таш калды дүңкүйүп,
Абаңдын көзү чүңкүйүп.
Карап коёт Алтыбай,
Кара ташты үңкүйүп.
Кара таш үйдөй көрүнүп,
Капталдан чубап жөнүгүп,
Катарлашып үч топ эл,
Кайра баштан бөлүнүп.
Кайгырып барат Алтыбай,
Кабыргасы сөгүлүп,
Касташып жүрбөй ушуга
Калсамчы деп көмүлүп.
Табылдынын күчүнө,
Кубангандан Алтыбай,
Кара терге чөмүлүп.
Жээктеп жолго киргенде,
Жаткан экен Ысык-Көл,
Толкуну жайпап чөгүлүп.
Эркечтенип шар болуп,
Эки чети кар болуп,
Эсине түшүп Табылды,
«Ээлесек сени Ысык-Көл,
Элим мында бар болуп,
Көбүгү аппак буунду,
Көлөмү терең суунду,
Көрүп турса катаган,
Көл үстүндө куунду.
Жээгинде жекен сазыңды,
Жекенде өрдөк, казыңды.
Жердегем сени кыргызга,
Жети-Өгүз, Тасма башыңды.
Калмакка кантип коёюн,

Каркыра жайлоо сазыңды,
Кыргоолун жайнап жолунда,
Токоюң көлдүн боюнда.
Жердесе муну кыргыз» – деп,
Жактырып барат оюнда.
Ичинде ойлоп акыл – деп,
Өзүнө өзү макул – деп,
Келип калган окшоду,
Чалкалмакка жакындап.

Кудайназар аксакал бура тартып, үч топ элдин алды-аркасына токтоп, Табылдыга кеп салып: «Чалкалмакка жетүүгө жакын калдык. Хан Чалкалмак баатырды көздөй кандай барабыз? Токсон киши үч топсуз, кайсы түр менен барабыз? Акылын балдар тапкыла, карып кеткен абаңа каалаган сөздөн айткыла» – деди.

Анда Алтыбай: «Бүгүн мында конобуз, ат өргүтүп алабыз. Эртең жалпы аттанып, Чалкалмакка барабыз. Табылды түшөт талаага, абакем барат арага, ары-бери сүйлөшүп, куда болуп кайтабыз Торкобек аттуу балага, Табылды айтсын акылын, аны муну көп ойлоп, калбайлы бекер санаага» – деди.

Кудайназар менен Алтыбайдын сөзүн угуп Табылдын айтканы:

«Абакем сурайт акыл – деп,
Айылга калдык жакын – деп.
Алтыбай хандын сөзүнө,
Айта албайбыз макул – деп.
Табылды калса талаада,
Абабыз барса арага,
Алтыбай ханым бул жерде,
Калбасак дейт санаага.
Атышып жүргөн душмандын
Айлына кирип барганда,
Калбайбызбы балаага.
Куда болуп кой сойбой,

Кулдук уруп, той сойбой,
Курулай кирип барабыз,
Купуя элди тынч койбой,
Табылды келип калды – деп,
Талаанды элге салды – деп,
Артына тыштап калың кол,
Дал түштө чалгын чалды – деп.
Калмактын баары жыйналып,
Калың кол бизге чырмалып,
Калбайбызбы ортодо.
Караан таппай кыйналып,
Кара ниет Чалкалмак,
Карсылдатып урганда,
Кан жөткүрүп сыйланып,
Батына кирип барабыз,
Башкага коркуу саларбыз.
Баш тарта албай калмактан,
Балакетке каларбыз.
Каптала кирип барабыз,
Калмакка коркуу саларбыз,
Калың жоонун ичинде
Кам жей албай каларбыз.
Атайы келген мейман – деп,
Аттарды колдон албайбы,
Алып кирип ортого,
Азапты башка салбайбы.
Жаракты бойдон чечпейби,
Жакшы келдиң дешпейби,
Жаны ачыган калмактар,
Жарып кардың тешпейби.
Куда деп бизди ойлойбу,
Кунум бар деп сойбойбу.
Куудулдугун мунун – деп,
Кузгунча көздү ойбойбу.
Кенешим менин бул – деди,
Кебимди угуп тур – деди,
Кебиң жатык, абаке,

Кечикпей ишиң кыл – деди.
Беш киши алып жаныңа,
Калмакка барып кел – деди.
Пейилин көрүп алардын,
Беттешип жооп бер – деди.
Бер жагыңдан сез байкап,
Бел тосуп жатам мен – деди.
Белсемдүү жообун алып кел,
Беш күндөн калбай сен – деди,
Абаке, сага арзым бул,
Айта турган карзым – бул,
Айылда айткан сөзүңдү,
Аткара турган шартың – бул.
Көрдүм тебе чебинди,
Ачтым тебе белиңди,
Беш киши чыктык элден – деп,
Сырыңды бербей душманга
Чалкалмакка барарсың,
Чалгыңды кошо чаларсың.
Сөзгө келсең беттешип,
Кепти мындай саларсың.
Таякемсиң сен – деп айт,
Таянып келдим мен – деп айт,
Табылды сындуу иниме,
Торкобек кызың бер – деп айт.
Алтыбай болду хан – деп айт,
Ата бол бизге сен – деп айт.
Айыл болот катаган,
Алты миң түтүн эл – деп айт.
Анжиян, Арка, Ала-Тоо,
Атаймын сага жер – деп айт,
Жээриң канча мал – деп айт,
Табылды болсун бала де,
Журтчулукту сана де,
Кан төгүшүп баш кеспей,
Калк болор жагың кара де,
Өткөн ишти ташта де,

Өрнөктү журтка башта де,
Үй чабышып, мал тийбей,
Үлгү болсун жашка де,
Калмак, кыргыз баш кошуп,
Калк болуудан качпа де.
Табылды үйдө калды де,
Тайына жуучу салды де.
Анжыянды каратып,
Анын баарын алды де,
Алтыбайды хан кылып,
Акылын журтка салды де,
Ак калпактуу кыргыздын
Ар тарабын чалды де.
Аксакал кылды мени де,
Ата кылсын сени де.
Айткан сөзгө көнбөсө,
Атышармын деди де.
Жооп бергин кетем де,
Жок сөздү айтып нетем де.
Жоолашам десен Чалкалмак,
Жортуулга келер кол даяр,
Жообуң айтып жетем де.
Таяке-жээн болуудан,
Такыр сенден кечем де.
Ишенсең мени ээрчи де.
Күндүк жолго узатып,
Күчүмдү менин көрчү де.
Кудалашсаң калмакка,
Кулакка сөйкө салмакка
Чалкалмакты алып кел,
Куп сүйлөшүп бул жерден,
Бизди ээрчитип бармакка».

Табылды бул сөздү айтып беш киши берип, Кудайназарды Чалкалмакка узатты. Алтыбайды алып ат өргүтүп калып, ар тарапты чалып, кароол карап Улуу-Тоонун башына барып, дүрбүсүн салып,

жол-жолго кароолчу коюп, жата берди. Кудайназар куудай сакал агартып, кузгундай көздү кызартып, куу байтал менен уюлгуп, узун жолду кыскартып, түрдүү акыл ойлоп, Улуу-Өндүрдү бойлоп бара жатканда Чалкалмактын кароол караган он беш кароолчусу кармап алып, колу-бутун байлап, алдына салып айдап, Чалкалмакка алып барышты. Чалкалмактын Кудайназарга ачуусу келип каарланып айткан сөзү:

«Кудайназар сенсинби?
Куу байтал минип келдинби?
Куунап жаткан элимди
Курутайын дединби?
Табылды бала оору – деп,
Талыкпай эми тоору – деп,
Олжобайды жиберип,
Курулай кабар бердинби?
Жээнинмин деп желпилдеп,
Жер чардаган эрсинби?
Желмогуз сендей бузукка
Берейин эми энчинди!
Атаң кууп салганда
Арка болгон мен элем.
Бүлдүрдүн го кызыталак,
Бүтүндөй калмак кенчимди.
Кат жазып мени чакырып,
Калбай кел деп шашылып,
Калкымдын баарын кырдырдын,
Кандыбы өчүң басылып?
Унуткарып келипсиң,
Ушунча ишти жашырып,
Эми эмне деп келдин,
Уйгактай болуп асылып.
Унутпаймын кечеги
Табылдынын кылганын,
Уялуу калмак журтумду,

Уруусу менен кырганын.
Ууру кылып, жер чардап,
Ушубу сенин кылганың!
Кайдан келдин, как баш кул?
Калтырбай айткын кебинди,
Кабылдың эми тузакка,
Мен табайын эбинди.
Калпты курап эбиреп,
Хан Чалкалмак баатырдын
Калкын көрсөм дедиңби?
Карыганда сен кулдай,
Аламын эми абыдан,
Качантан берки кегимди.
Жашырган канча колун бар?
Чабыттап келген жолун бар?
Жан өткөрбөй кармачу,
Жайып койгон торум бар.
Ууруну салар орум бар,
Укмуштуу бузук мен бир кул,
Тарта турган шоруң бар!
Артында канча элин бар,
Айтчы кандай кебин бар?
Адамзат өтө албас,
Айланамда чебим бар.
Аламын эми сен кулдан,
Абалтан берки кегим бар.
Табылдың кайда айтып бер,
Таштаган жериң кайсы жер?
Таяке деп безилдеп,
Талай малым алгансың,
Такыр баарын кайта бер.
Таптырам каткан элинди,
Тамашамды азыр көр.
Муунунду алып багамын,
Бутуңа кишен саламын.
Бугуп жаткан колунду,
Буткулдан издеп табамын,

Кордук кылып багамын.
Коюп келген элинди,
Койбой жүрүп табамын.
Алпарып орго саламын,
Азабың берип багамын.
Аркана койгон элинди,
Адырдан издеп табамын,
Аттын изин чаламын,
Арбын болсо жолдошун,
Алмадай башың аламын.
Багалчагың чагамын,
Башыңды кесип саламын.
Айт чыныңды тезинен,
Аттанып чалгын чаламын!»

Кудайназардын Чалкалмакка берген жообу:

«Мен элчимин, элчимин,
Элчиликке өлүм жок,
Эмне кылсаң ошо кыл,
Ээрчитип келген элим жок.
Мен жуучумун, жуучумун,
Жуучулукка кордук жок,
Алдына келген адамга
Айткан сөзгө зордук жок!
Чалкалмак менин тагам – деп,
Чарчабай өзүм барам – деп,
Кудалык жөнүн кеңешип,
Жакшылап кепти салам – деп,
Эрманкан уулу эр чыкты.
Эр Табылды шер чыкты,
Арачы болуп келем деп,
Элимден жалгыз мен чыктым.
Таажем Торко кыз – деди,
Таякем берсин түз – деди.
Жуучу бол мен үчүн,
Барып кел аба сиз – деди.
Бала болом мен дагы,

Баркымды билер таякем,
Жүрөктөн чыксын муз – деди.
Анжыян менен Арканы,
Табылды такыр каратты,
Алам деп бир кыз Табылды,
Торкобекти жаратты.
«Таякең бербейт кызын» – деп,
Далай адам талашты,
Арага мени жиберип,
Мелдеш кылып тарашты.
Кечикпей кел деп көпчүлүк,
Кебиме менин карашты.
Кызыңды берсең аламын,
Кудалашып каламын.
Канча калың жесең да,
Калкымдан издеп табамын.
Балдарыңдын бир-экөөн,
Элиме алып барамын.
Калмак, кыргыз журт болсо,
Карганда ишке жарадым.
Карайбыз сага журт болуп,
Кабарың айтып барамын.
Чанамын десең таяке,
Чабышып жатып каламын.
Үй чабышып, мал тийип,
Тынчыбыз кетет, карагын!
Ишенсең ушул жообум,
Ишенбесең издей бер,
Аркамда каткан кишим жок,
Элчисимин жиберген,
Эр Табылды жоңдун».

Кудайназардын бул айткан жообун угуп, Чал-калмак калкына киши чаптырып, калтырбай баарын алдырып, кенеш салды. Калмактын аксакалдуу карысы, акылмандын баарысы, кепке устат чечендер, ар уруудан нечендер, жоого камбыл баа-

тырлары, жол тапкычыл дангылдары, кадырлуу байлары, кастарлуу бийлери кенештишти.

«Тегеректи чалалык, тегиз кабар алалык, анык эле жуучу болсо Торкобекти берелик. Табылдыны күйөө кылып алалы. Арамдыгы бар болсо, арбын киши ал болсо, колу-бутун чагалык, карысын жерге кагалык. Аңдып жүргөн жоо менен атышпай кантип калалык? Чалгынчы кайтып келгенче, бизге кабар бергинче, Кудайназарды сен бак» – деп, калмактын чоңу Көгөй баатырга беришти да, жөө күлүктөн тандап он киши алып, беш кишини ич менен, беш кишини сырт менен, «күндүз бекинип, түндө жүр, өргүү болбой, күндө жүр, үч күндөн калбай Барскоондогу чепке чейин барып, аттын изин чалып кел, адам көрсө качып кел, аялдабай шашып кел» – деп узатышты.

Алты жүз калмак айылдын чейрүсүн жезеп, жылкынын четин кезеп, сак болуп калышты.

Табылды менен Элдияр күндүз келип, түн кетип, түндө келип, күн кетип, кароол карап жүрүп көргөн-билгендерин коштогу Алтыбай баштаган жолдошторуна маалым кылып айтканы:

«Хан Алтыбай агабыз,
Калмакты качан чабабыз?
Кандай келбей кечикти,
Кармалган бейм агабыз?
Кырк жигит Эрмек досубуз,
Кыдырдык далай тоону биз.
Кызыгын көрүп калмактын,
Кырсакпы дедик жоону биз.
Улуу-Тоонун башынан,
Улар учпас ташынан,
Мындан салдык дүрбүнү,
Кара-Тоонун башынан,
Карга учпаган ташынан,
Мындан салдык дүрбүнү.

Жылганын башы чыбырдан,
Жылкы жатчу күбүрдөн,
Бөксөнүн башы бөктөрдөн,
Бөтөнчө керүү Көл-Төрдөн,
Мындан салдык дүрбүнү.
Каркыра бою өзөндөн,
Карагайлуу кезенден,
Талаанын башы сарыдан,
Талдуу суунун кырынан,
Мындан салдык дүрбүнү.
Канча сонун жер көрдүк,
Катмарлуу нечен бел көрдүк.
Каз канаттап конушкан,
Калмактан канча эл көрдүк.
Аттай кылган чөп көрдүк,
Ар түрдүү сонун көп көрдүк.
Коңурдун башы Чоң-Төрдө,
Кош тигилген үй көрдүк.
Козголтуп адам айдагыс,
Кара боз жылкы биз көрдүк.
Түшкө жакын болгондо,
Сууга кирет чубуруп,
Жакын барып калыппыз,
Кишенесе көп жылкы,
Үнү бизге угулуп.
Кызыгандан Элдияр,
Кызыккансып кеп салат,
Тийсемби деп жулунуп.
Абакем турса калмакта,
Андай сөздү койгун – деп,
Алып кеттим бурулуп.
Кечке жакын бешимде,
Бешим өтүп кечинде,
Суудан чыгып жайылып,
Өндүр, өндүр сай менен,
Төш жөлөнүп жабылып,
Жердин бетин бербеген,

Жети сан кара көп жылкы,
Жээк тартып былкылдап,
Жөлөнүп оттоп кылкылдап.
Жезекчиси көрүнөт,
Канжанын оту жылтылдап.
Түн ортосу болгунча,
Атынан түшөт шалкылдап.
Тийсемби деп Элдияр,
Чыдай албай умтулат.
Кантесин деп мен барып,
Алып кеттим чылбырлап,
Андан нары барганда,
Жондо киши көрүнөт,
Жорудай болуп калдайган,
Ойдо киши көрүнөт.
Мергенчи көрдүк эништен,
Бир топ адам кетпеди,
Танга жакын болгунча,
Бери алдыңкы сары тегизден.
Өлчөп көрсөм калмактар,
Өпөңдөп атка мингенби?
Өргүтүп коюп абамды,
Өзөндү чалып жүргөнбү?
Кыргыздан киши келди – деп,
Кыжылдап башын кошконбу?
Кыргыз кырган бизди – деп,
Кызын бербес болгонбу?
Кыян кескен Чалкалмак,
Кыядан жолду тосконбу?
Саксайып атка мингенби,
Саксынып тосуп жүргөнбү?
Зарыктырып абамды,
Үч күн өтүп, төрт болду,
Бул иште кандай көрк болду.
Деле жылкысын тийип кетсекпи,
Ичим күйүп өрт болду».

Табылдынын сөзүн угуп, Алтыбайдын айткан кенеши: «Табылды баатыр, дагы беш күн күтөлү, алтынчы күн болгондо кандай кылалы десең дагы макулбуз, абам тирүү болсо, ага чейин кабар кылар». Табылды «сен коркуп калган экенсин» деген ойду ичине түйүп аттанып, кароолуна кете берди.

Чалкалмактын сырт менен жиберген кишиси күндөп-түндөп жүрүп олтурушуп, Барскоондогу чепке келишсе, калың аттын изи жатат. «Капкадагы кара ташты эшик-төрдөй алып ыргыткан, алда кандай күчү бар, бул көрүнгөн калкта кылымды бузар киши бар» – дешип, эси чыгып, элендешип калышты. Ашыгып тыным албай жүрүп олтурушуп, үч кишиси артта калып, эки кишиси келип Чалкалмакка айткан кабары:

«Хан Чалкалмак бегибиз,
Кабар айткан кебибиз,
Калктан тандап он киши,
Кароол кара дедиңиз.
Үч күндө барып кел деген,
Өкүм кылган кебиңиз.
Көргөндү айтып берели,
Көңүлдөн чыксын черибиз,
Сырт менен барып биз көрдүк
Бузулуптур чебиңиз.
Кыргыздан душман келди – деп,
Кыраандык кылган экенсиз.
Душманың бекип жаткандай,
Көрүндү сиздин жериңиз.
Жердин баарын арытсын,
Жети сан калмак элиңиз.
Жашынган жоону тапканда,
Чыкпайбы сиздин чериңиз.
Бардык Барскоон чебине,
Барып кел деген жерине,
Баатырларды чогултуп,

Батыраак кабар салыңыз,
Барлык калмак элине.
Барскоондон баатыр баштаптыр,
Бачымдап жүрүп шашпаптыр.
Дарбаза кылган кара таш,
Балбандар алып ыргытып,
Алыс жерге таштаптыр.
Чебиндин жолун ачыптыр,
Жеринде душман жатыптыр.
Аттарынын туягы,
Айбандан башка көрүнөт,
Жерди кемер казыптыр,
Жер чардаган беш киши,
Жетер замат шаштык биз,
Мындай сонун укмуштан,
Токтоно албай качтык биз.
Көргөндү айттык ханыбыз,
Көтөрүлбөйт саныбыз,
Чырым этип уйку албай,
Чыкканы турат жаныбыз.
Эсибиз ооп өлөрдө,
Эл четине жолуктук.
Эс алып тыным албастан,
Эң эле жаман зоруктук.
Көргөндү айтып өттүк – деп,
Көрүшүп сизге жеттик – деп».
Көпчүлүккө угузуп,
Чалгынчылар жөнөштү.
Бул кабарды укканда,
Чалкалмак калды шашылып,
Чаптырды бат деп ашыгып:
«Жеримде жаткан турбайбы,
Желмогуз келип ашынып,
Кудайназар как башты,
Жер алдына катыңар,
Жексен кылып жашырып.
Жердин баарын чалалык,

Былчагай менен Чаар-Жон,
Каркырага баралык,
Төтөнүн тоосун карайлык,
Короо-Карагай, Коңурга,
Жылкыны жыйнап багалык.
Төмөн жагы Бөрүбаш,
Бөксө жолго салалык.
Жайылма, Кең-Суу жеримден,
Жалпы калмак элимден,
Жалгыз киши калбасын,
Кабар алсын кебимден.
Карабоз кайда алып кел,
Калмакка кабар салып кел.
Алтымыш киши аттанып,
Айгыр-Булак деңизге
Аял кылбай барып кел.
Түптүн башын караңар,
Түк койбой жерди санаңар.
Кокусунан калбасын,
Кокту, жылга аранар.
Мен аттанып алайын,
Жоо бетине барайын.
Карабоз күлүк буудандын,
Чоң күчүнө салайын.
Түн катып жүрүп олтуруп,
Оргочордун башынан,
Дүрбү менен карайын.
Нары чети эринбей,
Чебимдин жолун чалайын.
Кара ташты көтөргөн,
Кандай балбан болду экен,
Как ошону көрөйүн!
Кабылышса кокустан,
Катыгын жоонун берейин!
Жуукунун белин ашайын,
Жалпы сыртты басайын.
Жоо бекинсе сырт жакка,

Жонунан кайыш тилейин!»
Ушуну айтып Чалкалмак,
Калкына кабар салды эми,
Калтырбай жыйнап алды эми,
Карбаластап шашылып,
Кароолго бармак болду эми.
Калмактын баары калтырап,
Кажылдашып балдырап.
Кудайназар абандын
Бутунда кишен шалдырап.
Айдап келди чоң Көгөй,
Абандын көзү жалдырап.
Удургуган калмактын
Түрүн көрүп чочунуп,
Сөз айтууга абакен,
Ынтайланып озунуп.
Жолдоштору жанында,
Бирге жүрөт кошулуп.
Абаныз сөздү баштады,
Акылынан шашпады.
Чалкалмакты чакырып,
Чачылба бекер баатыр – деп,
Айтарга сөзүн маштады.
«Хан Чалкалмак таяке.
Кайратың сенин канаке?
Караан көрбөй дүрбөйсүң,
Калмактын баарын жүр дейсиң.
Кабарды өзүм берсем да,
Карылык кылып билбейсиң,
Кудалыкка мен келсем,
Кыжырың кайнап тилдейсиң.
Капканын кара ташына,
Капа болуп сүрдөйсүң.
Таякем менден укпаган,
Кебимдин жайын айтайын.
Дарбазасы ачылган,
Чебиндин жайын айтайын.

Даярланган катаган,
Элимдин жайын айтайын.
Дөөдөй болгон жаш бала,
Эрманкандын Табылды,
Жээниндин жайын айтайын.
Мен айылдан чыкканда,
Чебин бек деп укканда,
Табылды мени узатып,
Тагама бар деп кысканда,
Ээрчип келген эки күн,
Эркелик кылып мен үчүн,
Эрмек кылып жок көргөн,
Чалкалмактын жээни үчүн,
Туш келип калып чебине,
Сынагандыр кол күчүн,
Таңыркап бала көргөндүр,
Тамашалап келгендир,
Дарбазада кара таш,
Таякем келсе көрсүн – деп,
Ойноп алып салгандыр.
Жоо келди деп дүрбөткөн,
Жол чалган кишин жалгандыр.
Абасы турса бул жерде,
Арамдык кылчу бала эмес.
Айлыңа тооруп келген соң,
Айбыгып калчу жоо эмес.
Элинди бекер дүрбөтпө,
Ээн баш бала ал эмес.
Куда болсоң, кебинди айт,
Кур чалышар сөзүңдү айт.
Чанам десең таяке,
Чарпылып элди дүрбөтпөй
Чабыша турган жеринди айт.
Узаткын азыр кетемин,
Ууру атанып нетемин.
Урушар болсоң, жеринди айт,
Уруулуу кыргыз журтумду

Кошунга алып келемин,
Өзүмдү кармап тургудай,
Өрүштөн жылкың алдымбы?
Өзүң колго түшүрүп,
Өчүндү менден алдыңбы?
Эркесиз кармап тургудай,
Элинди чаап алдымбы?
Эзип жанчып ургудай,
Эр өлтүрүп салдымбы?
Элинди жыйнап дүрбөтүп,
Эсинден танып калдыңбы?
Атымды бергин минейин,
Айт жообунду кетемин.
Арачы келсе кармайсын,
Акыры сенден кечемин!
Кудайназар болгону,
Кордукту мындай көрбөдүм,
Колго түшүп жатканча,
Жакшы го менин өлгөнүм.
Журтчулукка келем – деп,
Жуучу болуп берем – деп,
Элимден чыктым мактанып,
Журтунду жыйнап дүрбөйсүң,
Жоо көргөндөй сактанып,
Жообунду айткын Чалкалмак,
Жолума түшөм аттанып».
Ушуну айтып абаныз,
Жооп сурап токтоду.
Каары келип Чалкалмак,
Катуу айтып боктоду.
«Атып салам сени – деп,
Сыр бараңын октоду.
Журтту бузган жуукур кул,
Жобураган дүмбүл кул,
Жуучу болуп келдим – деп,
Жолумду бузган куудул кул.
Такылдап сөзүң актайсың,

Табылдыңды мактайсын.
Талаага колду жашырып,
Таяке деп какшайсын.
Санына чылбыр салгыла,
Тилине мыктап кангыла.
Буту-колун бошотпой,
Орго алпарып салгыла!
Багалчагын чаккыла,
Барлык сырын уккула!
Көзүн мага көрсөтпөй,
Айылдан нары чыккыла».
Колу, бутун байлатып,
Кордук кылып сабатып,
Аттанып кетти Чалкалмак,
Жердин баарын чалгындап,
Суу-сууга колун таратып,
Дүрбөлөндөп калмактар,
Түгөл баары аттанып.
Эр жайлашып карашып,
Аттарын байлап жаратып,
Чалкалмак кетти чалгынга,
Чаң созулуп артында,
Чапкылашып калмактар,
Тынчтыгы калбай калкында,
Күлүктөрүн байлашып,
Күндө жарак шайлашып,
Аттарын суутуп байлашып,
Ар жарагын жайлашып.
Алды, алдынан тарашып,
Ар кайсы жакты карашып.
Калмактар жүрөт тоо менен,
Кармашсак деп жоо менен,
Өрөндү карап чалышып,
Өөдө-төмөн жарышып,
Өзүнчө чалып жер-жерди,
Өжөрлүккө салышып,
Ойдон, тоодон жер койбой,
Жоо барбы деп арытып.

Табылды менен Элдияр калмактардын төрт тарабын чалып, төгөрөгүн карап, Төтөнүн тоосуна барып, андан дүрбү салып, калмактардын удургуп, суу-сууну өрдөп жер кайпып жүргөнүн көрүшүп, түн жамынып келишип, Айгыр-Булакта жаткан Алтыбай баштаган жолдошторуна акыл салып, көргөн-билгендерин маалым кылып айтканы:

«Алтыбай, Эрмек баатырлар,
Үстүндө тиккен чатыр бар.
Жанында сексен колуң бар,
Алты күн болду абама,
Андан кандай кабар бар,
Калмакка дүрбү салдыңбы,
Кароолго чыгып бардыңбы?
Же катылып жатып бул жерде,
Кабарын билбей калдыңбы?
Колго түшсө карыбыз,
Козголбой жатсак баарыбыз.
Корголоп мында жатканда,
Кокустан келсе калың кол,
Төгүлбөсүн каныбыз.
Биз көргөндү көрдүңбү?
Биз билгенди билдинби?
Же кабар албай душмандан,
Ийинге экөөң кирдинби?
Биз көргөндү айталык,
Чалдык жерди аңтарып,
Өндүр сайын өрдөгөн,
Адам жүрөт канчалык.
Күндүз, түнү өксүбөй,
Калмактар жүрөт жол чалып.
Карап минтип жатканча,
Же кармашсакпы кол салып.
Чалкалмактын айлынан,
Чаң созулуп эл кетти,
Көлдү карай бет алып,

Көнүлдү жаман дегдетти,
Көк ала байрак туу алып,
Көнтөрүлүп сел кетти.
Түптүн башын бет алып,
Түпөктүү найза туу алып,
Түгөнбөй чубап аркасы,
Түн киргенче чубалып,
Түптүн оозун өрдөдү.
Дүрбү салып биз жаттык,
Түк адам бизди көрбөдү.
Былчакайда эл жатат,
Чаар-Жондо кол жатат.
Каркыра жаккы бетинде,
Карарып кошун мол жатат.
Төтөдөн дүрбү салдык биз,
Төгөрөктү чалдык биз,
Коңурда жаткан жылкысын
Койбой көрүп алдык биз,
Коктудан кармап койчусун,
Которуп тилге кандык биз.
Кокустан кабар берет – деп,
Корумга тыгып салдык биз.
Койчу байкуш кеп айтты,
Коркконунан бек айтты.
Кол куралып калмактар
Коркуп жатат – деп айтты.
Чалкалмак элин жыйнаптыр,
Абамды уруп кыйнаптыр.
Жашырган колун кайда? – деп,
Калмактар кыйнап урганда,
Карганып абам ыйлаптыр.
Чалгынга киши барыптыр,
Барскоондун чебин чалыптыр,
Дарбазасы ачылып,
Кара ташты алыптыр.
Аны көрүп чалгынчы,
Элине кабар салыптыр.

Айгыр-Булак деңизге,
Жашынар жериң калбаптыр.
Арага киши жиберип,
Батынар жериң калбаптыр.
Абаңды жоодон бошотуп,
Алар жериң калбаптыр.
Айкалышып калмакка,
Барар жериң калбаптыр.
Акыл тапкын Алтыбай,
Атышпай калмак жоо менен,
Калар жериң калбаптыр.
Алты күн болду абама,
Жатар жериң калбаптыр,
Адамдын баары жер чардайт,
Батар жериң калбаптыр».

Табылдынын бул айткан кабарын угуп, Алтыбайдын эси эндиреп, башы айланып кеңгиреп, өңү сары жез болуп, акылы кетип нес болуп, жоо көрбөгөн Алтыбай жолукпас ишке кез болуп, буту-колу шалдырап, мууну кетип алсырап, эки жагын каранып, эрди кургап жаланып, тили кургап туурулуп, заманасы куурулуп: «Табылды баатыр өзүн бил» – деп, карап турду жалдырап.

Алтыбайдын кейпин көргөндөн кийин, кырк жигитке карап Табылдынын айткан акылы:

«Элдияр, Эрмек жолборсум,
Эзелден берки жолдошум,
Эп болсо, баатыр кырк жигит,
Эмдиги акыл бул болсун.
Эрикпейли баатырлар,
Элчиден кабар угулсун.
Кудайназар келгиче,
Калмактын жообун бергиче,
Өлбөй келсе абакем,
Өзүбүздү көргүчө,

Эми беш күн жаталы.
Береги түгөнбөс Кара-Тоо менен
Түн ичинде басалы.
Түндүктүн белин ашалы,
Чоң-Серүүндүн жолуна,
Түгөл барып жаталы,
Ийри-Сууну кечели,
Кум-Текейдин талаага
Имерилип өтөлү.
Изибизди суудуруп,
Эрдемсиген калмакка
Беш күндөн кийин келели.
Оңдуу жооп бербесе,
Ойрондошуп көрөлү!
Калмактар издеп талысын,
Карасын жердин баарысын.
Жоо таба албай жеринен,
Жок экен деп наалысын.
Кепке келсе абакем,
Кетирбес жоого намысын.
Өлтүрбөйлү муну – деп,
Коё берер калмактар,
Өлөсөлүү карысын.
Угуп келсин калмактын,
Ушагынын баарысын».
Ушуну айтты Табылды,
Кырк жигит атка камынды.
Алтыбайды аткарып,
Аркайган тоону жамынды.
Күүгүм кире, күн бата,
Жылдыз толуп, эл жата,
Адырмактуу белди ашып,
Арсак Кара-Тоо басып,
Чоң-Серүүнгө келишти.
Аттанып канча жол басып,
Жатып калды бекинип,
Ат жайдактап уйку алып,

Аттанып кетти Табылды,
Ар тараптан жол чалып.

Чалкалмак баатыр Бөрүбашты чалып, бөксө жолго барып, Улуу жолду карап, аттын изин санап, Барскоонго чейин көрдү. Андан ары бастырып чепке келип, дарбаза кылган кара ташты алыс ыргыткан баатырдын күчүнө таң калып, бура тартып кайрылып, мунун айтып кайгырып, кантер айласын таппай, ойду-тоону чалдырып, Улуу жолдон аттын изин таба албады. Суу сайын өрдөп, жоодон шек биле албай тегеренип келип, чалгынчынын баарынан кабар алып: «Кудайназарды алып кел» – деп киши жиберди. Калмактан чыккан чоң Көгөй келип: «Чалкалмак баатыр өзүн айткандай кылып, багалчагын чаап, башы-көзүн жарып, орго алып барып таштаганмын» – деп жооп берди.

Чалкалмак капа болуп камсыгып, калмактардын билермандарын жыйнап алып: «Кудайназарды ордон чыгарып алып, өзүн жакшы багып, бутунун сыныгын айыктырып кудалашып, анан элине жиберели» – дешип акыл кылышты.

Калмактардын бул кеңешин угуп, өзү он беш жашында, саамайы бар башында Чалкалмак кызы Торкобек улуу женесин чакырып алып, энесине айттырган сөзү:

«Ой, женеке, женеке,
Хандын жалгыз кызымын,
Жаш Торкобек өзүмүн,
Атам менен энемдин,
Как караган көзүмүн.
Атама айтар арзым бар,
Энеме айтар дартым бар,
Женеке, сенин мойнуна,
Менин салар карзым бар.
Кыргыздан келген элчисин,
Кыйратып бутун чактыңар.

Кыз балам деп ардактап,
Мени таза бактыңар.
Кеңеш кылып кетишти,
Кыйла мыкты жакшыңар.
Кыргызга мени бергени,
Бул акылды таптыңар.
Менин тапкан кеңешим,
Женеке, буга не дейсиң?
Ханың менен жакшыңар,
Калктын камын жебейсиң,
Кудайназар калса да,
Беш жолдошун ээрчитип,
Мени кандай бербейсиң?
Көөнүн жайлап кыргыздын
Көп мал кандай жебейсиң?
Арачысын урдуңар,
Аябай санат кылдыңар,
Буту-колун чактыңар,
Муну мында бактыңар.
Кыргыздар укса бул сөздү
Кандай жооп таптыңар?
Табылды бала жогунда,
Далай элди чаптыңар.
Мен уккамын карыдан,
Уккан элдин баарынан,
Эрманкандын Табылды,
Элинен чыккан жакшы – деп,
Эли-журтун асырап,
Энесиндей бакты – деп,
Өзү баатыр жандан – деп,
Кырк жигити жанында
Өңчөй баатыр балбан – деп,
Өрүштөн жылкы алганда,
Өзүмдүн атам Чалкалмак,
Ажыратып калган – деп,
Чалкалмакты ал тургай,
Далыга найза малган – деп.

Суу ичинде кармашып,
Сакалын жулуп алган – деп.
Ушу кезде Табылды,
Жыйырма төрт жашында,
Кырк жигити кашында,
Кайгуулдап аттан түшпөйт – дейт,
Кароолун жолдон үзбөйт – дейт,
Жоону көрсө күлөт – дейт,
Жолун тосуп жүрөт – дейт,
Беттешип калса жоо менен
Беш миң колду сүрөт – дейт.
Абасын издеп келбесин,
Айылга бузук салбасын!
Аман жаткан элимди
Антара чаап салбасын!
Ардактаган Торкобек,
Ач билектен албасын,
Ат сооруга салбасын,
Арачы салсам бербейт – деп,
Ашмачы күң кылбасын,
Карысын издеп келбесин,
Калкка бузук салбасын,
Калың кара элимди
Карарга чаап албасын!
Карып кеткен атамдын,
Кайгыга башын малбасын.
Кастарласам бербейт – деп,
Кара чачтан албасын,
Канжыгалап барбасын,
Кадырымды кетирип,
Казанчы күң кылбасын,
Баркым менен барайын,
Бар кызматка жарайын.
Баланын байкап эрдигин,
Баатыр болсо жагайын.
Анча-мынча жан болсо,
Акылын өзүм табайын.

Айла кылып өлтүрүп,
Айлымды аман багайын.
Ушул сөздүн жообун ал,
Жене, энеме айтып кеңеш сал.
Жалгыз кызың Торкобек,
Жалынып айтты муну – деп,
Атама айтсын энекем,
Кандай болот ушу кеп?
Айтып калсын калың эл,
Кыргыз менен качыптыр,
Чалкалмактын кызы – деп.
Жаманатты мен болом,
Эне-атама болсо эп».

Торкобектин бул сөзүн макул көрүп, жеңесинин кайын энесине бийкечтин аманатынан кутулайын деп айтканы:

«Энеке, кулак салыңыз,
Тең өскөн атам жарыңыз,
Алты сан калмак элине,
Ата болгон ханыңыз.
Жалгыз кызың бийкечтин
Аманат сөзүн айтайын,
Абдан угуп алыңыз.
Макул болсоң, энеке,
Атама кеңеш салыңыз.
Бир сөз айтты аманат,
Бийкечжан сиздин жаныңыз.
Жуучуга келген кыргызды,
Журтуна атам ургузду.
Акырында берем – деп,
Арнап келген бир кызды.
Элинин болду кенеши,
Бул кеңешти уктуңуз,
Бийкечти тапкан энеси,
Эрке жалгыз бийкечтин,
Мен элем жакын жеңеси.

Жаман көрүп, энеке,
Жалгыз кызым болсо да,
Жарабайт сөзү дебечи.
Абдан жакшы ойлонбой,
Атамдын болор жемеси,
Баласы үчүн көтөрөт,
Башканын сөзүн энеси.
Бийкеч айт дейт апама,
Билинттип ушул кеңешти.
Берер болсо кыргызга,
Караба дейт бир кызга.
Ойлоп көрсүн ата-энем,
Орундуу болор турмушка.
Элчисин ханга жиберген,
Эр Табылды бала – дейт,
Элине тынчтык болорун,
Эне, ата мойлоп кара – дейт.
Эрегиштен эр өлөт,
Элинин баарын таратып,
Эл болсун атам кыргызга,
Эрки барда жарашып.
Эмне болду абам – деп,
Табылды келип калбасын.
Эл намысын талашып,
Элге бүлүк түшүрбөй,
Эртелеп өзүм барсам – дейт.
Калбасак эстен адашып,
Атамды апам жайласын,
Жоонун жолун байласын,
Аргында көрөр энекем,
Айтылган сөздүн пайдасын.
Кенеш дейт жеңе апама,
Кеп салып апам атама,
Кекенип келсе Табылды,
Атакем калар капага.
Учуру кыска болгон соң,
Уялбай айттым апама.

Бийкеч жан ушул кепти айтат,
Билгиздим эне мен сага».

Торкобектин бул жеңесинен айттырган сөзүн энеси Чоң кемпир жактырып: «Баламдын акылы бар экен», карыган атасын, калың калмак журтун аяп балам бул кеңешти тапкан экен, атасына өз сөзүм кылып айтайын, не болсо да мен көрөйүн» – деп, Чалкалмакка Чоң кемпирдин айткан кеңеши:

«Кан Чалкалмак сен элен,
Карганча жолдош мен элем,
Өмүрдү бирге сүрүшкөн,
Өзүң менен тең элем.
Кыз кезимден бириккен,
Кыраан төрөм сен элен,
Кызматыңды жайлаган,
Кыз алган курбуң мен элем.
Кеңешим бар өзүңө,
Кулагың салсаң сөзүмө,
Бир акыл түшүп оюма,
Келдим айтар кезиме.
Токсон миң калмак элиндин,
Сен болдуң, ханым, чегеси.
Тогуз бирдей уулундун,
Мен элем тууган энеси.
Жалпы калмак журтундун –
Сен болдуң ханым атасы.
Жалгыз кызың Торконун –
Мен элем тапкан энеси.
Жаман көрбөй кечиргин,
Сөзүмдүн болсо катасы.
Торкого келген жуучуну,
Тозокко салдың ушуну,
Бүгүн кеңеш кылдыңар,
Бермек болуп кызыңды.
Арага келген жуучуну,
Азапка салдың ушуну,

Аягы бермек болупсун,
Айнектей жалгыз кызыңды.
Берсең бергин кыргызга,
Бейли түшсө бир кызга.
Мен калыңды көп жейм – деп,
Береним малга кызыкпа.
Кудайназар карыны,
Кадырлап келсе урдунуз,
Башы-көзүн жардыңыз.
Буту-колун чактырып,
Багам деп алып калдыңыз.
Каргадай жалгыз кызыңдан,
Калың жеп тойбойт кардыңыз.
Сан кара боз жылкың бар,
Сандыгың толгон мүлкүң бар,
Сайышам дебей карганда,
Санжыргалуу баатыр дейт,
Табылдыны колуна ал.
Короо толгон коюң бар,
Ханым, сага эп болсо,
Катындын сөзү кеп болсо,
Менин да айтар оюм бар.
Берер болсоң Торкону,
Беш кыргызга кошолу.
Берен болсо Табылды,
Бек сынайлы ошону.
Береги чалын кетирбей,
Кырк күнү мында багалы,
Кыраан болсо Табылды,
Кыялын мурда табалы.
Кырчылдашып жоо болбой,
Кызды берип жагалы,
Кыргыз менен журт болуп,
Кыйналбай элди багалы,
Кыргыздан баатыр Табылды,
Күйөө кылып алалы.
Торкобек барсын аттанып,

Табылды калсын мактанып.
Томуроон* жатып калалы,
Тополон болбой сактанып,
Тартуусун алып кыргыздар,
Келе берет ийилип.
Торком барса Табылды,
Той кылат журтка сүйүнүп,
Кыргыз, калмак калың журт,
Багынбайбы өзүнө,
Баарысы сизге сыйынып,
Арбагың мындан чоңоёт,
Табылды күйөө болгон соң,
Калмак, кыргыз ханым – деп,
Келбейби сага жыйылып.
Торкону азыр бербесек,
Той түшүрүп кел десек,
Элчисин багып кетирбей,
Элчиликке көнбөсөк,
Арчатору минбесин,
Абасын издеп келбесин,
Арбактуу бала Табылды,
Айлыңды бүлүк кылбасын.
Беш кыргыздан кеп уктум,
Бейлеп сөздү мен уктум,
Берен бала Табылды,
Белгилүү баатыр деп уктум.
Атышкан менен ок өтпөйт,
Отко салса чок өтпөйт,
Кийгени болот темир – дейт,
Катаган кыргыз элине
Карга айлангыс сенир – дейт.
Кыйналбай элди багалы,
Эрегишти ташта – дейт.
Эми чыкты Табылды,
Жыйырма төрт жашка – дейт.
Беттешип аман жоо кетпейт,
Бери аттанса Табылды,

Мерт кылбай бизди соо кетпейт,
Катын да болсом айтайын.
Кабарын айтып баштайын,
Ханым, жаман көрбөгүн,
Калкыңды аяп какшайын.
Аныгын укпай кыргыздын,
Калп эле кантип мактайын.
Жоонун жолун байлайлы,
Жолотпой кайра айдайлы.
Торкобекти качырып,
Жок издеп киши шайлайлы.
Жоо менен үйдө журт болуп,
Элинди эсен жайлайлы.
Кеңешим ушул, Чалкалмак,
Кекенишсек жоо менен
Кесиретке* калбайлы».

Чоң кемпирдин бул сөзүн угуп, өз оюнда макул көрүп кара күчкө анткорлук кылып: «Кудайназардын жарааты айыкканча, Табылды келе койбос» деген ой менен кемпирге сырымды алдырбайынчы – деп Чалкалмактын айткан жообу:

«Кесирлүү кемпир не дейсиң?
Кеп билбей тиги-бу дейсиң!
Келсе душман кыйын – деп,
Кечирим кылып сүйлөйсүң.
Кеңеш таап койдум» – деп,
Мен кылган ишти сүйбөйсүң.
Табылдыны мактайсың,
Тартынып тилиң тартпайсың,
Далай жоону кыйраттым,
Такыр андан айтпайсың.
Хан Чалкалмак өзүмдөй,
Калктан баатыр таппайсың!
Какшай берсең карыганда
Калайыкка жакпайсың!

Качырып кызын берсең – деп,
Кантип мага даттайсың!
Катындык кылып сен өзүн,
Каадалуу акыл таппайсың.
Табылды менден эр бекен?
Таалайы артык шер бекен?
Калың калмак журтумдан,
Катаган арбын эл бекен?
Качырып кызын бергендей,
Хан Чалкалмак кем бекен?
Калкы менден бай бекен?
Камылгасы шай бекен?
Кудалашпай кыз берген,
Кайсы наркта бар экен?
Чебимдин жолун баштаса,
Дарбазамда кара таш,
Ыраакка алып таштаса,
Кудалашып берермин,
Кудайназар кайткыча,
Курган жетим шашпаса.
Акылы болсо Табылды,
Абасын күтүп жатпайбы,
Арчатору атына,
Аяктай кебез байлатып,
Арааң кошуп күлүктөн,
Алтымыш буудан айдатып,
Алдыма тартуу тартпайбы?
Күйөө болуп келбейби?
Күлүгүн такыр бербейби?
Күң ээрчитип, кул жумшап,
Чалкалмак кызын бербейби?
Жоо келет деп жобурап,
Жок сөздү айтып кобурап,
Жолоочуну ээрчитип,
Кыз бергин деп уялбай,
Кантип айттын кеп сурап!»

Чалкалмак бул сөздү айтып, Чоң кемпирди жаман көргөн болуп, опуза кылды. Бул ошону менен токтой турсун.

Табылды баатыр Чоң-Серүүндүн жонуна беш күн жатып, алтынчы күн болгондо кошун көчүрүп, мурунку кошуну Айгыр-Булак деңизге келип бекинип, кароол карап, чалгын чалып, жол тосуп жүрүп Элдиярга айткан кеңеши:

«Элдияр досум, эрсинби?
Эриктим кетсек дейсиңби?
Эли тынчып калыптыр,
Энчилик болуптур,
Эрдик кылар сенсинби?
Алтыбай жатат алсырап,
Акылын тапмай каңгырап,
Абасы колго түшкөн го,
Айнектей көзү жалдырап.
Ачык жообун угузбай,
Жатты го калмак балдырап,
Өлтүргөн го абамды,
Өчүккөн калмак тагасы.
Өргүдүк он күн талаага,
Өттү го иштин чамасы!
Өрүшүн канат калмактан,
Өзүң ойлоп карачы,
Кабарсыз калды көрдүңбү,
Кармалган экен арачы.
Жарым ай жаттык жашынып,
Жүргөнүң тоонун арасы,
Жаткан менен жообу жок,
Жарамсыз болду арачы.
Абабыз жатса кармалып,
Ала албай жообун саргарып,
Аны карап биз мында,
Адырда жүрсөк сандалып,
Алты күн өттү болжолдон,

Ашыкпай жаттык биз дагы,
Ар кайсы жерге бир барып,
Талаада минтип жүрөбүз,
Таң күнү тынбай жол чалып,
Кайтсак экен деп ойлойм,
Кангырап бекер жүргүчө,
Кара боз жылкы олжо алып,
Катылышсак белем да,
Калмакты тушап кол салып.
Кетсек белем жылкы алып,
Кекенишкен өчтү алып.
Кенешим ушул досум» – деп,
Элдиярга Табылды,
Эми турду сөз салып.
Бул кенешти укканда,
Элдияр күлүп жымыйды,
Эриктик го баатыр – деп,
Эрдин тиштеп кымыйды.
Эр Табылды досум – деп,
Элдияр сөзгө кирди эми,
Табылдынын кыялын,
Таамайлап досу билди эми,
Талаада экөө олтуруп,
Тамашалап күлдү эми.
Мына минтип Элдияр,
Табылдыга сүйлөдү:
«Болжолдуу күндө болушсак,
Кудалашып кетмекпиз,
Боорлошсо калмактар,
Кубалашып кетмекпиз.
Алтыбай сындуу агаңдан,
Кудайназар абандан,
Акыл чыкпай баратат,
Арнап келген тагаңдан,
Калмактын кызын алам – деп,
Кара-Тоону үй кылдын,
Кармашып жүргөн абанды,

Кастарлуу мыкты бий кылдын.
Торкобекти алам – деп,
Тоо-таштын баарын үй кылдын.
Тогошуп жүргөн Алтыбай,
Толук мыкты бий кылдын.
Чатыр тигип, тай сойдун,
Чатыраш ойноп, чай койдун,
Чалгынга жалгыз жибербей,
Чалкалатып тим койдун.
Кошко аксакал бек кылдын,
Козголбогон лөк кылдын,
Кордугун анын унутуп,
Кошомат ишти көп кылдын.
Хан Алтыбай уулу – деп,
Кастарла балдар муну – деп,
Канча күн жүрдүк талаада.
Какыратып куруттун,
Калмактын кызы сулуу – деп,
Кудайназар абам – деп,
Абамды жакшы багам – деп,
Кууратмак болдун Табылды,
Калмактын кызын алам – деп,
Чалкалмак кандай зор болду?
Кырда качып жүргөндөй,
Кыргыз кандай кор болду!
Кыйкырып жылкы тийбесек,
Кырааның бизге шор болду!
Жуучудан кабар укпасак,
Жумушту бүтүп чыкпасак,
Кеткенден кабар укпасак,
Келген ишти бүтүрүп,
Аягына чыкпасак.
Элчинин сөзү жок болду,
Эми жиним козголду,
Эртең жылкы тиemin,
Эч ким кылбайт тоскоолду».
Эр Табылды бул сөзгө,

Эркелеп көөнү кош болду.
Ээн жерде ким тыят,
Эриккен баатыр досторду.
«Бүгүн кошко баралык,
Балдарга акыл салалык,
Алтыбайды чалгынга
Бир жиберип алалык.
Эрмекти ага кошолук,
Кача албайт андан бошонуп.
Эрдигин сынап ханымдын,
Кайкыдан жолун тосолук.
Тамашалап бир кыйла,
Табыш берип коёлук.
Тартынбаган эр болсо,
Алтыбайды ардактап,
Аксакал кылып коёлук».
Макул, макул, макул – деп,
Ушул болсун акыл – деп.
Эки дос кошко келишти.
Кайтарга болду жакындап.
Табылды түштү кошунга,
Алтыбай ханды чакыр – деп.
«Чалгынга бүгүн баргын – деп.
Алып кел хандын атын – деп.
Улуу жолдо көрүнөт,
Укмуштуу адам жатыр – деп.
Ошону байлап келгиле,
Эрмек экөөң баатыр – деп.
Эки баатыр аттанып,
Барып келгин бачым» – деп.

Табылдын бул чалгынга барып кел деген сөзүн угуп, Алтыбайдын билеги кетип сабынан, жүрөгү кетип кабынан, «барбаймын» деп айта албай, баатырдын сөзүн кайтарбай, Эрмекти жанына алып чалгынга аттанышып жөнөп калышты. Кошту тынчтантып, кошунду уктатып коюп, Табылды

менен Элдияр барып, Алтыбай, Эрмектин алдындагы кайкыдан качырып чыгышты.

Эрмек: «Манас» – деп айтып бакырып, «Табылды» деп чакырып, алдынан чыккан караанды беттеп калды качырып. Алтыбай караанын көрүп шашылып, кайра тартып качып калыптыр. Табылды: «Качырган калмактарды алыска кууп барып салдым деп Алтыбайга бар» – деп Эрмекти кайра жиберди. Табылды менен Элдияр кошко барып жатып калышты.

Эртең менен Алтыбай менен Эрмек келип түндөгү көргөн, билгендерин сөз кылышты. Бирок булар чынын айтышты, кайра тартып качып калганына Алтыбай катуу уялып калды.

Эми кандай акыл табабыз деп сексен төрт жолдошуна Табылдынын айткан кеңеши:

«Кечээ – кең Нарындын боюнда,
Кыз-Мазардын оюнда,
Кеңеш кылып катаган,
Келген элдин тобунда.
Акыл сурап сөз айттым,
Аксакалдуу карыдан,
Андагы келген көпчүлүк,
Ага-ининин баарынан,
Катагандан улугу
Алтыбай сындуу ханынан,
Калмакка качан барам – деп,
Кантип өчүм алам – деп,
Калың кошун берсенер,
Кайгуулду өзүм чалам – деп,
Калмак тургай каңкайды,
Катмары менен чабам – деп.
Батасын сурап элимдин,
Баатырлыкты салам – деп.
Эңкейип башым сунганда,
Эл-журтумдан өтүнүп,

Кенеш салып турганда.
Кудайназар көп айтты,
Куп болот, балам — деп айтты.
Кудалашып калмакка,
Жуучу болом өзүм — деп,
Журтчулук жагын көп айтты.
Торкобек алып берем — деп,
Тоорулга барып келем — деп,
Токтотуп койду кошунду,
Таякем менин Чалкалмак,
Токтолбой өзүм барам — деп.
Той түшүрүп мал берип,
Тагамдын кызын алам — деп.
Токсон жорго, жүз күлүк,
Кудалыкка айдадык,
Беш киши кошуп абамды
Жуучулукка шайладык.
Абамдын айткан сөзүнөн,
Ашыгып биз да тайбадык,
Айтып кеткен болжолун,
Ашыгы менен кармадык.
Арачыдан сөз угуп,
Айылга түшүп барбадык.
Ар кайсы тоого бекинип,
Абакем үчүн чарчадык.
Тируу болсо келбейби,
Тилинен кабар бербейби?
Болжошкон сенир учунан,
Дүрбү салып көрбөйбү?
Абамдан кабар болбосо,
Аралап кирип барабыз,
Атыша чыкса калмактар,
Анда кандай кылабыз?
Же ат жете албай калуучу,
Алыс эмес арабыз.
Кабарын укпай элчиден,
Калмакка кантип барабыз.

Кармаша чыкса Чалкалмак,
Кандай акыл кылабыз.
Камынышып беттешпей,
Капталып кантип турабыз.
Кабарын алып абамдын
Качан жообун угабыз?
Биринчи менин кеңешим,
Билермандар не дейсин?
Биз корголоп жүргөндөн,
Бирин да кайгы жебейсин.
Бирде бирин чалгынга,
Биз баралы дебейсин.
Абама барып Алтыбай,
Анык сөзүн уксунбу?
Айткан кептин учуна,
Алты акем барып чыксынбы?
Бул кеңешти баарыңар,
Жакшы байкап уктунбу?
Экинчи айтар сөзүм бул,
Элдияр, Эрмек өзүн бул,
Ээрчип жүргөн катаган,
Эрлердин баары өзүн бул.
Нечен азап, муң тарткан,
Мен Табылды өзүм бул.
Баштагыны ойлосоң,
Баарын айтып козгосом.
Мурункуну ойлосоң,
Мунумду ичтен козгосом.
Калмакка качан эл элем,
Кармаша жүргөн мен элем.
Караан болуп кырк жигит,
Каптап кирген сен элең.
Өрүштөн жылкым айдаган,
Өлтүрсөм деп ойлогон,
Өкүмдүк кылган Чалкалмак,
Ашыгым жара ок тийип,
Азапты өзүм тартканда,

Томугум жара ок тийип,
Тозокту өзүм тартканда,
Токтоно албай кетемин,
Чалкалмактын кылганын,
Толуктап баарын айтканда.
Кеңешим салдым баарына,
Кебимди айттым ханыңа.
Ошонун баарын козгосом,
Кейишим түшөт жаныма.
Кечинде барып имерсек,
Керүүдө жаткан малына.
Кебелтпей айдап жылкыны
Кең Жыргалаң боюнан,
Келип калса атышсак,
Кереге таштын оюнан.
Аман болсо абакем,
Арачы болуп жетпейби?
Анык куда болушса,
Алдыбызга келбейби?
Ажыратып жылкыны,
Бизден алып бербейби?
Акылы кандай бул сөздүн
Айткыла, журтум, угайын,
Атайы келип калмактын
Аягына чыгайын.
Мыктылар, акыл тапкыла,
Кебинди угуп турайын».

Табылдынын бул кеңешин угуп, Алтыбай: «Баракелде, Табылды баатыр, бул кеңешиң эң эле туура. Бирок мен Чалкалмакка барып абамдан кабар алып келүүм кыйын болот го, абамдын үстүнө Алтыбайды жайлайт го, кудай өзүнө кубат берсин» – деп, токтолуп калды.

Алтыбайдын сөзүн угуп, Элдияр: «Эй, Табылды баатыр, бизден акыл чыгабы, эми он күнү жатканда бул олтурган баатырлар айткан сөздү угабы? Кыл

дегениң кылабыз. Кыр десен, жоону кырабыз. Бар десен, үйгө барабыз, баштасаң жылкы алабыз. Үйүбүздө жатканда баарыбыз эле баатырсынып калабыз. Барбы, жокпу абакең андан кантип кабар алабыз? Кеп-кеңешти таштагың, өзүң билген жагына бул кошунду баштагың. Ким мекияң, ким короз, учурашканда көрөрбүз, ким каарман, ким коркок, чуу чыкканда көрөрбүз» – деп басылды.

Отургандардын баары: «Элдияр баатыр ырас айтат» – дешип, күлүп калышты.

Алтыбай менен Элдиярдын сөздөрүн байкап отуруп ачуусу келгенсип, Табылдынын жарлык кылып айткан сөзү:

«Алтыбай аттуу ханым ук!
Отурган эл баарың ук!
Элдияр, Эрмек досум ук,
Ээрчип жүргөн кошун ук,
Кырк жигитим калбай ук,
Кыргыздан келген балдар ук.
Мен сөзүмө келейин,
Сырымды айтып берейин.
Силерден акыл чыкпаса,
Сырлашпай балдар не дейин.
Мен кызыкпайм калмак кызына,
Кызматым өткөн ушуга,
Мен суктанбайм сулуу кызына,
Сумсайганмын ушуга.
Менин айтаар пикирим,
Калмак, кыргыз аралаш,
Калк болушуп калса – деп.
Калың берип, кыз алмак,
Нарк болушуп калса – деп.
Үй чабышып, мал тийбей,
Үйүр тууган болсо – деп,
Үлгү болуп кийинге
Сөөктөшүп койсо – деп.

Караламан калың журт,
Катгашып ойноп жүрсө – деп.
Каргаша болуп кырылбай,
Калк тукуму өссө – деп.
Аралаш жайлап бир конуп,
Айылдын баары бир болуп,
Жанаша кыштап бир конуп,
Жайыты малдын бир болуп,
Жамаалаш айыл консун – деп,
Жарашып тууган болсун – деп.
Аралаш айыл консун деп,
Абдан тууган болсун деп.
Алыш, күрөш жок болуп,
Ар кимдин жаны тынсын – деп.
Ойлогонмун бир ишти,
Журт кыламын өзүм – деп.
Абакем баштап бул ишти,
«Куда болуп калам – деп,
Кубалашпа балам – деп,
Кыз алышып калам – деп,
Кырылышпа балам», – деп.
Өзү жолду баштады,
Бизди артына таштады.
Беш күндөн калбай келем – деп,
Баарыбызга какшады.
Табылды менен Элдияр,
Таң күнү издеп таппады.
Айтпадым беле мен өзүм,
Укпадың беле сен өзүн!
Беш күндөн аба калба – деп,
Бизди унутуп салба – деп.
Алтынчы күнгө сен калсаң,
Аттанам жаткан тоодон – деп,
Жылкысын алам коодон – деп,
Жылас кылып кетемин,
Жылып бошон жоодон – деп.
Абаңдар өттү болжолдон,

Айтканы калды бул жолдон.
Али күнгө жооп жок,
Ал кандай калмак зор болгон?
Беш күн өтүп, ай болду.
Аман болсо көрөрбүз,
Алганды кайра берербиз.
Ак ниети бар болсо,
Ата кылып калмакты
Айлына кайра келербиз.
Урушса уят кыларбыз,
Бербеген кызы Торкону,
Ат сооруга саларбыз.
Алып келдик келин – деп,
Айлыбызга барарбыз.
Узун сөздүн кыскасы,
Эр кырк жигит, кайдасын,
Элдияр күндү жайласын.
Эми качан көрөрбүз,
Элдиярдын пайдасын.
Бөксөгө мөндүр төгүлсүн,
Бөлүнүп булут сөгүлсүн,
Жакага жамгыр жаадыргын,
Талааны аппак кар кылгын.
Жылкынын изин көрсөтпөй,
Тизеден кары бар болсун,
Жол көрүнбөй, күн жаасын!
Адырына ат жүргүс,
Ачылгысыз түн жаасын.
Боройлоп катуу күн жаасын,
Күндүзү тургай түн жаасын.
Өнөрүңдү көрсөткүн,
Калмактын баары жутасын,
Каңырты болсо жылкынын
Шамалдан адам уктасын.
Жылуу жатып Чалкалмак,
Эшикке чыкпай уктасын.
Алдыбыз ачык жол болсун,

Аркадан шамал мол болсун.
Айылдан узап кеткиче,
Ат жүрө алгыс кар болсун.
Аттарыңды тыңдагын,
Аспабыңды чыңдагын.
Аркамдан калбай келе бер,
Алпарамын жылкыга
Адистигим сындагын.
Элдияр баатыр, ылдамдап,
Аяр кылбай чамдагын».
Бул жардыкты угушуп,
Кошуну атын токунуп,
Коркоктору чочунуп,
Кошун артып күлүккө,
Тарта салып озунуп.
Жарактын баары салынып,
«Жараткан өзүң сакта» — деп,
Желегин жерден түшүрүп,
Жергеси менен жүрүшүп.
Түпөктүү найза алышып,
Түп көтөрө аттанып,
Түрүлүп жүрүп калышып.
Элдияр күндү жайлады,
Булутту түйүп байлады.
Наспай тарттым болгуча,
Булутту карап шайлады,
Жайчылыгы ушундай,
Жаанга кылат айланы.
Жылкынын изин бастырып,
Кылайын деп пайданы.

Эр Табылдынын колду баштап, жылкыга бет алгандагы түрлөрү:

«Эр Табылды кол баштап,
Алдыга түшүп жол баштап,
Элдияры күн жайлап,
Сексен беш киши аттанып,

Келе жатат жер жайнап.
Кандай болор экен – деп,
Карангыда жортпогон,
Кайсы бирөө элендеп,
Кайрат кылып бел байлап,
Канык болгон кырк жигит,
Карангыга маш болгон,
Кабыландай көз жайнап.
Карагайдын коосунда,
Калың жылкы жаткандыр.
Жөнөйбүз деп бүт айдап,
Карсактын изин жаңылбай,
Карангыда жол тапкан,
Калкына кеңеш иш түшсө,
Капыядан сөз тапкан,
Кайраттуу баатыр Табылды,
Түлкүнүн изин жаңылбай,
Түн ичинде жол тапкан.
Түмөн колго беттешсе,
Түк шашылбай эс тапкан.
Туйгун баатыр Табылды,
Кошунун баштап алды эми,
Копшундап жолго салды эми,
Коодо жаткан жылкыга
Колду баштап калды эми.
Күн себелеп дыбырап,
Майдалай түшүп жыбырап,
Шамал болуп шар коюп,
Шар төгүлүп шыбыргак,
Түн ичинде калың чөп,
Бубактанып шылдырап,
Коркоктор келет элендеп,
Колу-буту чымырап.
Колду баштап Табылды,
Коого келди зымырап.
Жанаша тиккен кош турат,
Жылкынын чети бош турат,

Жолбун үйдүн ичинде,
Жабырап калмак отурат.
Коо-Карагай, Коңурда,
Сан кара боз көп жылкы,
Коодо жайнап жыбырап,
Кош баш тиккен жолум үй,
От чыгып жылт-жылт тешиктен,
Отуз чакты жылкычы,
Ою жок такыр эшиктен.
Карагай комуз алыптыр,
Карсылдата чалыптыр,
Калмактардын бийчиси,
Калчылдап бийлеп алыптыр.
Ийни-башы былкылдап,
Мойну кетет шылкылдап,
Мурдун чүйрүп чурмуяп,
Оозун бүйрүп бурбуяп.
Ойноп жатат бийчиси,
Ого эле кыйын дурдуюп.
Чакада эти бырпылдап,
Комуздун үнү шыңкылдап,
Чоң өтүк менен чаңдатып,
Бийлеп жатат бир калмак.
Сабада кымыз шуулдап,
Калмактар сүйлөп дуулдап,
Алып кетсе белгисиз,
Жылкынын баарын уурдап.
Элдияр, Эрмек, Табылды,
Эригип оюн сагынды,
Эрмек кылып шыкаалап,
Эшиктен булар камынды.
Кылычын алып колуна,
Кыя тартып онуна,
Эшик жаккы калмакты
Түртүп койду тонуна.
От жаккан калмак элендеп,
Жылкычы келди белем – деп,

Кылычтын учу тийгенде,
Кылчактап калды серендеп.
Карап калды эшикти,
Эшиктен дабыш эшитти.
Бир калмак карайт төр жакты,
Киши турган тешикти.
Тешикте турат бир адам,
Түрү башка чоочун жан.
Жанында бирөө көрүнөт,
Түгөй менен эки адам,
Капшытта турат шыкаалап.
Катары менен беш адам,
Кана-кана деги ээ,
Карап турат жети адам.
Карап калды калмактар
Каз катарлап нече адам.
Каны качып калчылдап,
Кабарын албай эч адам.
Колунда кылыч жылтылдап,
Кобурап үнү зынкылдап,
Комузчу калды элейип,
Коркконунан калмактар,
Бийчиси турат селейип.
Аңгыча болбой Табылды,
Айтып сөзгө камынды,
Даярланган кырк жигит,
Жылкычыга жабылды.
«Колунду тоскун бери – деп,
Коркпой кара мени – деп,
Кожуратпай тынчытып,
Коёюн бир аз сени» – деп,
Колу, бутун бекитип,
Козголбо деп кекетип,
Кымызды куюп ичишип,
Чакадан алып эт жешип,
Чалкалмак жайын сурашып,
Бир азыраак кептешип,

Кайрат айткан киши жок,
Кармаша чыгып беттешип.
Дым чыгарбай баарысын,
Жылкычыны байлашып,
Атка таңып бир бирден,
Жылкыга кошуп айдашып,
Жылкыны коодон чубатып,
Буудандар менен чуратып,
Жоо барбы деп булардан
Жолдун жайын сурашып.
Унчуксаң башың жарам — деп,
Баарыңды кырып салам — деп,
Аман-эсен силерди
Айылга алып барам — деп.
Коркпогула жылкычы,
Коңшу кылып алам деп.
Жылкыны айдап ойношуп,
Жыргалаң суусун бойлошуп,
Сан кара боз көп жылкы,
Сап-сап болуп чубуруп,
Көп жылкынын дабышы,
Жер дүңгүрөп угулуп.
Кара, кызыл турна көк,
Кара суру бир бөлөк,
Торусу толук миң болуп,
Тораласы сан болуп,
Мындай сонун жылкы жок,
Сарысында санат жок,
Кула менен жээрде,
Калың жылкы алышты.
Кара аласы карк толгон,
Сары аласы сан болгон,
Жылкынын изин жашырып,
Ат тушардан кар болгон,
Табылдынын таалайы
Даяр жайчы бар болгон,
Бет алышса душманга

Берендин жолу шар болгон.
Эл мактачу берен – деп,
Бериште буга жар болгон,
Жылкыны айдап күн-түнү,
Жылдырып келип ал күнү,
Кереге-Таштын оюна,
Келер бекен калмак – деп,
Кечке жатып бир конгон,
Кысыр эмди тай союп,
Кырк жигит шашпай жай союп,
Кароол карап Табылды,
Кырда жүрөт занкайып.
Караса артта караан жок,
Караан тургай бараан жок.
Калың малды айдатып,
Эртеси жөнөп калышты,
Жеткен жерге коном – деп,
Көшөөрүп кетип калбастан,
Көл бетинде болом – деп,
Сан кара боз мал айдап,
Шашылбай баатыр жай айдап,
Чалкалмак арттан келер – деп,
Узап кетпей аяндап.
Көп жылкыны жайдырып,
Көңүлүн басып жай кылып.
Көрбөдүм деп абамды
Көп кылчандап кайгырып.
Көп жылкыдан Чалкалмак,
Калдыңбы деп айрылып.
Кеч киргенде конду эми,
Барскоонго жетип кайрылып.
Эки түнөп алган соң,
Эрчитип малды алган соң,
Барскоон менен Тамганын,
Карагайы түздө экен,
Катыш чөбү от экен.
«Отунду үйө жагынар,

Тамганы отко салынар.
Калмактарды отунга
Такыр алып барыңар.
Таякемден энчи алдым,
Тайга тамга басыңар.
Семиз бээ, тай союп,
Серпилип ойноп жатыңар.
Тай, кунанды тамгалап,
Сергип кумар жазыңар.
Келип калса абакем,
Кепке салса таякем,
Чоң жылкысын беремин,
Тай, кунанды калтырбай,
Чогуу алып кетемин.
Тай, кунанды тамгалап,
Өзүмдүк кылып алгыла,
Өзүнө энчи бөлөмүн.
Таарынышса калмактар,
Бир тайына эки тай,
Тыргооттон алып беремин.
Таякем ага болбосо,
Талашкан сөзүн көрөмүн»!

Табылды баатырдын бул сөзүнө кубанышып, Элдияр, Эрмек жана кырк жигит жылкычы калмактарды алдыга салып айдап алышты.

Көп жылкыны токтотуп, отту жагып чоктотуп, бир жигити төрттөн тай чыңыртып алып келишет, чогуусу менен топтотуп: «Кунан, тайдын баарына тамга салып болдук, баатыр» – деп кырк жигит келди топтошуп. Табылды баатыр Чалкалмак кийин келип калса, абакем куда болсо, силерди күтүп жатканмын деп көрсөтөйүн, белги болуп калсын деп тамганы ташка басты. Күчүмдү көрсүн деп ташты жара чапты. Элдиярга элүү киши кошуп берип, жылкыны Барскоонду ашырып, айдатып жиберди. Отуз беш кишисин Алтыбайды баш кылып алып,

Чалкалмакты жети күнү тосуп жатамын – деп, кошун Тосорго коюп, өзү кароол карап тоо-тоодо жүрөт.

Кароол карап жүргөндөгү Эрмек менен Табылдынын айткан эки-үч ооз ыры бул эле:

«Устадан белги дат калсын,
Молдодон китеп кат калсын.
Атым өчпөй артымда
Жаш Табылды ат калсын,
Тосор, Тамга¹ белгимди,
Көргөн кыргыз шаттансын,
Тоорулдан эрдик кылган – деп,
Тоо кыргызы мактансын,
Өрнөк болсун эрлерге,
Өзүмдөй элим сактасын,
Үч күнгө болжоп күн жайлап,
Үшүттүн бейм душманды,
Элдияр сендей баатырды,
Элимден издеп таппасмын».

Бул арада үч күн өтүп калды. Күн ачылып, жаан басылып, ал эшикке чыгып, эки жактан кабар угуп, бүркүт, тайгандуулар аңдын изин кууп калган кезде, Чалкалмакка кабар угулду. «Короо-Карагай, Кунурдагы коодон кабар алсак, кангырап кооң калыптыр, калың кара жылкың жок» дешти.

Бул кабарды угуп, Чалкалмактын эсине түштү. «Мен Табылдынын жылкысын алганда калың кар жаадырып, калкымды көчкүгө алдырбады беле? Бул жаан дагы укмуштуу жаан болду, көрсө Табылдынын жааны турбайбы» – деп, калкына кабар салды. Карабоз атын минип, үч жүздөй киши алып, шашылып жөнөп калды. Ат оозун жыйбай келе жатып, көлдүн бир Кулак деген жеринен көп жыл-

¹Тамга, Тосор деп ошондон калган деген сөз бар.

кынын изин көрүп, дүрбү салса, алыс жерден эр-бендеген караан көрүнөт. Мунун өздөрүн көздөй катуулап келатканын көрүп, Табылды келип Алтыбайга айткан сөзү:

«Хан Алтыбай камынгын,
Кароолго барган Табылдын,
Караанынды көргөнбү,
Кайкыда сенин шаңыңдын,
Катуулап келет көп киши,
Каршы алдынан табылгын.
Хан Чалкалмак тагана,
Камчыңды салып мойнуңа,
Калп эмес чындап жалыңгын.
Жылкы алган менин айбыма,
Атымды тарттым, тага де.
Жылкыңа жылкы кошоюн,
Сөзгө келгин ага де.
Мал керек болсо, таяке,
Мен берейин сага де.
Азыраак аял сен кылып,
Сөзүңдү айткын мага де.
Жуучу кылып жиберген,
Абакем менин кана де.
Чалкалмак токтоп кеп айтса,
Абакең аман деп айтса,
Кызыңды бермек болдунбу,
Кудалык жолуң кара де.
Кызматыңды кылам дейт,
Табылды деген бала де.
Кыз бербесең Чалкалмак,
Кошунуң канча сана де.
Душман болсоң биз менен
Тууганың кылар таба де.
Кордук көрүп каласың,
Кол салышпа, сана де.
Кокустан ажал кез болуп,

Коштошуп жарык дүйнөгө,
Көргөнүң болор чала де.
Көп сүйлөшүп биз менен,
Кесир кылбай тара де.
Бул сөзүңө болбосо,
Азгырып шайтан толгосо,
Көө бергин калмакты,
Ажалы жетип торгосо,
Аңгара сайып жыгайын,
Аңгекке башын тыгайын,
Арбагы тирүү эр Манас,
Азыр мени колдосо.
Аттанып ылдам барып кал,
Алдынан жолун алып кал,
Атышам десе калмактын,
Арт жагында калып кал.
Алмабаш огу учпасын,
Атыңдын мойнун үзбөсүн.
Алтыке өзүн билесин.
Огу бекер түшпөсүн,
Кайкыдан карап жатамын,
Качырып калса калмакты,
Камынып мурда атамын.
Арчатору минемин,
Аралап жоого киремин,
Атам Эрмен колдосо,
Ал жолборстой илемин.
Арбагы тирүү эр Манас,
Атын айтып качырып,
Алмамбет деп бакырып,
Алты сан калмак болсо да,
Ажыдаардай толсо да,
Аш бышымда сүрөмүн.
Үйүндө башын кесмекмин.
Абакемдин бир сөзүн
Артыкча сыйлап жүрөмүн».
Ушуну айтып Табылды,

Алтыбайды аткарды.
Жолдошторун иреттеп,
Жол четине башкарды.
Жомоктун сөзү чын болсо,
Жолборстой болуп комдонуп,
Жоону көрүп оңдонуп.
Жогорку чыккан калың чан,
Жоголор деп ойлонуп,
Беттешпесе экен – деп,
Берениң жатат толгонуп.
Чалкалмак келет закымдап,
Чаң созулуп жакындап,
Алдынан тосуп Алтыбай,
Айтууга сөзүн макулдап.
Алтыбай барды арбайып,
Атынан түштү тарбайып.
Камчысын салып мойнуна,
Карап турду Алтыбай,
Атын тартып жолуна.
Чалкалмак келди чамынып,
Чабуучудай камынып,
Алдынан тосуп Алтыбай,
«Таяке, бир аз токто» – деп,
Тартуусун алып жалынып:
«Атым тартуу жолуңа,
Аялда бир аз жообума,
Хан Чалкалмак таяке,
Караныз сөздүн оңуна.
Мен элчимин, элчимин,
Элчиликке өлүм жок,
Алдыңдан тартуу тартканда,
Аял кыл, ханым, кичине,
Артык айтар сөзүм жок.
Абакем кайда айтыңыз,
Андан башка кебим жок.
Табылды сизге жиберди,
Тартуу кылгын атты деп,

Таякеңе бар деди,
Мойнуна салып камчы – деп,
Кызыңды берсең алабыз,
Кыл дегениң кылабыз,
Жылкы кошуп жылкыңа
Жыйнап келип беребиз».
Алтыбай муну айтканда,
Ачуусу келген Чалкалмак,
Ала көөдөн чоң калмак:
«Кызыталак бузук – деп,
Кылайын сага кызык – деп,
Кызымды сурап барасың,
Кылмышты кандай кыласың!
Атаңды жуучу жиберип,
Арачы болуп барасың,
Аз күндө жообун бергиче,
Жылкымды тийип аласың.
Кыз турмак кыпын бербеймин,
Кыйын болсоң кел деймин!
Кыргыздын элин мен өзүм,
Кылча кыйын көрбөймүн!
Таяке, жээн болбоймун,
Такыр сени оңдоймун,
Табылды турмак таш болсун,
Талкалабай койбоймун.
Карма кулдун башын ал,
Кардын жарып, өтүн ал!
Кыргыздан өткөн элимдин
Как ушундан өчүн ал.
Найза менен малайын,
Намысты сенден алайын», –
Деп Чалкалмак бет коюп,
Найза менен бек коюп,
Жөнөп калды Чалкалмак,
Союнар балдар – деп коюп.
Көрүп турат Табылды.
«Көөсөр кул иштен жаңылды,

Өз убалың өзүңө,
Көрсөтөйүн сонунду.
Көл ичинен берейин,
Көйкөлүп жатар орунду.
Өзүм атсам, ок өтпөйт,
Өпкөгө сайсам, найза өтпөйт.
Өлтүрбөсөм бул баатыр,
Өжөрлүк кылып соо кетпейт.
Кудайназар бар болсо,
Куугун менен келбейби,
Кудалашса Чалкалмак,
Макулдук жообун бербейби.
Алтыбайга кайрылып,
Арыз абалын укпайбы.
Ак ниети бар болсо,
Айтышкан сөздөн чыкпайбы.
Кайрылгысыз болгон го,
Карарып бизге келген го,
Канчалык жолун тоссом да,
Кармашсам деп жүргөн го.
Жашынып шашпай жатайын,
Жакшылап таамай атайын,
Атын атып жөө коюп,
Тамашага батайын.
Алдындагы Карабоз,
Айбаңдан башка мал эле,
Аны минген Чалкалмак,
Адамдан башка жан эле.
Атгы башка болжоюн,
Акыры аман койбоюн,
Атынан айрып калмакты
Айбалта менен сомдоюн.
Абамдын өчүн алайын,
Азапка башын салайын,
Алтыбайды сойгонун,
Көрүп туруп ушуну,
Жайлабай кантип калайын!

Алмабашты сундурсам,
Атып кулак тундурсам,
Жакындап бери келгенде,
Калмактын жанын тындырсам».
Ушуну ойлоп Табылды,
Алмабашка ок коюп,
Ак милтеге чок коюп,
Абдан жакын келсин – деп,
Жыбытта жатты токтолуп.
Ал аңгыча болбоду,
Атышат деп ойлоду,
Айтылуу баатыр Чалкалмак,
Адамдан чочуп коркобу,
Кашаттан кирип эңкейип,
Карааны бийик денкейип,
Мандай жагын арытып,
Караса көзү чекчейип,
Кыраңга чыгып зоңкоюп,
Кырдач мурун, жар кабак,
Ызырынып оңкоюп,
Табылды жаккы сеңирге
Жакын келди болкоюп.
Алды жагын карабай,
Адам бар деп санабай,
Алдымдан жылкы табам – деп,
Ачуусу ичтен тарабай,
Чалкалмак келет болкулдап,
Чоң найза колдо солкулдап,
Сыр бараң жондо жаркылдап,
Туулга башта калкылдап,
Боз кисе жанда салпылдап.
Асыл таштан көз айнек,
Мандайында жаркылдап.
Кызыталак бурут – деп,
Барчын бүркүт үндөнүп,
Мандайды карап баркылдап.
Кылычы белде кыңгырап,

Айбалта жанда шынгырап,
«Табылды жетим кайда?» – деп,
Жакын келди зынгырап.
Чалкалмак келди тушуна,
Табылды күткөн ушуга,
Даярланып жатпайбы,
Талкалап жоону жутууга.
Алмабаш баккан кирдетпей,
Шыкаалап көзүн ирметпей,
Табылды мылтык сундурду,
Апкарып жүрөк сүрдөтпөй.
«Карабоз аттын көзү – деп,
Жазы маңдай өзү – деп,
Чөгүп тийсе кокустан,
Омууроо көөдөн төшү – деп,
Ооз омуртка тушу – деп,
Оң кылбас жерим ушу – деп.
Оңурайган калчаны,
Огум тийсе жутту – деп,
Оболтон берки мөрөйдү,
Табылды бүгүн утту деп.
Машага бармак майышып,
Мылтыкка колу жабышып,
Тартып ийди Табылды,
Бараңдын үнү занк этип,
Маңдайкы тоолор кабышып,
Тарс дегенде Карабоз,
Түйүлүп ыргып чурады,
Ооз омуртка быркырап,
Оңкосунан сулады,
Оңурайган Чалкалмак,
Оодарылып кулады.
Тартып ийип Табылды,
Башынан түтүн бур деди,
Карабоз атты кулатып,
Баатырың өөдө турду эми,
Чалкалмактын артынан

Келаткан калмак чур – деди.
Кайра тартып качканда,
Кагылышып жыгылып,
Эки калмак өлдү эми.
Карабоз атка ок тийип,
Хан Чалкалмак жалп этип,
Чоңдугу үйдөй зор калмак,
Жорудай болуп талп этип,
Чоң өтүк менен шарпылдап,
Жүгүрө албай калтылдап,
Сыр баранды таянып,
Кылчаңдап артын каранып.
Уйдай болгон кара таш,
Ушундан барып жай алып,
Сыр бараңга ок коюп,
Көк милтеге чок коюп,
Табылдыга сундуруп,
Ташка боюн жашырып,
Эки колу калтылдап,
Эс алалбай калчылдап,
Элесин көрсөм атам – деп,
Энтигип турат Чалкалмак.
Арчатору бууданга,
Табылды ыргып минди эми,
Ташта жаткан калмакты,
Табайын деп жүрдү эми.
Табылды келет чуратып,
Артынан чаңын буратып.
«Атын мен да атайын,
Жалгызды ала жатайын», –
Деп ойлонуп Чалкалмак,
Сыр бараң менен бир атып,
Шашып калган Чалкалмак,
Караолду жаза караптыр,
Караанын болжоп апкаарып,
Алыс атып салыптыр.
Огу кетти чыркырап,

Табылдынын башынан
Кырып өттү зыркырап.
Кайра дүрмөт салгыча,
Мылтыкты бетке алгыча,
Оңолуп өөдө болгуча,
Эс алдырбай Табылды,
Энтелетип барды эми,
Эңкее берген калмакты
Этектен сүйрөп калды эми,
Арчатору ат менен
Адырмакка салды эми,
Абдан эсин оодарып,
Алыска алып барды эми.
Айткан сөзүн укпастан,
Жүрөккө шамшар малды эми.
Жүткүнүп өөдө боло албай,
Күрөшүп күчүн көрө албай,
Арманда болуп Чалкалмак,
Баладан өлүп калды эми.
«Жүргүлө, балдар, эми» – деп,
Табылды үндү салды эми.
Кыргыздын баары жам болуп,
Кылганы журтка даң болуп,
Чалкалмак жатат дардайып,
Чаң аралаш кан болуп.
«Айланайын, Табылды,
Адамдын чоңу бул экен,
Кантип алың жетти» – деп,
Карашып балдар таң калып.
Тегеректеп турушту,
Таңыркап карап дал болуп,
Жолдошторун Табылды,
Кошуна алып барды эми,
Кайра качып калмактар,
Кайкыдан дүрбү салды эми,
Кайра тарткан киши жок,
Калбай кетип калды эми.
Калмакка барган Алтыбай,

Эмне болду экен – деп,
Табылды кабар алды эми.

Табылды жолдоштору менен ал күнү конуп калып Алтыбайды калмактар өлтүрүп кеткенин көрүп, өлүгүн алып келип, Тамганын кашатына көмдүрүп жаткан учурда Элдияр келип калды.

Табылды менен Элдияр кеңешип: «Калмактардын артынан баралык, тынч жатса жакшы сүйлөшөлү. Качып калса, урушса аны көрөлү» – дешип, жолдошторуна: «Силер биздин аркабыздан аяндап келе бергиле» – деп экөө жөнөп кетишти.

«Эр Табылды, Элдияр,
Эл алдына чабышты,
Эки буудан ат менен,
Эртелеп кетип калышты.
Калмактын бири четинен,
Кароолдоп дүрбү салышты,
Куралган кошун барбы – деп,
Жер арыта барышты.
Качып жаткан калмакты
Кайкыдан көрүп калышты.
Убап-чубап, суу-суудан,
Качып жүргөн эл көрдү.
Унаадан жүгүн түшүрүп,
Чачып жүргөн эл көрдү,
Уй, төө, коюн кубалап,
Шашып жүргөн эл көрдү,
Калк Өөдөнүн белинен,
Ашып жүргөн эл көрдү,
Чоң-Таштын оозу чокуда,
Чогулушкан кол көрдү.
«Колго жакын барсак – деп,
Кошундун түрүн көрсөк – деп,
Жакындап барып атышып,
Жасоосун бузуп бөлсөк» – деп,
Мелтиреген түз менен

Берендер келет жарышып,
Бер жагында белеске
Беттешип барып калышып.
Алмабаш менен үч атып,
Аягында күч атып,
Түтүнүн баштан буратып,
Топко байлап Табылды,
Калмактан бирди сулатып.
Калмактан чыккан балбаны,
Далай мөрөй алганы,
Чалкалмак менен эр Көгөй,
Бир атанын балдары.
Чаар атын минип чамынып,
Чарайна кийип камынып,
Чалкалмактын дартынан,
Чыдай албай камыгып,
«Колдун баарын капта – деп,
Кокустан бириң качпа – деп,
Жалпы каптап киришти,
Жамгырчы баатыр башта – деп,
Чалкалмактын артынан,
Жайлармын жалгыз шашпа» – деп,
Жолборстой чаар ат менен,
Жоодон качпас эр немең,
Мындан мурун душманга
Намысын колдон бербеген,
Анча-мынча душманды
Киши ордуна көрбөгөн,
Калмактын зору эр Көгөй,
Кайраттуусу Жамгырчы,
Калың колду бүт алып,
Табылдыны бет алып,
Каптайлы деп камданып,
Кайраттуусу жамдалып.
Мөндү-мөндү-мөндү – деп,
Мөндүрдөй огун жаадырып.
Жабы-жабы-жабы – деп,

Жамгырдай огун жаадырып.
Жабыраган көп калмак,
Жалпы кирди качырып,
Табылды менен Элдияр,
Калбайлы деп шашылып.
Калың жоого баатырлар,
Калган экен машыгып.
Аралап булар киргенде,
Арасы жоонун ачылып,
Көгөйдү беттеп Табылды,
Көк жалың барат ашыгып.
Эр Көгөй найза сундуруп,
Эки баатыр бир бирин
Эмчекке болжоп бек уруп,
Эрдин тиштеп Табылды,
Эрдигим көрсүн деп уруп.
Чаар аттан Көгөй чалкалап,
Чарайнасын талкалап,
Табылдынын найзасы,
Эмчекти жара коюптур,
Көгөйдү көрүп дыркырап,
Качып калды көп калмак,
Табылды менен Элдияр,
Качкан жоону коёбу.
Башчысы жок болгон соң,
Баатырга тоскоол болобу,
Бүлдүрүп сайып киргенде,
Бүтүндөй калмак колоду.
Артынан сүрүп кыйратып,
Алтымыш үйлүү калмакты
Айыл кылып чогултуп,
Бир кондурду жыйнатып.
«Кудайназар кайда?» – деп,
Калмакты кармап кеп сурап.
Чалкалмактын айылын
Билесинби? – деп сурап.
Хан Чалкалмак баатырдын,

Кең-Суудан тапты айылын,
Келип көрдү Табылды,
Кекенишкен кайынын,
Торкобектин ал жерден
Толук укту дайынын.
«Торкобек кеткен жол чалып,
Токтотом деп мен барып,
Элимди бөөдө кырдырбай,
Эр Табылды баатырга,
Эки сулуу кыз алып,
Тартуу кылып барам – деп,
Айлымды бүлүк кылдырбай,
Аман алып калам – деп.
Табылды жолун тосом – деп,
Таэжеси Торкобек,
Жанында эки кызы бар,
Жаш да болсо ошо – деп,
Көчүрбөй койгон айылын,
Көпчүлүктүн камын жеп».
Ушу сөздүн баарысын,
Бир калмак айтты безилдеп:
«Торкобек сага кез болсо,
Угасың баатыр далай кеп».
Бул кабарды укканда,
Эр Табылды токтоду.
Торкобек кайда чакыр – деп,
Калмакты жыйнап топтоду.
Кабарга киши жиберип,
Тапкыла деди Торкону,
Кандай сөзү бар болсо,
Угайын деп ошону.
Кабылан бала Табылды,
Калмактан сезип коркобу.
Калмактан чапты кабарга,
Торкобекке барарга,
Табылдынын келгенин
Дайындап кабар салганга,

Каршы чыгып Торкобек,
Кабылышты аларга.
Кабарчы бала кеп айтат,
Табылды келди – деп айтат.
Бат келсин – дейт Торкобек,
Баарыбызды кырам – дейт.
Баатыр сөздү бек айтат,
Бул кабарды укканда,
Жоргону жолго салды эми,
Жоругу артык Торкобек,
Жолго түшүп калды эми.
Жоболондуу баатырга
Жоосунбай жетип барды эми.
«Амансыңбы, жээн» – деп,
Айдай болгон Торкобек,
Атынан түшө калды эми.
Ак маңдайы жаркылдап,
Шоокел менен Торкобек,
Баатырга колун сунду эми.
«Соогат, жээн, соогат» – деп,
Учурашып турду эми,
Кооздонгон түгөнгүр,
Сонун сырдан урду эми.
Эр Табылды жээним – дейт,
Эрегиш үчүн келдиң – дейт.
Алдынан чыгып жол тоскон,
Арзымды уккун менин – дейт.
«Кагылыштан хан өлдү,
Калмактан нечен жан өлдү.
Хандын кызы таэжен,
Кайгыга минтип бат көндү.
Ажалы жетип хан өлдү,
Арадан канча жан өлдү.
Айлыма жээн келет – деп,
Таэжениз Торкобек,
Алдыңды тосуп жөнөдү.
Чалкалмак жоодон өлдү – деп,

Кошундан кабар угулду,
Табылды келип кырат – деп,
Калмактар качып Текеске
Калбай элим чубурду.
Тогуз адам качканда,
Тура албай баары шашканда,
Тополоң түшүп көп калмак,
Токтолбой белди ашканда:
«Чалкалмак айлын качпа – деп,
Чачылып бекер шашпа – деп,
Токтотуп коюп кеткенмин,
Кылар ишим башка – деп.
Табылдыга барам – деп,
Жолуң тосуп алам – деп,
Тартууга берип башымды,
Айлымды сактап калам – деп.
Айтып турган сөзүм бул,
Таэжеңиз Торкобек,
Арзымды угуп сынданыз,
Айлымды бүлүк кылбаңыз,
Атышар жооңуз калган жок,
Айткан сөзүм ылгаңыз.
Керек болсо алыңыз,
Короодо жатат малыбыз.
Ушу турган айылдан,
Мал тургай мына жаныбыз,
Таэжеңдин сөзүнө
Табылды кулак салыңыз,
Калмак менен кыргызды
Калк кылар жолго барыңыз.
Хандын кызы Торкобек,
Кашыңда турат тааныңыз.
Калың кыргыз элинен,
Артык экен багыңыз,
Калган элди соогатка,
Берүүгө кандай чагыңыз».
Торкобектин бул сөзүн угуп,

Табылдынын көңүлү жай болуп,
Кудайназарды сурап
Торкобекке айткан сөзү:
«Таэжем Торко, тааныдым,
Арзыңды айтып наалыдың,
Арага келген абамдын
Айтпадың кайда экенин,
Ал жээниндин аныгын.
Баракелде сөзүнө,
Машыр болдум өзүнө,
Жуучуга келген абамды
Көрсөтчү менин көзүмө.
Сурасаң бердим ачуумду
Ашпайын Кетмен ашуунду,
Сен билипсиң таэже,
Ачуумду менин басууну.
Калкыңды карып кылбайын,
Калмак деп бекер кырбайын.
Кара башың тарткан соң,
Кантип өзүн кыяйын.
Элинди эми кырбаймын,
Эч кимге зыян кылбаймын,
Эрегишкен кишим жок,
Эрсинип бекер турбаймын,
Эл үчүн башың тарткан соң,
Эзелде сөзүң кыйбаймын.
Сураган соогат сеники,
Сумсайган ачуу меники,
Калган айыл сеники,
Каарым чыкты меники,
Кагылыштан хан өлдү,
Капаң чыксын сеники.
Бирок менин бир сөзүм,
Арачы болгон абам жок,
Аталаш тууган агам жок,
Алдымдан Торко чыкпасаң,
Ачуум таркаар чамам жок.

Жуучуга келген абам жок,
Жумушу бүтпөй агам жок,
Абамдын келген тилегин,
Абалтан өзүм билемин.
Абакем калып туткунда,
Артынан издеп жүрөмүн.
Айлың менен тоскон сон,
Ачуумду сага үрдөдүм.
Кыргыз менен калмакты,
Кыз алышып журт болсун,
Кырылышпай калк болсун.
Арачы болуп, абаке,
Баргын деп өзүм жибердим.
Өкүмдүк кылып Чалкалмак,
Өзү салды бузукту,
Өзүң мынча тоспосон,
Көрсөтөт элем кызыкты.
Бузуктан пайда болобу,
Булумду кийген тонобу,
Намысын колдон кетирсе,
Табылды жээнин оңобу?
Убара кылып Чалкалмак,
Ушундай ишке жороду.
Таяжем, Торко, кайгырба,
Таякем өзү катылып,
Далайдын башы короду.
Жаңжалдан жалын чыкпайбы,
Жамандык башты жутпайбы.
Жанга залал келтирген,
Жакшысы элин бузбайбы.
Жарашып калса таякем,
Жээнинин дарты чыкпайбы.
Кейибейли кеткенге,
Кек кылбайлы өткөнгө,
Кебинди айткын, таяже,
Саа караштуу айлыңды,
Кең Нарын көздөй көчкөнгө».

Табылды баатыр бул сөздү айтып, таажеси Торкобектин көңүлүн ыраазы кылып коюп аттанып, Чалк-Өөдөнүн белине чыгып барып, калмактардын ар тарабын чалып карап турду. Табылдын отуз беш жолдошу келип, ара жерде топтошуп, адам таппай токтошуп, жатканын көрдү. Ким экен деп жолдон дүрбү салып жолдошторун таанып, жолго түшүп барып, баш аягы жыйналып, Чалкалмактын айлына барып, Кудайназардан кабар алса, беш жолдошу менен Кудайназарды калмактар өлтүрүп кетишти. Булардын сөөгүн Нарынга алып кетемин деп жүктөтүп алып, алтымыш үйлүү калмакты көчүрүп алып, кең Нарынды көздөй эли-журтун жыйнап, мүлдө калайыкка: «Кудайназар, Алтыбайга аш болсун, Торкобектин тою болсун» – деп чоң той берди. Сан кара боз жылкыны калмактан өлгөн катагандын катын, баласына бөлүп берип, Торкобекти Элдиярга алып берип, алтымыш үйлүү калмакты элине кошуп, эл кылып алды.

Башы Кызыл-Кыя, Сан-Таш, аягы бетегелүү Кой-Ташты жердеп, калың кыргыз катаган элин ээлеп жатып калган экен.

ЭР ТАБЫЛДЫ

*(Брысбай Дыйканбай
уулунун айтуусу
боюнча)*

ЭР ТАБЫЛДЫНЫН ТӨРӨЛҮШҮ¹

Ыламан², Алатан аттуу эки ага-ини болот экен. Ыламандын баласы эр Табылды жалгыз экен. Алатандын тогуз уулу бар экен. Эр Табылды туулганда боконо жүрөк болк этти, бок ичеги солк этти. Энесинин ичинен түшкөндө бир колуна кан, бир колуна жин кармап түштү. Эр Табылды жерге түшкөндө жер титиреп, таш кулады. Там урады. Кысыр бээ төлдөп, туубас катын төрөп ийди. Ыламандын эр Табылды туулганда күн түбүндө калмак коркту, ай түбүндө алыскы душман коркту. Ошентип, ок жыландай туулуп, энгеси дарбазадай болуп өсүп жетилди.

ЭР ТАБЫЛДЫНЫН ЖЫЛКЫСЫН КАЛМАКТАР АЙДАП КЕТИШИ

Күндөрдүн бир күнүндө уй түгүндөй көп калмак, Чабдар аттуу Чалкалмак аттанып келип, Табыл-

¹ Алгач кагазга түшүрүлгөн арабча тексти жок болгондуктан (кандайча жок болуп калгандыгы белгисиз), айтуучуданбы, жазып алган адамданбы, же арабчадан азыркы алфавитке түшүргөндө же машинкага басылганда кеткен мүчүлүшпү тактай албадык. Кара сөз түрүндөгү түшүндүрмөдө сөз ордунда болбой калган жерлери арбын. Ыр менен баяндалганда да так эместиктер, чаташуулар, орун алмашуулар, мааниси бузулган сөздөр учурайт. Ошондуктан басмага даярдоодо текстологиялык тактоо иши кеңири жүргүзүлдү.

² Табылдынын атасынын аты биринчи бетте эле үч түрдүү аталат: Латан, Ыласан, Ыламан. Ыламан ылайыктуу көрүнгөн-дүктөн, ошону калтырдык.

дынын жылкысын чаап алды. Табылдынын Карагул, Сарыгул деген эки кул жылкычысы бар эле. Калмактар Орыян деген жерде толуп жаткан көп жылкыны айдап алды, көп калмак кыргын салып бакырды, алманын башын жапырды, «калмактап» ураан чакырды. Ошентип көп калмак жылкыны чаап алып кетти. Сарыгул: «Мен сүрдөндөн калбайын, артынан барайын, сен Карагул барып эр Табылдыга кабар бергин» — деди. Карагул барып: «Жылкыңды калмак алды. Калмактан көп кошун келди» — деп кабар айтты.

«Алатандын тогуз уулуна кабар сал» — деп өзү муздай темир кийинип, буттай темир курчанып, Арчатору¹ күлүгүн минип, эр Табылды жүрүп кетти. Калмактар Орыяндын кара ою, Кара Төбөнүн кара сазы, Күрпүлдөктүн калың камышына барып, жылкыны шол жерге таштап, туу бээни союп, тукур* атты минип, жоргосун жорго салдырып, желесин сазга кердирип, кысыр бээ саадырып, кымыз кылдырып, өргүп жаткан экен. Сарыгул барып камышка бекинип, Табылды качан келер экен деп жолду карап турат экен. Кырдан кылт этип Табылды Сарыгулга көрүндү. Ошондо Табылды жылкысын көрүп айтканы:

«Атадан алтоо мен туусам,
Келбейт беле артымдан,
Энеден экөө мен туусам,
Келбейт беле артымдан,
Беги менен беттешсем,
Каны менен кармашсам,
Кайрыларга канат жок,
Буруларга бутак жок,
Жалгыздыкта кубат жок —

¹ Текстте Табылдынын аты — Ата Тору башка варианттар менен салыштырып туура аталышы катарында Арчаторуну алдык.

деп, муңайып ыйлап турса, сары айгырды жайдак минип, Сарыгул жылкыны тийип калган экен. «Эне-атадан алтоо туулбадым деп арман кылсам кудайга, анык иним Сарыгул экен, энеден экөө туулбадым – деп, эмгек кылсам кудайга, эр тууган иним Сарыгул экен» – деп кубанып, карап турса:

Кулун тайы кемедей,
Кундакка чапкан эмедей¹
Байтал бээси каныштай,
Кулактары камыштай.

Жылкы бир өтүп баратат. Жылкы өтүп болгон соң, артындагы Сарыгул Табылдыга салам айтып:

«Чабдар аттуу Чалкалмак,
Чагын билип мен койдум.
Арчатору күлүктү
Алдыма бергин минейин,
Карагайлуу ак найза,
Колума бергин алайын,
Калча* менен беттешип,
Катуу куугун салайын,
Каарланып алайын,
Бир кудайдан сурайын» – деди.

Сарыгул сары айгырды минип, укурукту колго алып, «жаа» кудайлап тийди эле:

Чабдар аттуу Чалкалмак,
Күрөң аттуу көп калмак,
Торала аттуу топ калмак,
Көк ала аттуу Чалкалмак,
«Мунун бендеси* келип тийбесин,
Бокеси карап турбасын,
Бендеси кыргын салбасын,
Асили карап турбасын,
Айбаты келип тийбесин,
Абдан өлүм кылбасын» –

деп чочуп калышты.

¹Орун алмашып калган эки сап кыскарды.

КАЛМАКТАР МЕНЕН УРУШ

Сарыгул Чабдар аттуу Чалкалмак менен беттешти. Чалкалмак атты эле, бет алдынан ок тийип, Сарыгул баатыр жыгылды, балчыкка башы тыгылды. Сары айгыр качып баратып, Табылдынын алдынан өткөн соң, Табылды бир кудайга жалынып, мойнуна бото салынып, кожолорго кой айтып, эшендерге тай айтып, азиздерге ат айтып, бир кудайды жат айтып, жоого кирди. Кылычка ченеп кыркышып, бир белеске жыйышып, ач бөрүдөй тийишип, күнү-түнү аттан түшпөй, наар албай, он бир күн урушту. Капырдын өлүгү боолаган буудайдын боосундай болду. Эр Табылды өзү отуз эки жерден найза тийип, эси ооп, көзү тунуп, акылы кетип, найзаны жерге сайып таянып турган кези эле. Ошентип турганда уй түгүндөй көп калмак үч курчап алыптыр. Ошондо Табылды эсин жыйып караса, асмандагы жылдыздай көп калмак курчап калыптыр. Үркөрдөй болгон Табылды бир кудайга жалынды. Кыбыланы көздөй бет алды. Бир кудайды жат алды. Эми Арчатору жайлуу төшөк болду. Жалын жаздык кылды, үстүн төшөк кылды. Кумду көздөп качты дейт. Ак көбүгүн чачты дейт. Жанбаланын сүрөөсү, Байкаранын коругу Ташкендин кыбыла жагында, Кара ойдун кара кудугу, бир кудайдын буйругу, Арчатору жаныбар баш буруп барып турду дейт. Эсин жыйып, көңүлү тынып, Олуя-Ата Тектурбаска келип туруп, Жоргонун белин ашып, Таласты басып келсе, суу жок, анкап суусап турган экен. Бир жору, бир сагызган артынан калбай, аккан канын жалап ээрчип келет. Ошондо Табылды: «Мен да бир эр – жалгыз элем, силер тамак таппай, мени ээрчип алдыңар» – деп, кой боорундай кара кан койнунан алып, кочуштап туруп ыргытып салды дейт. Кой боорундай кара канга тоюп алып жору менен сагызган, «кудайга шүгүр» деп силкинип алып, ыраазы

болуп, ошондо сагызган айткан экен: «Кулаган таштын оюнда, Чоң-Чычкандын боюнда, ушул жерден күкүктү тапсаң, кудайдын бергени, ошондон ары табасын».

ЭР ТАБЫЛДЫГА САГЫЗГАН, КҮКҮК ЖАНА КАШҚАРЛЫК БИР МОЛДО ДОСУНУН КЫЛГАН КЫЗМАТЫ

Эр Табылды «чу» деп ага жөнөп, кулаган ташка барып, жалгыз арчага атын байлап, көңүлүн жайлап, бир күнү жатып калды. Эртең менен жатса, Арчаторуга чидер салып кантарып, аса байлап койгон экен. Тору ат куру чыңырып, арчанын боорун кемирип турган экен. Ошондо өзү тура албай, ат коёрго киши жок болуп турганда, айласы куруганда Табылдын кудайга айткан арызы:

«Кудай Таала, атадан жалгыз бир кылдың,
Сүйөнөргө тууган жок,
Сүйгөнүмө ини жок,
Бир кудайга не жаздым.
Дабыр-дыбыр күн жааса,
Арчатору жаныбар
Чыйрыгар бекен ошондо,
Асманды көздөй секирсе,
Үзүлөр бекен чылбыры,
Бошонор бекен чидери*.
Боздоп жаткан Табылды,
Жаратынан айыгып,
Жалгар бекен кудайы».
Кудай Таала кудурет,
Мунажатын* жеткизди.
Айдап жамгыр жаадырып,
Арчатору жаныбар,
Чыйрыгып алып ыргытты,

Чидерлери үзүлдү,
Чылбырлары бошонду.

Арчатору жаныбар отко кетти ошондо. Өзү башын көтөрүп күкүктү көрө салып, күкүккө сөз айтты: «Оо, күкүк, отуз жерге ок тийди, кыбырарга алым жок. Сүлдөрүмдө кубат жок. Басып барар бутум жок, жеткизип берер кишим жок, сенден башка досум жок. Өлө турган чак болду, калмак менен сайышып, кара жаным кейиди. Кайрыкеч күкүк суу берчи».

Күкүк сууну карай учкан экен. Суу алып Табылдынын оозуна тамызган экен. Ошондо күкүк кудайга мунажат кылган экен. «Алып келер көнөк жок, суу ташууга чанач жок, мен кандай кыламын?» – деп тилеп турганда, күкүккө жемсөө бүткөн экен. Күкүк сууга барып, жемсөөсүнө толтуруп суу куюп, уча албай жорголоп келип, сууну Табылдынын оозуна куйган экен. Ошондо суу Табылдынын оозу, мурдунан чыгып, Табылды эс алып турган экен. Ошондо күкүккө бир сөз айтмак болду: «Сен канчалык жакшылык кылдың. Кашкарда менин молдо досум бар эле, өзү молдо, дүр-дүйнө дарысы бар эле» – деди. Анда күкүк айтты: «Көксөсүнөн куш кылды. Табылды сага туш кылды. Уяда бардыр беш балам, кантип таштап кетемин, Мен Кашкардан келгенче, беш балам күнү не болот?» – дегенде Табылдынын кудайга мунажат кылып:

«Канатына кудай дем берсин,
Балана баки куштар жем берсин» –

деген экен. Ошондон кийин Табылдынын батасы кабыл болуп, күкүктүн балдарына чымчык куштар жем берген экен. Канатына кудай дем берген экен. Ошентип, баки чымчык баласына жем берди. Табылды күкүктүн канатына кат жазды, Табылды деп ат жазды, Кашкарды көздөй атказды. Күнү-түнү

бар – деди. Кабарымды бер – деди. Отуз жерден ок тийди, молдо досум кел – деди. Катты алып учуп жете келип, молдонун эшигинин алдындагы бакка конду. Бир түп алма, бир түп анар, бир түп өрүк – үч түп багы бар экен. Ошол үч түптүн мөмөсү менен оокат кылып, түбүнө молдо намаз окуп жаткан экен.

КАШҚАРЛЫК МОЛДОНУН КЕЛИП, ЭР ТАБЫЛДЫНЫ ДУБАЛАГАНЫ

Ошондо күкүк бакта туруп, күнү-түнү тынбай сайраган экен. Күнү-түнү үч күн сайраган соң, молдо эшикке чыгып: «Бул жаныбар не сайрайт?» – деп жанына келген экен. Канатында катын көрдү, катында Табылды деген атты көрдү. Ошондо молдо: «Кудай Таала Табылдыны көргөзөбү?» – деп кудайга мунажат кылып, жолго чыгууга даярланган экен.

Кырма кызыл дарыны,
Кырып алды молдокен,
Кайнатма кара дарыны,
Кайнатып алды молдокен,
Жага турган дарыны,
Басып алды молдокен.

Молдо алты айлык, жылдык жолду алты күндө басты дейт. Жети жылдык жолду жети күндө басты дейт. Кашкар менен Чычкандын ортосу он үч күндүк жол экен. Ыймандуу жакшы молдо экен. Он үч күндө келди дейт. Табылдынын тилегин кудай шондо берди дейт. Молдо досу кашына жетип келди дейт. Табылды молдону көрдү дейт. Экөө бирдей көрүшүп, кара жерге кулаган кара таш тен, жарылып, орун берди дейт. Табылдынын аманын көргөндө молдо туруп кубанды. Молдонун берген дарысы Табылдыга кабыл болду эле, Табылды жаратынан айыгып, ошондо туруп кубанды.

ЭР ТАБЫЛДЫНЫН ЖАРАТЫНАН АЙЫГЫП, ҮЙҮНӨ КЕЛГЕНИ

Эки тамыр көрүштү,
Тилегин кудай беришти.
Тилегин кудай бергенде,
Экөө чоң кеңешке киришти,
Уй түгүндөй көп калмак,
Урушуп өчтү алсак – деп,
Бир кудайдан тилешти.
Арчатору күлүктү,
Алып келгин жан досум,
Атка экөөбүз минелик,
Айылды көздөй жүрөлүк,
Эл аманын билелик.
Эптеп атка минелик,
Айылдан кошун алалык,
Кудай кубат берсе,
Уй түгүндөй көп калмак,
Уйпап чаап алалык.
Ит түгүндөй көп калмак,
Абдан чаап алалык.
Кудай берсе калмактын,
Кыз-келинин алалык.
Кыргын кылып салалык,
Катын-кызын алалык,
Катуу кыргын салалык.
Эки бирдей жан досту
Күкүк менен коштошуп,
Эки колун уучташып,
Арчатору күлүккө
Ээр токум салды – дейт¹.
Эки досту учкашып,
Элин көздөп жүрдү дейт.
Элине келип жетиптир,
Элине бир келсе,

¹ Кайталанган бир сап кыскарды.

Эли тарап кетиптир.
Аладан бээ сойду – дейт².
Азыркы айлын жыйды – дейт,
Куладан бээ сойду – дейт,
Куюккан элин жыйды – дейт.
Карадан бээ сойду – дейт,
Качкан элин жыйды – дейт,
Ак боз бээ сойду – дейт,
Абдан бата кылды – дейт.

ЭР ТАБЫЛДЫНЫН КАЛМАК МЕНЕН ЭКИНЧИ МЕРТЕБЕ УРУШКАНЫ

Тоодой эт кылды, көлдөй чык кылды. Элине сорпо-шилен² берип, Табылды масылат кылып, уй түгүндөй көп калмакка жүрмөк болду – дейт.

«Ат жакшысын мин – деди,
Тон жакшысын кий – деди,
Эр жакшысын жый – деди,
Найза, кылыч колго алып,
Капырды көздөй жүр – деди.
Күн чыгыш менен күн батыш,
Мусулман болсоң, кел – деди.
Күн чыгышта көп калмак,
Ошону көздөй жүр – деди.
Бу кошунга келбеген,
Башы кетет байлоого,
Малы кетет талоонго».
Баары бирдей чогулуп,
Желбестен жорго миниптир,
Желбегей торко кийиптир,
Булар калмакты көздөй жүрүптүр.
Жоо-жарагын кийди – дейт,

¹ Мааниси боюнча бир сап кошулду.

² Текстте «сорпо» деген сөз түшүп, шилен «чилен» болуп мааниси бузулуп калган.

Булар жоону карай жүрдү – дейт.
Найзалары колунда,
Сооттору жонунда,
Калкандары башында,
Кырк чилтени кашында,
Бир кудайдан тиледи,
Күн түбүндө көп калмак,
Ошону көздөй жөнөдү,
Бир кудайдан тиледи,
Үч ай, үч күн жүрөдү.
Жол жүргөндө мол жүрүп,
Эл четине жетти – дейт,
Теректин башы куураганда,
Теңиздин суусу муздаганда,
Ат семирип нык толгондо,
Эр семирип бук болгондо,
Балдырган калдыр-кулдур эткенде.
Камыш бүрдөгөндө,
Эбелек учканда,
Эл алды түшкөндө,
Сүмбө* туу койгондо,
Орустун жолу он күндүк,
Ойногон атка бир күндүк,
Кытайдын жолу кырк күндүк,
Кыйналган атка бир күндүк,
Кырк жигитин жайлады,
Калмакты көздөй элчиге,
Кыркын бирдей айдады.
Кырк жигит күнү-түнү
Үч күн жол жүрдү – дейт,
Жер чамасын алды – дейт,
Чалгынчысы келди – дейт,
Кырк жигит аттанып барса,
Бир Ала-Тоо көрүндү,
Ала-Тоо экен деп жетип барса,
Адамдын өлүгү экен – дейт.
Азууларын аркайткан,
Ат өлүгү көп экен,

Муруттары чычайган,
Эр өлүгү көп экен,
Уңкул мурун, чункул көз,
Калмактын өлүгү көп экен.
Чагара куйган ороодой,
Эки көздүн орду,
Жанаша түшкөн булактай¹.
Эки мурун салаасы,
Найзага сап бүткөндөй,
Жиликтеринин чондугу,
Ону көргөн адамдар
Бир муратка жеткендей.

Муну көрүп келип кырк жигити Табылдыга айткан жери экен. Ошондо Табылды кайра аттана келип ачууланып чыгып, силер бир өлүктөн коркуп, куру келесинерби? Не эр чаппай, не жылкы тийбей, мында эмне келдинер?» – деп ачуу кылган экен. Кырк жигит ачуусуна чыдабай, аттанып барып жылкы тийип келген экен.

КАЛМАКТАР МЕНЕН УРУШУП, АЛАРДЫ ЖЕҢГЕНИ

Ошондо Чабдар аттуу Чалкалмак, күрөң аттуу таз эр калмак, үч бут тамекини бир чылымга салып тартчу экен. Оозунан чыккан түтүнү кошунун каптап кетчү экен. Самсыган сан калмак, менсінген миң калмак Табылдыга кууп жеткен экен. Ошондо Эр Табылды Арчатору күлүккө кош басмайыл тартыптыр.

Карагай найза колго алып,
Найзасы колдо буландап,
Кылычы белде кыландап,
Айбалтасы жылтылдап,
Үзөңгүсү шаркылдап,

¹Текстте, биринчиден, ыр сабынын орду алмашылган, экинчиден, «жанаша түшкө кулаттай» болуп сөз мааниси бузулган.

Ботодой көзү жаркылдап,
Бир кудайдан тиленип,
Кырк жигитин жайлады.
Кытайды көздөй айдады¹.
Кабактуу жерден качырып,
Белестүү жерден бекинип,
Күрөө чөптү көткө алып,
Алмадай мылтык асынып,
Аяктай ташка жашынып,
Уй түгүндөй көп калмак,
Ойго чыга бергенче,
Отузун кыргын кылды – дейт.
Кырга чыга бергенче,
Кыркын атып салды – дейт,
Белеске чыга бергенче,
Беш жүз калмак кырылды,
Адырга чыга бергенче,
Алты жүз калмак кырылды.
Сансыз калмак кырылды.
Сан көтөрүп калды – дейт.
Чалкалмак качарына жер таппай,
Барарына эл таппай,
Айласы куруп калды – дейт.
Байкуш калмак кырылды,
Бир төбөгө жыйылды,
Акылын таппай анда өлдү,
Эсепсиз калмак эми өлдү.
Катуу калмак кырылды,
Көчөгө барып тыгылды,
Бутканасы бузулду,
Катуу калмак кысылды.
Капыр калмак бузулду,
Кыргын тапты көп калмак,
Кыз-келини кыйналды.
Кыйкырып бала ыйлады,

¹ Бул окуяга тиешеси жок «отуз жигит чайлады (жайлады болсо керек), орусту көздөй айдады» деген эки сап кыскарды.

Каралуу калды катыны,
Кан Табылды баатырдан
Катуу калмак кырылды.
Катын, бала жыйылды,
Капыр калмак курусун,
Калмактын бейбаштыгы тыйылды¹.
Жигиттери жыйылды,
Кыргын болуп кырылды.
Он сегиз менен алтымыш,
Бир көчөгө жыйылды.
Кыргын таап ошондо
Кырылып калды көп калмак,
Көчөлөрү бош калды,
Эр Табылды бул баатыр,
Бир алганда төрт алды,
Калмактын журтун чапканда,
Кара куйрук нар алды,
Кыпча белин дагы алды.
Табылдынын кыйкырыгын укканда,
Көчөгө калмак калбады.
Кандай арга кылам? – деп,
Калмактар эч таппады амалды.
Балдарына барча алды,
Келин-кыздар жетелеп жүрүүгө,
Кызыл куйрук нар алды,
Кызыл алтын зар алды,
Эр Табылды баатырдын,
Арбагы журтка жайылды.
Күн чыгыш менен күн батыш,
Калмактын баары кырылды,
Арбак, кудай жар болду,
Эр Табылды жалгызга.
Аты Кызыр алдында,
Кырк чилтени кашында,
Он эки ыймам кырк чилтен,
Эр Табылды кашында.

¹ Кайталанган маанисиз 6 сап ыр кыскарды.

АЙРЫМ СӨЗДӨРГӨ ТҮШҮНДҮРМӨ

А.Тыныбековдун варианты боюнча

Алаңгир жаа (сыр жебе) – жылмакай темир, учталган жаанын бир түрү.

Булум – кымбат баалуу кездеменин аты.

Дуңгул – нык, кажырлуу адам.

Дабан – ашуу.

Жесекчи – кароол карап, жер кыдырган киши.

Жабуу – монгол-калмактардын согуштук урааны.

Жапсарлуу жер – оной менен көрүнбөгөн буйта жер.

Жасоо – кол, аскер деген мааниде.

Зардал – иран сөзү, журт башчысы, билерманы.

Илекор – согуштун жол-жобосун жакшы билген акылман адам.

Кайгуул (монг.хайгуул) – жер кайтаруу, согуштук чалгын.

Карчабай – тынчсызданбай, элди бузбай деген мааниде.

Керет – бир нерсени сезе коюу, туя коюу.

Кантемир огу – чагылгандан түшкөн таш.

Касирет – кесир, чатак, кырсык.

Көөсөр – дарданпоз, акылсыз адам.

Кысырак – тууй элек, үйүргө жаны кошулган жаш бээ.

Колоп – коркуу, чочуп калуу.

Каскак – жыгач найза.

Куба төбөл – башы да, аягы да эмес, орточо.

Мүчүгөн – жүдөгөн.

Нокоро (окоро) – кооздолуп өрүлгөн ат жабдыгы.

Оорук – арка жак, тыл.

Опаалаш – туздаш, дамдаш, пикирлеш.
Саруурат – көрүүгө зар болуу.
Туйгун – текстте тынч жаткан деген мааниде.
Тинтүүр – учтуу (миздүү) курч бычак.
Томуроон – урушсуз, талашсыз.
Чатыраш – оюндун аты (дойбу сыяктуу оюн).
Чий бурчу – бышык, кооз материалдын аты.
Шабыят – оюндун аты, бут менен тебишип, кубалашып ойнолот.

Ы. Дыйканбаевдин варианты боюнча

Бедөө (араб сөзү) – текстте күчтүү, алдуу деген маниде.
Калча – каардуу, ырайымсыз адам, эпосто калмак баатырларына карата колдонулат.
Мунажат (араб сөзү) – Алладан сурануу, тилек кылып кайрылуу.
Сүмбө (араб сөзү) – мылтык атылгандан кийин жезди сүрүп чыгаруучу түз таякча.
Тукур (*тукур ат*) – чарбачылыкка ийги, күчтүү ат.

М А З М У Н У

<i>Кебекова Б. «Эр Табылды» – калк тарыхынын күзгүсү</i>	3
Эр Табылды (<i>Актан Тыныбековдун айтуусу боюнча</i>)	25
Эр Табылды (<i>Ырысбай Дыйканбай уулунун айтуусу боюнча</i>)	371
Эр Табылдынын төрөлүшү	372
Эр Табылдынын жылкысын калмактар айдап кетиши	372
Калмактар менен уруш	375
Эр Табылдыга сагызган, күкүк жана кашкарлык бир молдо досунун кылган кызматы	376
Кашкарлык молдонун келип, Эр Табылдыны дубалаганы	378
Эр Табылдынын жаратынан айыгып, үйүнө келгени	379
Эр Табылдынын калмак менен экинчи мертебе урушканы	380
Калмактар менен урушуп, аларды жеңгени	382
Айрым сөздөргө түшүндүрмө	385

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

ЭР ТАБЫЛДЫ

Кенже эпос

III ТОМ

Т ү з г ө н д ө р:

Акматалиев Абдылдажан, Кебекова Батма, Орозбаева Асел

Чыгышына жооптуу *Акматалиев А.*

Редактору *Теңирбергенова Ж.*

Техн. редактору *Жусупбекова А.*

Корректору *Орозбаева А.*

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.09.2015-ж. берилди.

Басууга 26.11.2015-ж. кол коюлду.

Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.

Көлөмү 24,25 б.т. Нускасы 500. Заказ № 03.

Бишкек, «Аврасия Пресс» басмасы